

مبانی طراحی معماری زندان

نویسنده:

رسول بیرانوند

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۵
فصل اول: مبانی و مفاهیم.....	۷
جرم.....	۸
جرم‌شناسی.....	۹
اصلاح مجرم.....	۱۰
زندان.....	۱۲
انواع زندان.....	۱۶
اقدامات تأمینی و تربیتی در زندان.....	۱۹
حقوق زندانیان.....	۲۲
آسیب‌ها و پیامدهای منفی زندان.....	۲۵
فصل دوم: زندان در گذر زمان.....	۳۱
علم زندانها.....	۳۲
سیر تحول علم زندانها.....	۳۲
زندان در دوران پیشامدرن.....	۳۴
گذار از زندانهای پیشامدرن به مدرن.....	۳۸
زندانهای مدرن.....	۴۹
فصل سوم: عرصه‌های فضایی در زندان.....	۶۱
عرصه زندانیان.....	۶۲
عرصه زندانبانان.....	۶۷
عرصه ملاقات کنندگان.....	۶۹
ابعاد و سرانه فضایی.....	۷۱

فصل چهارم: ملاحظات طراحی ۷۹

موقعیت مکانی زندان.....	۸۰
تفکیک زندانیان.....	۸۱
کنترل مرکزی.....	۸۷
پذیرش و ترخیص.....	۹۰
سلول های جمعی.....	۹۴
سلول های ویژه.....	۹۸
درمانگاه.....	۱۰۰
فضای ملاقات.....	۱۰۴
فضاهای ورزشی.....	۱۰۸
بخش خدمات غذایی.....	۱۱۰
رختشویخانه.....	۱۱۳
بخش کارکنان زندان.....	۱۱۶
فروشگاه.....	۱۱۸
انبار.....	۱۲۱
بخش اداری.....	۱۲۳

فصل پنجم: نمونه های موردی ۱۲۹

زندان هالدن.....	۱۳۰
مرکز دادگستری لئوبن.....	۱۳۴
زندان ایالتی جاتلند شرقی.....	۱۳۸
زندان مرکزی لنزبرگ.....	۱۴۱
زندان استورستروم.....	۱۴۵

فهرست منابع ۱۴۹

پیشگفتار

معماری زندان‌ها در جوامع گوناگون تابع فرهنگ، اقتصاد، اقلیم، نوع نگاه به مسأله زندان و رویکرد نظام کیفری در آن جامعه است. با این وجود در راستای عملکرد بهینه مجموعه زندان اصول و ضوابطی وجود دارد که میان انواع زندان مشترک بوده و موجب افزایش سطح امنیت و بهره‌وری زندان خواهد شد. در این کتاب بر اساس منابع و تحقیقات گوناگون، مبانی طراحی معماری عرصه‌های مختلف فضایی در مجموعه زندان تشریح شده و ریزفضاهای موجود در هر عرصه تبیین شده است. بر این اساس در فصل اول این کتاب مبانی و مفاهیم مربوط به حیطه زندان تبیین شده است. در این فصل انواع زندان بر اساس نحوه عملکرد معرفی شده و مزایا و معایب استفاده از عنصر زندان به عنوان مجازات در نظام کیفری بررسی شده است. در فصل دوم این کتاب به سیر تحول زندان‌ها در طول تاریخ پرداخته شده و زندان‌های پیشامدرن و مدرن مقایسه شده‌اند. در فصل سوم به معرفی عرصه‌های فضایی موجود در زندان پرداخته شده و ریزفضاهای هر یک از این عرصه‌ها معرفی شده‌اند. همچنین در این فصل بر اساس فهرست ریزفضاهای معرفی شده، برنامه فیزیکی پیشنهادی برای یک زندان ۳۵۰ نفره ارائه شده و ابعاد و سرانه فضایی هر یک از ریزفضاها محاسبه شده است. در فصل چهارم چالش‌های اساسی و ملاحظات معماری در طراحی مجموعه زندان معرفی شده و ابعاد مختلف هر یک از مسائل مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است. در فصل آخر این کتاب نیز به معرفی و تحلیل پنج زندان مدرن پرداخته شده و عملکرد هر یک مورد ارزیابی قرار گرفته است.

امید است که این کتاب بتواند اطلاعات لازم جهت ارائه خدمات مؤثرتر را در اختیار مخاطبان و به ویژه دانشجویان و متخصصان عرصه معماری قرار دهد. در پایان از اساتید و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود که با راهنمایی و پیشنهادات ارزشمند خود ما را در جهت اصلاح و اثربخشی هرچه بیشتر کتاب حاضر یاری نمایند.

فصل اول

مبانی و مفاهیم

مقدمه

در زندگی اجتماعی، جامعه در قبال مسئولیت‌هایی که برای سایر افراد به وجود آورده، مکلف به دفاع از حقوق و آزادی‌های اساسی آنان می‌باشد و اگر یکی از افراد جامعه مورد تعرض قرار گیرد، جامعه برای احقاق حق و حفظ امنیت و آرامش ملزوم به مجازات شخص مجرم خواهد بود. این نوع مجازات می‌تواند جنبه مالی، جانی و یا حیثیتی داشته باشد. در طول تاریخ زندگی اجتماعی، انسان روش‌های گوناگونی را برای تنبیه مجرمین اجرا نموده است. نوع مجازات و شدت آن با نوع سیستم حکومتی، میزان خشم و همچنین تاثیری که مردم از وقوع جرم داشته‌اند، در ارتباط مستقیم بوده است. نوع جرائم در کشورهای مختلف تحت تأثیر آداب و رسوم، طرز تفکر، اعتقادات مذهبی، وضعیت اقتصادی، سیاسی و اجتماعی مردم قرار دارد. به تبع آن نوع مجازات و هدف آن نیز در جوامع گوناگون متفاوت است. در این بین مجازات زندان یکی از رایج‌ترین و در عین حال منصفانه‌ترین انواع مجازات در طول تاریخ بشریت بوده است. در این فصل به معرفی ادبیات و اصطلاحات حقوقی مرتبط با مقوله زندان پرداخته شده و مزایا و معایب وجود زندان مورد بررسی قرار گرفته است.

جرم

جامعه‌شناسان عقیده دارند که جرم یک پدیده دائمی اجتماعی است که در هر زمان و مکانی امکان بروز آن وجود دارد. به عقیده آن‌ها جرم پدیده‌ای طبیعی و اجتماعی است که از فرهنگ و تمدن هر اجتماع ناشی می‌شود. در نظام‌های کیفری مختلف، تعاریف متفاوتی برای مفهوم جرم وجود دارد. این تفاوت‌ها، ریشه در فرهنگ و سنن مختلف هر جامعه دارد. به همین علت ممکن است یک جرم مشخص در جوامع گوناگون واکنش‌های متفاوتی را از جانب نظام کیفری دریافت نماید. به عبارت دیگر می‌توان گفت که جرائم هر قدر متعدد و مهم هم باشند، مرتکب آن‌ها زمانی مجرم تلقی می‌شود که افکار عمومی و وجدان جمعی افراد جامعه او را مجرم بشناسند. درواقع آنچه عملی را به جرم تبدیل می‌کند، جنبه بیرونی و عینی آن نیست، بلکه تعیین‌کننده جرم قضائیتی است که افراد جامعه در مورد آن رفتار خاص خواهند داشت. می‌توان چنین گفت که تعریف دقیقی از جرم که در کلیه زمان‌ها و مکان‌ها مورد تأیید همگان باشد در دست نیست و هر یک از اندیشمندان در جوامع گوناگون با توجه به رشته و زمینه تخصصی خود تعاریفی را ارائه داده‌اند. حتی در مجموعه قوانین کیفری برخی کشورها همچون کشور فرانسه، تعریفی از جرم به عمل نیامده و تنها به ذکر نوع جرائم با توجه به مجازات آن‌ها بسنده شده است. تعریف قانون از جرم به این صورت است که هرگونه رفتاری اعم از فعل یا ترک فعل که در قانون برای آن مجازات تعیین شده باشد. در تشریح این تعریف می‌توان گفت که جرم می‌بایست یک نمود بیرونی داشته و یک رفتار یا ممانعت ممنوعه باشد.

برای اینکه رفتاری جرم محسوب شود باید در قانون به‌عنوان جرم پیش‌بینی شده باشد و مبنای شرعی تا زمانی که به‌صورت قانون در نیامده باشد در قضاوت تأثیری ندارد. برای مثال دروغ گفتن در شرع جزو اقدامات زشت و ناپسندیده است اما در قانون بنا به شرایط خاص مانند اثبات شهادت کذب و یا سوگند دروغ آن‌هم در نزد مقام رسمی و دادگاه می‌توان شخص را مجرم دانست. باید توجه داشت تا زمانی که اقدامی در قانون به‌عنوان جرم شناخته نشده باشد جرم قابل احراز نبوده و آن اقدام جایز است. درواقع هر اقدامی آزاد است مگر غیر قانون. در این شرایط مواردی وجود دارند که بنا بر عرف شرایط رعایت را فراهم

می‌کند اما باز هم نمی‌توان مبنای مجرمانه بر آن داشت. جامعه شناسان جرم را یک پدیده اجتماعی دانسته‌اند که از شرایط فرهنگی و تمدن هر جامعه ناشی می‌شود. جرم می‌تواند از تضاد موجود بین اعمال فرد و مصالح اجتماعی موجود حاصل شود. از نظر قضایی، جرم به عنوان رفتار عضوی از اعضاء جامعه که مخل نظم و مضر به حال دیگران است و نقص قانون را به دنبال دارد تعریف می‌شود. همچنین از دیدگاه فقهی جرم عبارت است از ارتکاب هر فعل حرام یا ترک امر واجبی که شارع آن را ممنوع کرده باشد. جرم انجام هر نوع فعالیت غیرقانونی، تخلف، اشتباه یا گناهی است که باعث ایجاد خسارت به افراد، اماکن عمومی یا منافع دولت شود. در قانون مجازات اسلامی ایران مصوب سال ۱۳۷۰ جرم عبارت است از انجام هر فعل، و یا ترک افعالی که در قانون برای آن‌ها مجازات تعیین شده باشد. در ادامه نیز به تعریف و تشریح این افعال و نوع مجازات در نظر گرفته شده برای آن‌ها می‌پردازد.

جرم‌شناسی

اگر علل ارتکاب جرائم مانند فقر، بی‌کاری و بی‌سوادی در اجتماع فراوان باشد، هرچقدر هم که افراد در مقابل آن مقاوم باشند و به علت ترس از مجازات مرتکب جرم نشوند، درنهایت روزی مقاومت آن‌ها شکسته خواهد شد و در دام جرائم گرفتار می‌شوند. برای جلوگیری از ایجاد جرائم، ایجاد ترس از مجازات نمی‌تواند مؤثر واقع شود. در بسیاری از موارد، مجازات فرد مبارزه با مجرم است. درحالی‌که باید برای جرم چاره‌ای اندیشید. جرم‌شناسی علمی است که سعی دارد با بهره‌گیری از علوم تجربی و انسانی به شناخت علل وقوع جرم بپردازد و با بهره‌گیری از این شناخت به ارائه شیوه‌های اصلاح و تربیت بپردازد و همچنین در صورت امکان در راستای بازسازی و بازپروری مجرمان اقدام نماید. به کمک جرم‌شناسی می‌توان انگیزه‌ها و مؤلفه‌های تحریک‌کننده مجرمین را شناسایی نمود و در راستای از بین بردن این عوامل اقدام نمود. به‌طور کلی جرائم و انحرافات اجتماعی را می‌توان در سه دسته جرائم علیه اشخاص، جرائم علیه اموال و جرائم سیاسی طبقه‌بندی نمود:

- جرائم شخصی علیه اشخاص: شامل ضرب و جرح، قتل، تجاوز جنسی، فحشا، اعتیاد، جرائم علیه کودکان و سایر اعمال ضد اخلاقی و منافی عفت عمومی.
- جرائم علیه اموال: شامل سرقت (مغازه، بانک‌ها، خانه، اتومبیل و جیب‌بری)، جرائم مالی (صدور چک بلامحل، جعل چک، رشوه‌خواری، اختلاس و ...)، قاچاق کالا و مواد مخدر و همین‌طور احتکار.
- جرائم سیاسی: شامل جرائم مربوط به حقوق مدنی و اجتماعی و جرائم دولتی (سوءاستفاده از قدرت و امکانات دولتی، تقلب در انتخابات، فساد مالی و ...)

بر اساس تعاریف ارائه‌شده از جرم، مجرم شخصی است که با رفتار و اعتقادات و گرایش‌های خود از اصل و کلیتی که شاخصه یک گروه است فاصله می‌گیرد و در نتیجه به‌وسیله آن گروه مورد قضاوت قرار می‌گیرد و گاه مجازات می‌شود. مجرم کسی است که بدون در نظر گرفتن قوانین شرعی و عرفی، راه انحراف را در پیش گرفته و مرتکب اعمال خلاف گردیده است. به عبارت دیگر مجرم فردی است که برخلاف قوانین و هنجارهای پذیرفته‌شده جامعه عمل نموده و یا در انجام وظایف خود قصور کرده است. در اکثر موارد با تعلیمات و آموزش‌های درست می‌توان فرد مجرم را برای بازگشت به جامعه و پذیرش قوانین اجتماعی آماده نمود؛ اما باید توجه داشت که در بسیاری از موارد نیز به علل متفاوت امکان اصلاح مجرم وجود ندارد.

اصلاح مجرم

به‌طور کلی اصلاح مجرم را می‌توان در مجموعه اقداماتی که در راستای بازتوانی، توان بخشی و کمک به فرد برای دستیابی به سازگاری جسمی، روانی، اجتماعی و شغلی انجام می‌شود و فرد را برای بازگشت به جامعه و پذیرش قوانین اجتماعی آماده می‌کند تعریف نمود. نظام کیفری امروز به دنبال حصول اهدافی است که با نظام کیفری سنتی کاملاً تفاوت دارد. نظام نوین کیفری، حمایت جامعه از افراد را یک ضرورت می‌داند و به دنبال این است که جایگزین‌هایی برای کیفر بیابد. حقوق کیفری ناچار است که برای موفقیت

خود از یک سیاست جنایی صحیح تبعیت کند؛ زیرا حفظ امنیت همواره در رأس برنامه‌های اجرایی هیئت حاکم است و متکی بر دو خط‌مشی مهم و کلی است: یکی حفظ اصول کلاسیک سیستم کیفری به معنی تدوین قوانین جزایی و مجازات مجرمین و دیگری اجرای برنامه‌های خاص اجتماعی برای از بین بردن عوامل جرم‌زا. قانون‌گذار در راستای همین فکر، با توجه به کلیه اوضاع و احوالی که به نحوی در تحقق این آرمان دخالت دارند، دست به تدوین مجازات اسلامی زده است.

تغییر اندیشه‌های حقوق جزایی در سال‌های اخیر و به‌خصوص توجه به شخص مجرم به‌عنوان فردی که دست‌خوش جبرهای پیچیده اجتماعی و فردی است، باعث شده است که مجرم به‌عنوان انسانی نیازمند به کمک و راهنمایی موردتوجه قرار گیرد. بسیاری از مجرمان، غالباً بی‌آنکه خود به شکلی مصمم بخواهند، در مسیر فعل مجرمانه قرار می‌گیرند، این امر موجب آن شده است که هیولایی که در طی قرون از بزهکار ساخته و پرداخته شده است، تغییر شکل دهد. این چرخش سریع تفکر تنها ناشی از ضرورت توجه به انسان است که بی‌تردید در هیچ برهه از زمان نباید به دست فراموشی سپرده شود. درعین‌حال، بعد اجتماعی اندیشه‌های حقوق جزایی و اعمال سیاست‌های کیفری دقیق، علمی و منطبق با نیازهای جوامع در حال تغییر امروزی نیز در این تحول، نقش اساسی داشته است. به این دلیل به هنگام برخورد با مجرم و جرم ارتكابی، کوشش می‌شود از سویی به شخص بزهکار توجه شود. در جای خود به او لطف و مرحمت می‌شود، به او فرصت داده می‌شود که به جامعه بازگردد و زندگی خویش را به روال عادی بازگرداند. از سوی دیگر جامعه در مصونیت از تهاجم جرم قرار گیرد. این برخورد علمی عاطفی، موجب شده است که قانون‌گذار اختیارات وسیعی به دادگاه‌ها اعطا کند تا مراجع رسیدگی بتوانند در جهات یادشده، از کیفیات مخففه سود ببرند، مجازات را معلق کنند یا با اعطای آزادی مشروط در یاری بزهکار بکوشند و در دفاع اجتماع موفق شوند، همچنان که از اقدامات تأمینی و تربیتی نیز در جهت اصلاح بزهکاران یاری می‌گیرند از طرف دیگر به جرئت می‌توان گفت که دسترسی به عدالت یکی از مهم‌ترین انگیزه‌هایی است که از دیرباز بشر را به قبول محدودیت‌های اجتماعی و مجازات ناشی از ارتكاب جرم وادار کرده است؛ اما وظیفه حقوق جزایی، تشخیص رفتاری که باید

مجرمانه تلقی شود و تلاش در جهت کاستن از چنین اقداماتی است. با این حال در این راه، محدودیت‌های شدیدی وجود دارد. اولین محدودیت آن است که در یک جامعه متمدن باید مجازات‌های خشن و وحشیانه غیرمجاز شناخته شود. این موضوع در مورد مجازات‌های بدنی صادق است. جامعه‌ای که به خشونت واضح و کنترل‌شده علیه مجرمین متوسل می‌شود، خود را تا حد آنان کاهش می‌دهد. خشونت را نباید با خشونت پاسخ داد، این کار تنها یک قدرت‌نمایی است و خلاف ادعای اخلاقی حقوق جزایی. محدودیت دوم و مشکل فراتر به چگونگی تقسیم مجازات مربوط می‌شود. حقوق جزایی در انجام وظیفه خود باید به صورت عادلانه و منصفانه اجرا شود. به گونه‌ای که بتواند احترام عمومی را جلب کند؛ یعنی باید عملی که جرم شناخته می‌شود و نیز ساختار و تعاریف حقوق جزایی و محدوده و میزان مجازات، توسط اکثریت مردم پذیرفته شود. هیچ مجازاتی نباید تعیین و تحمیل شود، مگر اینکه استحقاق تحمل آن وجود داشته باشد. به نحوی که اگر در تحقق اهداف حقوق جزایی، شکست خوردیم، شکست متضمن بی‌عدالتی نباشد. به عبارت دیگر وظیفه حقوق جزایی و مجازات، کاستن از جرم است؛ اما انسان تا آن حد حق مجازات مجرم خاصی را دارد که مستحق آن باشد. بنابراین در حقوق جزایی، به دنبال اجرای مجازات‌ها، اهدافی تعقیب می‌شود و در این میان هدف اصلاح و تربیت بزهکار از اهمیت بسزایی برخوردار است. یکی از راه‌های نیل به این هدف نیز، تناسب مجازات با شرایط ارتکاب و شخصیت بزهکاران است و اعمال کیفیت مخففه در جهت تحقق همین امر است.

زندان

واژه زندان یکی از واژه‌هایی است که در زمان‌ها و دوره‌های تاریخی گوناگون و در میان جوامع و گروه‌های اجتماعی مختلف، معانی متفاوتی داشته است. در طول تاریخ با توسعه و پیشرفت نظام‌های کیفری، به تدریج از میزان خشونت مجازات‌ها کاسته شده، اما در تمام ادوار زندان یکی از ارکان اصلی برای مجازات مجرمین محسوب می‌شده است. بین زندان و سایر فضاهای بازداشتگاهی شهری اختلافات جزئی در تعریف وجود دارد؛ اما همین اختلافات اندک به نتایج متفاوت و قابل توجهی در عملکرد این فضاها می‌انجامد. به همین

دلیل برای آشنایی بیشتر و تدقیق مفهوم زندان، در ادامه به بسط موضوع و تشریح مفهوم زندان و مسائل مرتبط با آن پرداخته خواهد شد. زندان مکانی است که در آن محکومانی که حکم آنان قطعی شده است برای مدت معینی یا به طور دائم به منظور تحمل کیفر با هدف حرفه آموزی، بازپروری و بازسازگاری نگهداری می شوند (آیین نامه اجرایی سازمان زندان ها، ۱۳۸۴). زندان یک نهاد اجتماعی با ویژگی هایی خاص و منحصر به فرد است که ساختار و پویای آن متفاوت از سطح جامعه است. فرد زندانی از بسیاری از فعالیت های طبیعی خود به عنوان مجازات محروم است و از حلقه فعالیت ها و تعاملات خانوادگی و اجتماعی بیرون رانده می شود. پیشینه زندان به قدمت تاریخ بشریت است و در قدیمی ترین منابع و کتب مذهبی از زندان سخن گفته شده است. در ایران زندان به شیوه جدید و نظام مند از سال ۱۲۹۱ هجری شمسی شکل گرفت. در نظام های کیفری قدیم، تنها هدف مجازات ایجاد رعب و وحشت در میان افراد جامعه بوده است. به همین دلیل عمده مجازات ها به صورت زجر دادن و شکنجه فرد مجرم در میادین عمومی و با حضور مردم بوده است؛ اما در نظام های کیفری جدید، تنبیه ها بیشتر متوجه روح و روان مجرمین است. ضمن اینکه در این نوع نظام مجازات مجرمین، مردم در صحنه مجازات حضور ندارند. در این نظام، زندان شیوه اصلی تنبیه افراد است و شکنجه و آزارهای فیزیکی در بسیاری از کشورهای جهان اجرا نمی شود.

در تعریف زندان باید به این نکته توجه داشت که به معنی بازداشتگاه تلقی نشود، زیرا در بازداشتگاه متهمینی حضور دارند که عموماً به مدت کوتاهی در آن نگهداری می شوند. در آیین نامه اجرایی سازمان زندان ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مصوب سال ۱۳۸۴ بازداشتگاه به شرح زیر تعریف شده است: بازداشتگاه، محل نگهداری متهمانی است که با قرار کتبی مقام های صلاحیت دار قضائی تا اتخاذ تصمیم نهایی به آنجا معرفی می شوند. در بازداشتگاه ها برخلاف زندان کار اصلاحی مؤثری را نمی توان بر روی افراد انجام داد؛ زیرا هرگونه فرایند اصلاحی و تربیتی نیازمند حداقل مدت زمان معینی است. این در صورتی است که در بازداشتگاه عموماً متهمین را کمتر از مدت سه ماه نگهداری می کنند. همچنین نگهداری از متهمین در بازداشتگاه به دلیل وجود استرس و فشارهای روانی خاص از بدو

ورود تا زمان محکومیت، نیازمند نوعی خاص از مدیریت می‌باشد که با نحوه مدیریت زندان تفاوت‌های بنیادین دارد.

در گذشته هدف اصلی زندان مجازات مجرمین بوده و شکنجه و آزار جسمانی امری طبیعی درون زندان‌ها به شمار می‌رفت. به تدریج اهداف دیگری نیز به هدف اصلی زندان اضافه شدند و نگاه مدیران زندان به زندانیان تغییر نمود. کم‌کم به زندانیان به چشم انسان‌هایی خطاکار که قابلیت اصلاح و بازگشت به جامعه را دارند نگریسته شد. امروزه در اداره زندان‌ها عمده‌تاً دو هدف اصلی مدنظر مسئولین زندان قرار می‌گیرد. اولین هدف، مجازات مجرمین به علت قانون‌شکنی و ارتکاب جرائم توسط آن‌ها می‌باشد. هدف دوم، اصلاح و تربیت آنان در راستای اجتماعی شدن و بازگشت به جامعه می‌باشد. عموماً در زندان‌ها هدف دوم که اصلاح و تربیت مجرمین است برآورده نمی‌شود. دلیل عمده این ناکارآمدی در اصلاح زندانیان، در ماهیت اصلی زندان نهفته است که در آن وظیفه حراست و نگهبانی مقامات زندان در برابر سایر اهداف از اهمیت بسیار بالاتری برخوردار می‌باشد. مراقبت از زندانیان و ایجاد نظم در زندان روش‌ها و امکاناتی را می‌طلبد که گاه این روش‌ها در تعارض با فرایند تربیت و بازپروری زندانیان می‌باشد. در فلسفه وجودی زندان دو هدف فرعی نیز وجود دارد. هدف اول آرامش دادن به فرد زیان‌دیده و کاستن از عطش وی برای انتقام از مجرم می‌باشد و هدف دوم پیشگیری از وقوع و تکرار جرائم به وسیله ایجاد ارباب در جامعه با مجازات زندان می‌باشد.

در دنیای معاصر مسأله زندان یکی از معضلات دستگاه‌های قضایی بوده و حکومت‌ها را هم در امور مدنی و نظام کیفری و هم در حقوق عمومی و خصوصی با مشکلات عدیده‌ای مواجه ساخته است. زندان نه تنها کارکرد بازدارندگی و اصلاحی نداشته بلکه بحران‌هایی را در بخش‌های مهم حیات بشری از جمله نهاد خانواده در پی آورده است. البته در اندیشه دینی منعی از به کارگیری زندان به صورت مطلق دیده نمی‌شود و ادله و نصوص شرعی بر جواز به کارگیری زندان در موارد معدود دلالت می‌نماید. از سوی دیگر زندان به عنوان راهکار شایع مورد استفاده شرع قرار نگرفته است؛ لیکن وجود بیش از چهارصد عنوان مجرمانه که قانون‌گذار برای آن مجازات زندان در نظر گرفته است از سویی، و آسیب‌ها و تأثیرات

همه‌جانبه و جبران‌ناپذیری که زندان بر فرد، خانواده و پیکره اجتماع می‌گذارد از سوی دیگر، ضرورت تبیین جایگاه زندان و بازبینی قوانین موضوعه مربوط به حبس و لزوم تقنین مواد قانونی جدید را ایجاب می‌نماید.

یافته‌های تحقیقاتی در مورد زندان‌های کوچک نشان می‌دهد که زندان‌های بهتر و کارآمدتر اساساً زندان‌هایی هستند که نیازهای اولیه ساکنان، کاربران و دارندگان را از نظر ایمنی، امنیت و کارایی برآورده می‌کنند. همچنین ارزیابی زندان‌های قدیم و جدید نشان می‌دهد که خصوصیات زیر حداقل ویژگی‌های ضروری برای داشتن یک زندان بهتر و کارآمدتر است:

- کنترل سطوح صدا و جلوگیری از برخوردهای بصری
- ظرفیت کافی و انعطاف‌پذیری در استفاده از ظرفیت
- دید بصری نواحی تجمع از پست‌های ثابت
- طراحی پنجره‌های بیرونی سلول به صورت امن
- انتخاب اندازه سلول و خوابگاه متناسب با نوع زندانی، ترجیحاً با تأکید بر روی سلول‌های تک نفره
- فضای ذخیره‌سازی کافی
- انطباق با استانداردهای سازمانی
- قابل توسعه هم از نظر ظرفیت و هم از نظر سرویس‌های پشتیبانی
- پیش‌بینی محیط سالم (فضا، دما، نور، رنگ، رطوبت) برای کار و زندگی زندانیان
- قابلیت نگهداری با استفاده از خدمات محلی و تجهیزات موجود در محل
- نیاز حداقل به اتکا روی مراقبت الکترونیکی، مخصوصاً تلویزیون مدار بسته

با وجود آنکه این شاخصه‌ها ممکن است از دیدگاه بسیاری از خوانندگان بدیهی به نظر برسد، بسیاری از زندان‌های جدید قادر به ارائه این خصوصیات نیستند. این اشتباهات گران‌قیمت دربرگیرنده هزینه‌های مالی و اجتماعی است که می‌تواند جامعه را تا سال‌ها درگیر خود کند.

انواع زندان

زندان‌ها را می‌توان بر اساس نحوه عملکرد زندان، نوع جرائم زندانیان، سن آن‌ها، جنسیت زندانیان و... به اشکال مختلف دسته‌بندی کرد و نحوه کارکرد آن‌ها را تعریف نمود. دو دسته‌بندی متعارف و رایج برای زندان‌ها عبارت‌اند از: دسته‌بندی بر اساس نحوه عملکرد زندان (زندان‌های بسته، نیمه‌باز و باز) و دسته‌بندی بر اساس سن زندانیان (زندان کودکان و نوجوانان، زندان عمومی و زندان سالمندان).

دسته‌بندی زندان‌ها بر اساس نحوه عملکرد

بر اساس آیین‌نامه سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی مصوب سال ۱۳۸۴ زندان‌ها بر اساس نحوه عملکرد و شیوه نگهداری از زندانیان به سه دسته زندان بسته، زندان نیمه‌باز و زندان باز تقسیم می‌شوند:

- زندان بسته با حفاظ کامل: زندان بسته با حفاظ کامل زندانی است که کاملاً محصور بوده و دارای برج‌های دیدبانی است. در جداره خارجی این نوع زندان مأموران مسلح وجود دارند. این نوع زندان برای نگهداری آن دسته از محکومینی است که به تشخیص مقامات قضایی یا شورای طبقه‌بندی، نگهداری آنان در سایر زندان‌ها و مؤسسات مصلحت نباشد. در این نوع زندان‌ها در صورت امکان محکومین شب‌ها در اتاق‌های انفرادی نگهداری می‌شوند و روزها به‌طور انفرادی یا گروهی از برنامه‌های آموزشی، کاری و ورزشی استفاده می‌نمایند و یا در کارگاه‌های درون زندان به کار گمارده می‌شوند.
- زندان نیمه‌باز: زندان نیمه‌باز در حد متوسط حفاظت، زندانی است که محصور می‌باشد و در آن زندانیان به‌صورت گروهی همراه با تعداد کافی مأمور مراقب بدون اسلحه به کار اعزام می‌شوند و پس از اتمام کار برای خوابیدن و استراحت مجدداً به آسایشگاه‌های خود بازمی‌گردند. زندان نیمه‌باز مخصوص نگهداری از افراد زیر است: محکومین به جرائم غیرعمدی، محکومین به حبس تعزیری تا دو

سال، محکومین به حبس بیشتر از دو سال به شرط تحمل یک سوم از مدت محکومیت خود در زندان بسته و محکومان به حبس دائم پس از تحمل سه سال محکومیت خود.

- زندان باز: زندان باز زندانی است بدون حفاظت و مراقب که در آن فرد زندانی مدت محکومیت خود را با اشتغال به کار یا خدمت می گذراند و حق خروج از زندان را ندارد. فرد زندانی در طول شب در نزدیک ترین آسایشگاهی که به این منظور تعبیه شده، استراحت می نماید. زندان باز مخصوص نگهداری افراد زیر است: محکومین به جرائم غیر عمدی، محکومین به حبس تعزیری بیشتر از دو سال پس از گذراندن یک دوم مدت محکومیت خود در یکی از زندان های بسته یا نیمه باز، محکومین به حبس دائم پس از گذراندن پنج سال از مدت محکومیت خود و محکومین به حبس تعزیری تا دو سال پس از گذراندن یک چهارم مدت محکومیت خود در یکی از زندان های نیمه باز.

دسته بندی زندان ها بر اساس سن و جنسیت

اولین مرحله جداسازی زندانیان از یکدیگر، تفکیک آن ها بر اساس جنسیت می باشد. بر این اساس زندان ها به دو دسته زندان های مخصوص مردان و زندان های مخصوص زنان تقسیم و طبقه بندی می شوند. مرحله بعدی، تفکیک زندانیان بر اساس سن آنان می باشد. تفکیک و طبقه بندی زندانیان بر اساس سن، در انتخاب و همچنین اجرای روش های اصلاحی و تربیتی و یا درمانی دارای اهمیت بالایی می باشد. بازداشتی ها و محکومان باید بر اساس سن به سه گروه اطفال و نوجوانان، بزرگسالان و سالمندان تفکیک شوند و در زندان یا مؤسسات مختلف آموزشی، صنعتی، حرفه ای، درمانی و یا در آسایشگاه ها نگهداری شوند. این سه گروه به ترتیب در کانون های اصلاح و تربیت، زندان های عمومی و زندان های سالمندان نگهداری می شوند. در آیین نامه اجرایی سازمان زندان ها مصوب سال ۱۳۸۴ این سه نوع زندان به شکل زیر معرفی شده اند:

- زندان کودکان و نوجوانان: مسئولیت جامعه در قبال کودکان مجرم بیش از بزهکاران بزرگسال است. کودکان به علت عدم توانایی در تشخیص، عموماً تفاوت میان اعمال درست و غلط را درک نمی‌کنند و به‌سادگی ممکن است دچار لغزش و اشتباه شوند. اگر آن‌ها با اصول صحیح تربیت، هدایت و حمایت نشوند، به‌احتمال بسیار بالایی منحرف شده و مرتکب جرم می‌شوند. به همین علت لزوم اتخاذ روش‌هایی خاص در مورد کودکان و نوجوانان بزهکار و تفکیک آنان از بزرگسالان همواره مورد تأکید و توجه بوده است. در ایران، تفکیک کودکان مجرم از بزرگسالان، از سال ۱۳۴۵ و در قانون اصلاح و تربیت در تهران آغاز شده است. در این مرکز، کودکان مجرم برای آموزش‌های علمی، حرفه‌ای، تربیت و تهذیب اخلاقی نگهداری می‌شوند. بر اساس ماده ۱۹ آیین‌نامه زندان‌ها مصوب سال ۱۳۸۴ و مستفاد ماده ۴۹ قانون مجازات اسلامی در سال ۱۳۷۲، قانون اصلاح و تربیت به نگهداری کودکان و نوجوانان مجرم کمتر از ۱۸ سال تمام اختصاص داده شده است. این مرکز بر اساس مقررات موجود، دارای سه قسمت اصلی می‌باشد: بازداشتگاه قانون (مخصوص نوجوانان و جوانان توقیف‌شده یا تحت قرار و بلا تکلیف)، زندان (مخصوص نوجوانان و جوانانی که طبق تصمیم دادگاه کودکان، باید در زندان باشند یا مرتکب تخلفی در قانون بشوند) و قسمت آموزش (مخصوص کسانی است که به‌عنوان محکومیت به نگهداری در قانون، با هدف آموزش به این مرکز معرفی شده و یا بر اساس نظر مقامات داخلی قانون، برای نگهداری در این قسمت مناسب تشخیص داده می‌شوند).
- زندان سالمندان: عموماً محکومان سالمند و بیمار به علت وضع جسمانی و روانی قادر به اجرای روش‌های اصلاحی و تربیتی رایج نیستند. ماهیت خشن زندان نیز ایجاب می‌کند که آنان از سایر محکومین تفکیک شوند و در زندان‌هایی مخصوص سالمندان نگهداری و روش درمانی در مورد آنان اجرا شود. در زندان‌های بسیاری از جوامع، سالمندان با سایر محکومین در زندان‌ها و بازداشتگاه‌های مشترک و در یک مکان نگهداری می‌شوند. به‌طور کلی می‌توان گفت بهتر است افرادی که به علت

ضعف قوای جسمانی قادر به ادامه فرایند اصلاحی و تربیتی و یا کار کردن نمی باشند در زندان‌هایی جداگانه و مخصوص سالمندان و یا بیماران مراقبت و نگهداری می شوند.

- زندان عمومی: این نوع زندان‌ها شامل زندانیان و مجرمان بالای ۱۸ سال تمام است. عموماً بیشترین تعداد زندانیان موجود در جوامع مختلف نیز در همین دسته از زندان‌ها حضور دارند.

اقدامات تأمینی و تربیتی در زندان

باید به این نکته توجه داشت که تقریباً تمامی زندانیان روزی آزاد خواهند شد و به آغوش جامعه بازخواهند گشت. در طول ایامی که زندانیان در زندان به سر می‌برند، فرصت کافی برای کسب تجربیات و مهارت‌هایی را دارند که در آینده و روزهای آزادی به آن نیاز خواهند داشت. فراهم ساختن بستری برای استفاده از تسهیلات مختلف زندان، از برنامه‌های نظام زندان است و زندانیان نیازمند انجام اموری هستند که نشان‌دهنده هدفمند بودن و درعین حال بی‌ارزش نبودن آن‌ها می‌باشد. تمامی فعالیت‌های فرهنگی و هنری باید به نحوی برنامه‌ریزی شوند که نه تنها زندانیان رو به انحطاط نروند، بلکه در شکوفایی استعداد و ظرفیت‌های جدیدی که در زمان آزادی برای آنان مفید واقع خواهد شد، مؤثر واقع شود. در مورد زندانیان با مدت حبس کوتاه باید یادآور شد که زمان موجود برای آموزش و انجام فعالیت‌های مفید بسیار اندک می‌باشد. لذا در مورد آنان تأکید اصلی بر روی حفظ پیوند فرد زندانی با خانواده و جهان خارج از زندان می‌باشد؛ اما برای زندانیانی که مدت حبس طولانی‌تری را پشت سر می‌گذرانند، برنامه‌ای مدون و صحیح، متناسب با ویژگی‌ها و فرهنگ آن جامعه تنظیم خواهد شد. لازم به ذکر است که زندان بدون برنامه‌های تربیتی و آموزشی، جز اتلاف وقت زندانیان و هزینه بالای نگهداری از زندانیان برای دولت، ثمره دیگری نخواهد داشت. بر اساس آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها مصوب سال ۱۳۸۴ مفاد برنامه آموزشی زندان‌ها در چهار دسته قابل بررسی می‌باشد:

- آموزش‌های دینی و اخلاقی: مسئولیت آماده کردن زندانیان برای تربیت مجدد از طریق آموزه‌های دینی و اخلاقی، بر عهده روحانیون و مربیانی است که با تشکیل جلسات وعظ و خطابه، می‌کوشند تا از راه پند و اندرز وجدان مجرمین را بیدار نمایند و مسئولیت‌های اخلاقی او در برابر سایر اعضا جامعه را به او یادآوری کنند. باید توجه داشت که آموزه‌های دینی در زندان‌ها به صورت تحمیل یک دین و یا مذهب مشخص نمی‌باشد و فرد زندانی می‌تواند با نماینده واجدالشرايط مذهبش (ادیان رسمی کشور) در ارتباط باشد. همچنین او می‌تواند از کتب مربوط به عقاید مذهبی‌اش استفاده نماید و در حد امکان فرایض دینی خود را به جا آورد. مجرم عموماً کسی است که با جامعه خود هماهنگی ندارد و حبس و مجازات زندان نیز این عدم هماهنگی را تشدید می‌کند. لذا هدف اصلی در نظام‌های کیفری جدید آن است که از این گونه زندانیان، افرادی بسازند که تمایل و اشتیاق کافی برای همکاری متقابل با جامعه و رعایت قوانین اجتماعی را داشته باشند. در این گونه تبلیغات باید دقت شود که بر جنبه‌های مثبت ماجرا تأکید شود. چرا که خود زندانی در شرایطی با دیدگاه و جایگاه منفی قرار دارد و القای مطالب منفی می‌تواند فرد زندانی را به عکس‌العمل‌های دفاعی و ناخواسته وادار کند.
- آموزش‌های علمی و فرهنگی: به‌طور کلی می‌توان گفت بسیاری از افرادی که به علل مختلف در زندان حضور دارند، از میزان تحصیلات بسیار پایینی برخوردار می‌باشند. درصداً قابل توجهی از آنان از توانایی خواندن و نوشتن محروم‌اند و این میزان از تحصیلات بر زندگی پیش از زندان آن‌ها تأثیرگذار بوده است. بسیاری از این زندانیان، برای اولین بار در زندان فرصت مناسب برای سوادآموزی را پیدا می‌کنند. لذا اهمیت آموزش‌های علمی (پایه) در زندان‌ها دوچندان می‌باشد. این آموزش‌ها عمدتاً در سطوح خواندن و نوشتن و انجام محاسبات ریاضی ساده می‌باشد؛ اما هدف زندان فراتر از آموزش‌های پایه و دستیابی به مهارت‌های بالاتر در زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، علمی و هنری می‌باشد. با توجه به این که ظرفیت و مهارت‌ها بین زندانیان متنوع می‌باشد، آموزش‌های علمی و فرهنگی باید

در سطوح گوناگون و در برنامه‌های زمانی متفاوت ارائه شود تا امکان بهره‌مندی همه زندانیان از این آموزه‌ها فراهم شود. شرکت در کلاس‌های سوادآموزی برای افراد بی‌سواد زیر شصت سال اجباری می‌باشد و عدم مشارکت در این کلاس‌ها، موجب محرومیت فرد زندانی از یک سری امتیازات خاص می‌گردد. لازم به ذکر است که شرکت در کلاس‌ها آموزشی تنها برای این گروه ضروری می‌باشد و برای سایر زندانیان این مساله به اختیار و تمایل زندانی واگذار شده است. بر اساس برنامه‌های رسمی دستگاه مربوطه، به‌صورت سالیانه در درون زندان آزمون برگزار می‌شود و محصلین هر کلاس گواهینامه رسمی، بدون اشاره به زندان و یا دوران محکومیت دریافت می‌نمایند.

- آموزش‌های ورزشی: وجود برنامه‌های ورزشی منظم در زندگی روزمره زندانیان نه‌تنها عاملی کلیدی در سلامت جسم زندانیان می‌باشد، بلکه سبب تخلیه انرژی آنان شده و از وقوع درگیری‌های فیزیکی معمول زندان تا حدودی جلوگیری می‌نماید. همچنین شرکت در ورزش‌های گروهی آن‌ها را به مشارکت و معاونت در امور وامی‌دارد که امری مؤثر در فرایند اجتماعی‌سازی زندانیان محسوب می‌شود. در زندان‌ها اجرای برنامه ورزش صبحگاهی برای زندانیانی که قادر به ورزش کردن می‌باشند اجباری است و زندانیان بایستی لااقل سی دقیقه به نرمش بپردازند. همچنین فرد زندانی می‌تواند به پیشنهاد رئیس زندان، موافقت مدیرکل مربوطه و قاضی ناظر، با اجرای تشریفات قانونی و انتظامی در مسابقات ورزشی، فرهنگی و مذهبی خارج از زندان نیز شرکت نماید.

- آموزش‌های فنی و حرفه‌ای: در گذشته کار برای زندانیان به‌نوعی مجازات آن‌ها محسوب می‌شده است. چراکه از فرد زندانی برای انجام اموری استفاده می‌شده که از عهده و توانایی او خارج بوده است. به همین علت بسیاری از آنان در طول کارهای سخت و طاقت‌فرسا جان می‌باختند؛ اما با تحول مدیریت زندان و نگاه به زندانی، کار در زندان علاوه بر پر کردن اوقات فراغت زندانیان، جنبه حرفه‌آموزی به آنان را نیز به همراه دارد. اکثر زندانیان پس تحمل محکومیت خود آزاد شده و به

اجتماع بازمی‌گردند. به همین دلیل آماده‌سازی این افراد از همان روز نخست برای بازگشت به جامعه اهمیت دارد. از مهم‌ترین اقدامات در طول فرایند آماده‌سازی، آموزش‌های فنی و حرفه‌ای می‌باشد که در روزهای آزادی، فرد زندانی بتواند از این طریق امرارمعاش نماید. باید توجه داشت که زندان ممکن است اولین فرصت برای بسیاری از زندانیان برای یادگیری یک حرفه مناسب باشد. پس از این فرصت زمانی باید به نحو مناسب برای جرم‌زدایی و بازپروری شخصیت زندانیان استفاده نمود. هدف اصلی از الزام زندانیان به کار در طول محکومیت خود، آشنایی و عادت دادن آن‌ها به یک زندگی معمول و عادی می‌باشد. پس از آزادی فرد زندانی از زندان، او به کمک مهارت‌های کسب‌شده و سرمایه حداقلی می‌تواند به‌طور مناسب و آبرومند امرارمعاش کند. باید توجه داشت که یکی از عوامل اصلی جرائم و بزهکاری، فقر و همچنین بیکاری فرد مجرم می‌باشد. به‌طور کلی می‌توان گفت که تأثیرگذاری سه مورد قبلی بر اصلاح و تربیت زندانیان درگرو آموزش‌های درست فنی و حرفه‌ای می‌باشد.

حقوق زندانیان

بدون شک در جهت پیشبرد اهداف تربیتی و بازپروری زندان، وجود و تداوم امکانات و خدمات، امری ضروری می‌باشد. فقدان و کمبود این امکانات می‌تواند منجر به وقفه‌هایی هرچند کوچک در فرایند اصلاح مجرمین شود. درواقع وجود این امکانات ابزاری است که به کمک آن‌ها فرایند اجتماعی شدن زندانیان صورت می‌پذیرد و در صورت عدم وجود این امکانات حداقلی، کار زندان‌ها برای انجام امور تربیتی و بازپروری بسیار دشوار خواهد بود. پس از انجام طبقه‌بندی و جداسازی زندانیان، لازم است که تدابیر و برنامه‌های اصلاحی متناسب با هر گروه اجرا شود. امکانات زندان باید به حدی باشد که پاسخگوی حداقل نیازها برای هر یک از این گروه‌ها باشد. به‌طور کلی می‌توان امکانات موجود در زندان‌ها را به دو بخش زیر تقسیم نمود:

- بخش اول شامل آن امکاناتی است که در هر شرایطی باید در اختیار هر انسانی قرار گیرد و انسان بودن فرد زندانی ایجاب می‌کند که این امکانات را داشته باشد.
- بخش دوم امکانات، با سوالی از جانب مسئولین زندان همراه بود: آیا قرار دادن این امکانات در اختیار زندانیان تأثیر مثبت در پیشبرد اهداف زندان خواهد داشت؟ چراکه فراهم نمودن حجم زیادی از امکانات ممکن است زندان را به سرپناهی محبوب برای مجرمین بی‌خانمان تبدیل نماید.

البته باید به این نکته توجه داشت که زندانیان از جمله گروه‌های در معرض خطر نقض حقوق بشر در سطح جامعه بین‌المللی هستند و در شرایطی به سر می‌برند که امکان نادیده گرفتن آن‌ها و تعرض به حقوق و آزادی‌های اساسی ایشان بیشتر از سایر گروه‌های جامعه می‌باشد. در سومین کنگره بین‌المللی حقوق جزا و زندان‌ها در سال ۱۹۹۳ حقوق زندانیان به شرح زیر تعریف شد: مجموعه قواعد و اصول قانونی که رابطه میان دولت و محکوم را از زمان شروع اجرای مجازات و یا تاریخ بازداشت معلوم می‌کند، و شیوه اجرای کیفر، روش‌های اصلاحی، تربیتی و درمانی و تطبیق دادن آن‌ها با شخصیت بزه‌کاران و همچنین شرح وظایف مسئولین زندان‌ها و اموری که در راستای بهبود وضع زندانیان و آماده نمودن آن‌ها برای بازگشت به جامعه ضروری می‌باشد، در محدوده حقوق زندانیان قرار می‌گیرد. بر این اساس اشتغال به کار، حق ملاقات، رعایت اصول بهداشتی و درمانی و ... از امتیازات و حقوق زندانیان است و تا جایی که با حسن اداره زندان مغایرت نداشته باشد و یا مانع پیشبرد برنامه‌های اصلاحی و تربیتی نباشد، اجرای آن‌ها الزامی است. بر این اساس، آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها مصوب سال ۱۳۸۴ حداقل امکانات برای افراد زندانی را برشمرده است. به‌طور مثال بر اساس این آیین‌نامه لوازم آسایشگاه برای هر زندانی عبارت‌اند از: تخت‌خواب، تشک، بالش، دو تخته پتو و ملحفه برای پتو. این موارد و امکاناتی مشابه آن، از نوع امکانات دسته اول هستند که بر اساس قانون در اختیار تمامی زندانیان قرار می‌گیرند؛ اما امکانات دیگری در زندان‌ها وجود دارد که به تمام زندانیان تعلق نمی‌گیرد و تنها با تصمیم شورای طبقه‌بندی زندان‌ها و با توجه به شخصیت زندانیان در اختیار فرد زندانی

قرار می‌گیرد. ازجمله نیازهای اولیه زندانیان که مسئولین زندان باید به آنها پاسخ دهند عبارت‌اند از:

- نیاز به غذا که در قانون به یک میزان استاندارد پیش‌بینی شده است. لازم به ذکر است که در فرایندهای درمان زندانیان معتاد به مواد مخدر، عموماً اشتهای فرد زندانی به غذا بیشتر شده و لازم است که مقدار بیشتری غذا در اختیار او قرار گیرد.
- نیازهای بهداشتی، ازجمله وسایل حمام، وسایل بهداشتی و همچنین پوشاک در اختیار زندانیان قرار می‌گیرد.
- نیاز جنسی زندانیان یکی دیگر از نیازهای طبیعی انسان است که به‌طورکلی در زندان‌های بسیاری از جوامع به این مساله توجهی نمی‌شود. واضح است که وقتی قانون راهی برای ارضای این نیاز برای زندانیان فراهم ننموده باشد، زندانیان دچار راه‌های انحرافی خواهند شد. بروز رفتارهای نامتعارف در میان زندانیان (مرد و زن) شایع می‌باشد.
- نیاز به محبت یکی دیگر از نیازهای زندانیان می‌باشد. اگرچه فرد زندانی مرتکب جرم و عمل خلاف قانون شده است اما باید توجه داشت که این نیاز هم از نیازهای اولیه و اساسی زندانیان می‌باشد و اگر امکان ارتباط با دنیای بیرون از زندان و افراد خانواده او از وی سلب شود، ممکن است دچار افسردگی شده و تلاش‌های زندانبانان برای بازپروری او نتیجه‌ای نداشته باشد. به همین علت ایجاد امکاناتی برای ملاقات (تلفنی، حضوری و خصوصی) و همین‌طور اجازه مرخصی از زندان (خصوصاً در زندانیان با دوره محکومیت کوتاه) می‌تواند اثرات سازنده‌ای بر فرد زندانی و روند بازپروری او داشته باشد.
- نیازهای درمانی زندانیان هم از نیازهای اساسی افراد زندانی می‌باشد. زندان نسبت به وضع سلامت تمامی زندانیان مسئول است و پاسخ‌دهی به نیازهای درمانی آنها از وظایف زندان می‌باشد. لازم به ذکر است که این پاسخ‌دهی در مرحله اول توسط بهداری زندان و در مواردی که نیاز به مداوای پیشرفته‌تر باشد، در بیمارستان‌های

سطح شهر به همراه مراقبت و مأمور انجام می‌پذیرد. بسته به ابعاد و ظرفیت زندان، سطح امکانات و خدمت‌رسانی پزشکی درون زندان نیز متفاوت خواهد بود. با این حال وجود بخش درمانگاه یا بهداشتی برای برآورده کردن نیازهای اولیه پزشکی زندانیان ضروری است.

آسیب‌ها و پیامدهای منفی زندان

نفس بازداشت فرد در اولین لحظات یک واقعیت را به او القا می‌کند که دیگر از خود اختیاری ندارد. نیازی نیست کسی مستقیماً به زندانی بگوید تو اکنون در بندی و قدرت انتخاب نداری. این سلب اختیار و اراده از کوچک‌ترین تا بزرگ‌ترین مناسبات زندگی وی را شامل می‌شود. زندانی هر جا بخواهد نمی‌تواند برود. هر ساعت بخواهد نمی‌تواند بخوابد. هر غذایی میل داشته باشد نمی‌تواند بخورد. با هر کس بخواهد نمی‌تواند تماس بگیرد. بسیاری خواسته‌ها و تمایلات ریزودرشت دیگر برای او امکان‌پذیر و قابل دسترسی نیستند. شرایط دائماً به او تلقین می‌کنند که دیگر تو اختیاری از خود نداری. امکان انتخاب نداری. این ویژگی به زندانی می‌آموزد که تنها راه این است که باید تسلیم شرایط شوی. از طرفی ترس امری طبیعی و در برخی موارد کاملاً معقول است. اما وقتی ترس با توهم مخلوط شود بسیار ترسناک می‌شود. معمولاً شکل زندان و سلول برای بسیاری از افراد ترسناک است. این ترس تا حدی ناشی از پیش‌داوری و پیش‌فرض‌هایی است که در ذهن فرد زنده می‌شود. یکی از محرک‌های ترس، ابهام از وضعیت است. ترس از تاریکی نمونه‌ای از این حالت آدمیان است. وضعیت فرد زندانی به دلایل مختلف از جمله سلب اختیار از وی، آینده‌ای تاریک را برای وی ترسیم می‌کند. این تاریک بودن به معنی مبهم بودن ترس را در فرد برمی‌انگیزد. این ترس همراه نگرانی است. نکته ظریفی که در زندان‌های شاه به تجربه درآمد این بود که ترس از شکنجه صرفاً ناشی از درد و ناراحتی وارده نبود، بلکه نگرانی و ترس از اینکه مقاومت زندانی زیر شکنجه به پایان برسد بیش از درد و رنج او را به واهمه می‌انداخت. زندان فی‌نفسه ترس را به همراه می‌آورد به‌ویژه برای کسی که خود را آماده چنان شرایطی نکرده باشد. بازجوهای ساواک از وجود این ترس مطلع بودند لذا در اعمال

شکنجه روی این عامل حساب ویژه‌ای باز می‌کردند. بسیاری اوقات به‌جای شکنجه کردن زندانی، وی را در شرایطی قرار می‌دادند که صرفاً وی دچار ترس از شکنجه شود. مثلاً دیگری را شکنجه می‌کردند و زندانی را در حالت انتظار نگه می‌داشتند تا با شنیدن فریادها و ناله‌های آن دیگری تکلیف خود را روشن کند

عدم ثبات روابط اجتماعی ممکن است با جداسازی از طریق حبس و تقویت ارزش‌های خشونت‌بار تشدید شود. حتی در نظاماتی که درصدد ارتقای ارتباطات خانوادگی هستند، اگر محکومیت زندانی بیش از چند ماه به طول انجامد، برخی تأثیرات زیان‌آور تقریباً غیرقابل اجتناب می‌باشند. نظام جزایی فرصت اندکی را به‌منظور یادگیری نحوه و چگونگی تصمیم‌گیری در اختیار زندانیان قرار می‌دهد. درحالی‌که این امر خود یکی از اشکال ضروری آموزش مهارت‌های اجتماعی به شمار می‌رود. کلیه مؤسسات اعم از مدارس، مراکز اشتغال، نیروهای مسلح، حتی باشگاه‌ها و نهادها اعضای خود را از شرکت در برخی از تصمیم‌گیری‌ها محروم می‌سازند. اما در رژیم‌های سرسخت و قاطع مدیریت زندان این سلب اختیار در تصمیم‌گیری را به نهایت خود می‌رساند و حتی به زندانی اجازه نمی‌دهد دری را باز کند، پیاده‌روی کند یا با افرادی که مایل است صحبت کند مگر اینکه برای این کار از مقامات زندان کسب اجازه نماید. آنچه در عوض از سوی زندانیان یاد گرفته می‌شود، ارزش‌های غالب یک فرهنگ فرعی زندان است که اعمال جنایت‌بار را قابل قبول می‌دانند. برای بسیاری از زندانیان این بار وضعیت تازه نیست بلکه تقویت آن چیزی است که در جوامع خویش آموخته‌اند. با این‌همه از نظر زندانیان، زندان می‌تواند جنبه‌های مثبتی، حداقل مثبت‌تر از جنبه‌های منفی جوامع زندانیان در خارج از زندان هم داشته باشد. شایان‌ذکر است که اغلب زندانیان جامعه خویش را یکی از دلایل ارتکاب جرم خود می‌دانند و معتقدند زندگی در زندان ممکن است امن‌تر از جامعه باشد. ظاهراً در زندان الکل یافت نمی‌شود و زندگی به‌دور از برخی از مواد مخدر و روابط دردناک زنده است. همچنین گاهی اتفاق می‌افتد که کیفیت جبر روزانه و غذای زندان - گرچه ممکن است بد باشد - باز بهتر از جامعه‌ای باشد که زندانی در آن به سر می‌برد. بدون تردید محبوس شدن یکی از اعضای خانواده تأثیرات ناگوار فراوانی بر روی دیگر افراد خانواده می‌گذارد. نبود پدر یا مادر در

خانواده و محرومیت فرزندان از آنان در رشد، تکامل و سعادت فرزندان تأثیر منفی می‌گذارد. تحقیقات علم روانشناسی و علوم تربیتی اثبات کرده است که کودکان بخصوص کودکان پسر به نحو چشم‌گیری تحت تأثیر رفتار و منش پدران خود می‌باشند و همواره با الگوبرداری از رفتارهای پدر سعی در همانندسازی خود با او دارند. با توجه به این واقعیت تکلیف یک کودک که پدر خود را همواره در زندان ملاقات کرده چه خواهد بود. اگر این کودک بخواهد شخصیت پدر را الگوی خود قرار دهد چه سرنوشتی در انتظار او خواهد بود. در نقطه مقابل وجود یک خانواده درستکار در خارج از محیط زندان می‌تواند در جهت امیدوار نگه‌داشتن و تهذیب زندانی نقش بی‌بدیلی ایفا کند. ملاقات‌های پی‌درپی همسر و فرزندان با فرد محبوس و استفاده از روش‌های نوین همچون زندان‌های باز و نیمه‌باز و آزادی مشروط می‌تواند نقش مهمی در ایجاد نشاط و انگیزه در خود فرد برای بازسازی شخصیت و باز اجتماعی شدنش داشته باشد.

در بسیاری از جوامع مجازات‌هایی که برای جرم‌های گوناگون در نظر گرفته می‌شود عمدتاً بر پایه ایجاد رعب و وحشت از انجام جرائم در میان افراد جامعه استوار است. اگر علل ارتکاب جرائم مانند فقر، بی‌کاری و بی‌سوادی در اجتماع فراوان باشد، هرچقدر هم که افراد در مقابل آن مقاوم باشند و به علت ترس از مجازات مرتکب جرم نشوند، درنهایت روزی مقاومت آن‌ها شکسته خواهد شد و در دام جرائم گرفتار می‌شوند. برای جلوگیری از ایجاد جرائم، ارباب و ایجاد ترس از مجازات در افراد جامعه نمی‌تواند مؤثر واقع شود. مجازات زندان درواقع مبارزه با فرد مجرم است. این در حالی است که باید برای از بین بردن عوامل ارتکاب جرم چاره‌ای اندیشید. پیامدهای منفی وجود زندان را می‌توان در موارد زیر برشمرد:

- عدم تحقق اصلاح مجرم: زندان به‌جای آنکه بر روی بازپروری انسان تمرکز داشته باشد، به یک مدرسه برای آموزش و تکرار جرائم تبدیل شده است. روی‌ای اصلاح و بازپروری هرگز محقق نخواهد شد و زندان نه‌تنها نمی‌تواند اصلاح و بازپروری را تأمین کند، بلکه خود زندان محیط جرم‌زایی است که ضرر و زیان آن بیش از منافع

آن است. تعداد مطلق و حتی نسبی زندانیان در اکثر جوامع در حال افزایش می‌باشد. ضمن اینکه ادامه این روند به لحاظ مالی هم ممکن نیست و پیامدهای اجتماعی منفی به دنبال دارد. به همین علت مجازات زندان همواره آخرین انتخاب برای دستگاه کیفری است و در بسیاری از جوامع، امروزه قضات تمایل به صدور احکام اجتماعی جایگزین حبس دارند.

- اعتیاد و مواد مخدر: مقایسه تعداد مصرف‌کنندگان مواد مخدر در قبل و بعد از ورود به زندان نشان‌دهنده افزایش قابل‌توجه در میان مصرف‌کنندگان مواد مخدر پس از ورود به زندان می‌باشد. تا حدی که طبق بررسی‌ها به‌طور میانگین ۵۰ درصد از زندانیان به مواد مخدر اعتیاد دارند. ضمن اینکه میان گروه‌های سنی مختلف تفاوت معناداری مشاهده نمی‌شود. در زندان‌ها مواد مخدر از انواع گوناگون به‌وفور یافت می‌شود. حتی گاهی چنین تعبیر می‌شود که مدیران و پزشکان زندان در این امر دخیل‌اند و خود آن‌ها مواد مخدر زندانیان را تأمین می‌کنند. زندانیانی که مواد مخدر مصرف می‌نمایند ۴ تا ۶ برابر بیشتر از سایرین مرتکب جرائم درون زندان می‌شوند.

- شیوع بیماری‌های مسری: در زندان‌ها عموماً به علت عدم امکان رعایت بهداشت فردی، انواع بیماری‌ها در بین زندانیان انتقال می‌یابد. همچنین رواج استفاده از سرنگ‌های تزریق مشترک موجب ابتلای عده زیادی از زندانیان به بیماری AIDS می‌شود. به‌طور مثال آمار نسبی ابتلا به AIDS در زندان‌ها ۱۰ تا ۱۰۰ برابر بیشتر از آمار نسبی مبتلایان در سطح جامعه است. تراکم بالای جمعیت در زندان‌ها نیز سبب شده تا بیماری‌ها به‌راحتی از فردی به فرد دیگر منتقل شده و جمعیت بالایی از زندانیان را مبتلا نماید.

- افسردگی و بیماری‌های روانی: زندگی درون زندان به‌دوراز محرک‌های اجتماعی و به‌طور خسته‌کننده و تکراری در جریان است. کاهش محرک‌های محیطی می‌تواند در رفتار و واکنش‌های روانی زندانیان آثار مخربی به بار آورد. تحقیقات نشان داده است که از هر ۷ نفر زندانی یک نفر دارای اختلالات روان‌شناسی یا

افسردگی شدید است. همچنین نیمی از مردان و یک پنجم از زنان زندانی دارای اختلال شخصیت ضداجتماعی می‌باشند که این میزان در مقایسه با جمعیت عمومی جامعه بالاتر می‌باشد. در چنین شرایطی فضای زندان فضایی مملو از ترس، نفرت و جرم و جنایت است که محیطی ناامن و به‌دوراز ارزش‌های انسانی پدید آورده است. در این زندان‌ها هیچ‌یک از وجوه امنیتی (جانی، مالی، روانی و...) برای زندانیان قابل تأمین نیست و حتی اگر این ناامنی نمود فیزیکی پیدا نکند، آثار مخرب آن بر روح و روان زندانیان باقی خواهد ماند.

- خشونت و درگیری‌های فیزیکی: زندان محل جمع‌آوری مجرمین سطح شهر است و از جرم‌خیزترین و خطرناک‌ترین نقاط سطح شهر به شمار می‌رود. به همین دلیل حفظ امنیت فرد زندانی در برابر سایر زندانیان امری مهم و اساسی می‌باشد؛ اما دستیابی به این هدف به‌هیچ‌وجه کار ساده‌ای نیست. درگیری و خشونت‌های فیزیکی، قسمتی از ذات زندان می‌باشد که تمام زندانیان را در معرض آسیب قرار می‌دهد.

فصل دوم

زندان در گذر زمان

مقدمه

واژه زندان یکی از واژه‌هایی است که در زمان‌ها و دوره‌های تاریخی گوناگون و در میان جوامع و گروه‌های اجتماعی مختلف، معانی متفاوتی داشته است. در طول تاریخ با توسعه و پیشرفت نظام‌های کیفری، به تدریج از میزان خشونت مجازات‌ها کاسته شده، اما در تمام ادوار زندان یکی از ارکان اصلی برای مجازات مجرمین محسوب می‌شده است. در این بخش به بررسی سیر تحول مجازات زندان به عنوان عنصری کلیدی در نظام‌های کیفری گوناگون در طول تاریخ پرداخته شده و تفاوت‌های زندان نوین با زندان‌های پیشین تبیین شده است.

علم زندان‌ها

علم زندان‌ها که با نام‌های دیگری همچون علم اجرای آرای کیفری، علم مجازات‌ها و یا علم درمان بزهکاران نیز شناخته می‌شود، علمی است که انواع مجازات‌ها و اقدامات تأمینی، طرز اجرا و تطبیق دادن آن‌ها با شخصیت زندانیان، تشکیلات زندان‌ها و همچنین اصولی که رعایت آن‌ها در بهبود وضع زندانیان و آماده نمودن آنان برای بازگشت به محیط عادی اجتماعی مؤثر است را مورد بحث و بررسی قرار می‌دهد. همچنین تکالیف و وظایف زندانیان و حدود حقوق آنان را از لحظه بازداشت و در ضمن اجرای کیفرها، سلب آزادی و یا اقدامات تأمینی تعیین می‌کند. تا اواخر قرن نوزدهم علم زندان‌ها به عنوان یکی از علوم متداول شناخته نمی‌شد و تحت عنوان مسائل مربوط به زندان‌ها مورد بررسی قرار می‌گرفت؛ اما از اواخر این قرن به نقش اصلاح و تربیت افراد بزهکار در حفظ امنیت و آرامش جامعه با دقت بیشتری نگریسته شد. با پیشرفت جرم‌شناسی و پذیرش اصل لزوم اجرای اقدامات تأمینی برای پیشگیری از وقوع و یا تکرار جرم دامنه علم مذکور گسترش یافت و در جوامع بین‌المللی نیز توجه کارشناسان و دانشمندان به علم زندان‌ها معطوف گشت.

سیر تحول علم زندان‌ها

طبیعتاً برای توسعه یافتن و تکامل یک شاخه علمی، گذر زمان و آزمون و خطا امری اجتناب‌ناپذیر می‌باشد. علم زندان‌ها نیز در طول تاریخ بر اساس عقاید و نظریات مختلف تکامل یافته و به مرور مجازات‌های وحشتناک و شکنجه‌های طاقت‌فرسا جای خود را به عکس‌العمل‌های اجتماعی در راستای اصلاح و تربیت و بازسازی افراد واگذار نمود. به‌طور کلی می‌توان چهار دوره اساسی و تأثیرگذار بر علم زندان‌ها در طول تاریخ را به شرح زیر تبیین نمود:

- پیش از شکل‌گیری تمدن‌های باستانی: در این دوران که عموماً با نام دوران انتقام نیز شناخته می‌شود، جامعه متشکلی وجود ندارد و خانواده یا قبیله سلول منظم اجتماعی محسوب می‌شود. در این دوران جرائم ارتكابی عمدتاً قتل، سرقت، غارت و

ضرب و جرح بوده است. در این دوره جامعه به مفهوم فعلی وجود نداشته است تا از این حوادث مجرمانه متأثر گردد و برای مقابله با آن اقدام کند؛ بنابراین خانواده یا قبیله‌ای که مورد ظلم یا سرقت قرار گرفته بودند، تحت تأثیر کینه‌توزی قرار گرفته و متوسل به انتقام می‌شدند. در این دوره مسئولیت واقعه مجرمانه منحصر به شخص مجرم نبوده است و تمام افراد خانواده یا قبیله او را تحت تأثیر قرار می‌داده است. همچنین اقداماتی که در این دوره در راستای انتقام انجام می‌شده، گاهاً به مراتب عظیم‌تر از جرم صورت پذیرفته بوده است و در نتیجه آن نبردهای خونین میان قبایل و خانواده‌ها صورت می‌پذیرفته است. با این وجود، در این دوره انتقام ابزاری مؤثر برای جلوگیری از وقوع جرائم به حساب می‌آمد؛ زیرا ترس از خونریزی‌های عظیم سبب می‌شد تا افراد کمتر به ارتکاب جرائم بپردازند. با گذشت زمان جوامع گوناگون سامان یافته و دولت و حکومت‌ها با تشکیلات سازمان‌یافته‌تر بر سرکار آمدند. به مرور عکس‌العمل‌های شدیدی که در مقابل واقعه مجرمانه وجود داشت، تعدیل گردید. همچنین مسئولیت دسته‌جمعی از بین رفت و تنها شخص مجرم در برابر ارتکاب جرم پاسخگو شد.

- شکل‌گیری تمدن‌های باستانی: در این دوره دو عنصر قصاص و غرامت، پایه و اساس نظام کیفری حکومت‌ها را تشکیل می‌دادند. همچنین در این دوره زندان‌هایی به وجود آمدند که هدف آن‌ها با زندان‌های امروزی تفاوت داشت. زندان در این دوره، مکانی بود که فرد مجرم تا زمان صدور حکم خود در آن زندانی می‌شده و مفهوم حبس به عنوان مجازات رواج نداشته است. از تمدن‌های ایران، یونان و روم باستان الواح و سنگ‌نوشته‌هایی برجای مانده که قوانین و مقررات نظام کیفری این تمدن‌ها را شرح می‌دهد. از تمدن ایران باستان قوانین حمورابی، ششمین پادشاه سلسله اول بابل، مشتمل بر ۲۸۲ ماده وجود دارد که تمام موارد آن به شکل "اگر کسی چنین کند، چنان باید بشود" نگاشته شده است. قوانین این دوره بر اساس آداب، سنن و رسومات متفاوت هر حکومت نگاشته می‌شده، اما همواره قرین با اخلاقیات و معنویات روز جامعه بوده است.

- جوامع پس از ظهور مذاهب: پس از ظهور و پیدایش ادیان مختلف، خصوصاً دین مسیحیت و دین اسلام، مفهوم جرم مترادف با مفهوم گناه قرار گرفت. در این دوران مجازات‌هایی که برای مجرمین به کار گرفته می‌شد نه از سنن موجود و نظام قبیله‌ای که از دستورات الهی و نمایندگان خداوند بر روی زمین استخراج می‌شده است. البته میزان و درجه مجازات جرائم ارتكابی متناسب با درجه شعور و عقل و اراده مجرمان بوده است. از طرف دیگر تنوع مجازات‌های فیزیکی در مذاهب مختلف بسیار بالا بوده و از انواع اعدام، سنگسار، شلاق و قطع عضو در این نظام‌های کیفری استفاده می‌شده است.

- نظام کلیسایی زندان‌ها در اروپا: سرآغاز علم نوین زندان‌ها را باید در قرن هفدهم میلادی و اروپا جست‌وجو کرد. برای مدت‌های طولانی نظام کیفری کلیساها معتقد بودند که رفتار ضداجتماعی، نوعی گناه محسوب می‌شود و گناهکار باید از طریق انزوا و ندامت به راه راست هدایت شود. به‌مرور حبس انفرادی، دادن کتاب و کار به زندانیان و انجام ملاقات با آنان به این نظام کیفری راه پیدا کرد. چراکه ملاقات با زندانیان یکی از هفت عمل خداپسندانه مسیحیت قلمداد می‌شد. در اواخر قرن هفدهم مبیون، کشیش فرانسوی که اثر وی تحت عنوان تأملاتی پیرامون زندان‌های فرقه‌های مذهبی منتشر شده است، اصلاحات گوناگون ساختاری را برای زندان پیشنهاد می‌کند. او ضمن تأکید بر تفاوت جرم محکومین، مسائل بهداشتی و فضای زندان را نیز موردتوجه قرار می‌دهد. کتاب مبیون در سراسر اروپا با پذیرش مردم و حکومت‌ها قرار گرفت. زندان سن میشل در سال ۱۷۰۳ و زندان زنان در سال ۱۷۳۵ در اسپانیا با توجه به نقدها و مسائل موجود در همین کتاب ساخته شده‌اند.

زندان در دوران پیشامدرن

به منظور فهم ساختار زندان‌های پیشامدرن، شناخت ساختار سیاسی پیشامدرن ضروری می‌باشد. ساختار سیاسی ایران پیشامدرن را می‌توان نوعی استبداد فردی تلقی نمود. در این ساختار سیاسی پادشاهان ایران هر سه قدرت تقنینی، اجرایی و قضایی را در اختیار خود

داشتند؛ چنانکه فرمان‌های کسانی همچون داریوش و شاه‌عباس اول قانون بود و به دست خود و زیردستان آن را اجرا می‌کردند و گاه‌ا بر مسند قضاوت نیز می‌نشستند. درواقع در اندیشهٔ سیاسی پیشامدرن، فرمانروایان در نقش چوپان، از فرمان‌برداران خود سرشتی والا تر داشتند. زندان پیشامدرن متناظر با ساختار سیاسی پیشامدرن است که ساختاری ضد دموکراتیک دارد و از آنجاکه مردم با عنوان رعیت (گله) هیچ‌گونه حقوقی نداشتند، حبس آن‌ها در سیاه‌چال نیز امری بدون اشکال بود. امپراتوری آشور دزدها، رشوه‌خواران، مالیات‌بگیران، خطاکاران، خیانت‌کاران و اسیران خارجی را به زندان می‌انداخت. زندانیان اجنبی در میان آشوریان به کار انبارکردن غله و آردکردن گندم گمارده می‌شدند و زندانشان درست در کنار آسیاب‌ها قرار داشت. بعضی از اسرا در همان انبار غله زندانی می‌شدند. در دوران باستان از قلعه‌ها، زیرزمین‌های قصرها، چاه‌ها و... در حکم مکان حبس استفاده می‌شد. زندانی را با غل‌وزنجیر به قعر چاه‌های متروک یا چاه‌های تازه‌حفرشده می‌افکندند و روزانه غذای مختصری به او می‌دادند. زندانی در ته چاه دچار انواع بیماری‌ها می‌شد و به علت مدفوع‌های انسانی، کرم‌های ریز گوشت بدن او را می‌خوردند. نبود نور کافی و رطوبت درون چاه موجب نایبایی و نیز روماتیسم مفاصل می‌شد. قلعه‌ای به نام فراموشی مشهورترین زندان در تاریخ ایران باستان است.

در دورهٔ خلفای اموی و عباسی، زندان‌های بسیاری برای حبس و شکنجه مخالفان ایجاد شد. همچنین در اماکنی مانند دارالخلافة، دارالوزیر و برخی دیوان‌ها محل‌هایی برای حبس مخالفان تعبیه شده بود. به‌منظور مراقبت بیشتر از برخی افراد، آن‌ها را در خانهٔ برخی وزرا و امیران زندانی می‌کردند؛ چنانکه امام موسی کاظم را در خانهٔ سندی‌بن‌شاهک زندانی کردند؛ اما قلعه‌ها زندان اصلی و عمده برای زندانیان سیاسی بودند. در یک تقسیم‌بندی، قلعه‌ها را می‌توان به قلعه‌های کوهستانی و جلگه‌ای تقسیم نمود. در قلعه‌های کوهستانی شاهد طرح‌ها و نقشه‌های هندسی و از پیش طراحی‌شده نیستیم؛ زیرا نقشهٔ آن‌ها متناسب با سطح صخره‌ها و قلعه‌ها شکل می‌گرفت و همان‌گونه که این صخره‌ها شکل و طرح مشخصی نداشتند قلعه‌های ساخته‌شده نیز چنین وضعیتی می‌یافتند. قلعه‌های کوهستانی از نظر مصالح و ساخت نیز تنوع بسیاری را نشان می‌دهند؛ درحالی‌که تعدادی از فضا‌های معماری در دل

صخره کنده می‌شدند فضاهای دیگر با مصالح متداول، به‌صورت آزاد بنا می‌شدند. به علت فراوانی مصالح سنگی در محل، مصالح استفاده‌شده در قلعه‌های کوهستانی به‌طور عمده از سنگ‌لاشه، قلوه‌سنگ و در مواقعی سنگ تراشیده و فرم گرفته بود که با ملات، ساروج، آهک و در جاهایی به‌صورت خشکه‌چین کار شده‌اند. دروازه اصلی قلعه‌ها به‌طور معمول در انتهای باریکه راه منتهی به قلعه قرار می‌گرفت و در دو طرف آن دو برج مستحکم دفاعی ساخته می‌شد. در فضای داخلی دروازه قلعه اتاق‌هایی برای نگهبانان در نظر گرفته می‌شد که به‌طور معمول روزنه‌هایی به بیرون قلعه داشت. در ساخت قلعه‌های جلگه‌ای، به تپه‌های طبیعی و مصنوعی و بلندی‌ها به علت اشراف بر منطقه‌های پیرامون و توان دفاعی بیشتر توجه می‌شد. قلعه‌های جلگه‌ای به‌طور معمول براساس طرح و نقشه از پیش طراحی‌شده و شکل هندسی ساخته می‌شد. در قلعه‌های جلگه‌ای، خندق و برج‌وبارو عنصر اصلی و دفاعی را تشکیل می‌داد. برخی از قلعه‌هایی که به‌منزله زندان سیاسی اشتهار داشتند عبارت بودند از قلعه سعیدآباد در دارابگرد فارس، قلعه نای زندان سیاسی دوره غزنویان و قلعه قهقهه زندان سیاسی دوره صفویه.

استفاده از قلعه‌ها در حکم زندان، در تمام تاریخ ایران پس از اسلام نیز تداوم یافت و به‌سان دوران گذشته، از قلعه‌ها استفاده‌های متنوعی می‌شد. دو قلعه اردبیل و کلات از حیث کاربری که داشتند، در دوره قاجاریه در نقش زندان اهمیت بسیاری داشتند و بسیاری از زندانیان سیاسی در دو قلعه مذکور زندانی می‌شدند. در قلعه‌های معروفی همچون اردبیل و کلات که بیشتر افرادی از خاندان قاجار و متهمان سیاسی محبوس می‌شدند، حمام وجود نداشت و ممکن بود رفت‌وآمد آن‌ها به شهر برای استحمام، خود عاملی برای فرار آن‌ها باشد. در دوره قاجار، باغ نیز کاربری زندان داشت. باغشاه اندکی پس از مشروطه به زندان مبدل شد و محل یادشده فقط محل نگهداری زندانیان سیاسی مهم بود و باغ نمازیه که دفتر پلیس جنوب ایران در آن واقع بود، به محل حبس زندانیان مخالف انگلیس تبدیل شده بود. حتی زندان تبریز، معروف به لیل‌آباد که پیش‌تر در دوره جنگ جهانی اول شرکتی آلمانی آن را برای کارخانه ریسندگی و قالی‌بافی احداث کرده بود، در دوره رضاشاه با تغییراتی به زندان مبدل شد؛ اما به‌غیر از قلعه‌هایی که در بیرون از ساحت شهرها قرار داشتند، در درون

شهرها هم زندان‌هایی وجود داشت که در دوره قاجاریه به زندان درون‌شهری «انبار» می‌گفتند. یکی از زندان‌های قدیمی تهران، زندانی به نام انبار شاهی بود که در زیر نقارخانه ارگ قرار داشت. در دوره قاجار، «انبار» معادل زندان و «انباری» معادل زندانی شد. برخلاف بیشتر نویسندگان که انبار را محل حبس زندانیان عادی دانسته‌اند، جودت آن را زندان سیاسی دوره قاجاریه تلقی کرده است.

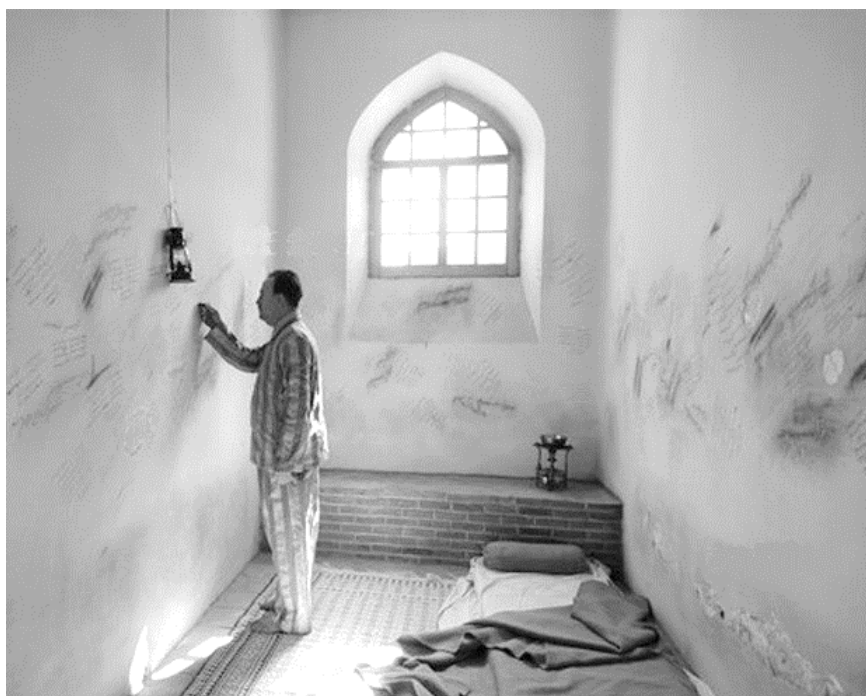
جودت موقعیت انبار تهران و ساختار آن را با ترسیم شکل نشان داده است. بنابه‌نوشته او، انبار در جنوب شرقی میدان ارگ واقع بود؛ جایی که راهرو سرپوشیده و تاریکی به عرض چهار متر و طول پنجاه قدم داشت که به در کوچک انبار منتهی می‌شد. با ورود از درب انبار، حیاطی به عرض پنج متر و به طول تقریبی هشتاد متر در مقابل انسان خودنمایی می‌کرد. در قسمت جنوبی این حیاط باریک، طاق‌نمایی بود که کف آن از کف حیاط دو پله بالاتر بود. در طرف راست و چپ طاق‌نمای مذکور، میخ‌طویله‌های بزرگی به دیوار نصب بود. در پشت این طاق‌نماها، سالن سرپوشیده‌ای به عرض هشت متر و به طولی برابر حیاط اولیه قرار داشت که چندان روشن نبود و زندانیان را در این سالن بزرگ زندانی می‌کردند. وقتی هوا آفتابی بود زندانیان را با زنجیری که در گردن داشتند از تالار مذکور به این طاق‌نماهای جلو می‌آوردند و سر زنجیر آن‌ها را به آن میخ‌طویله‌هایی قفل می‌کردند که در طاق‌نماها بود؛ به این ترتیب، زندانیان را برای هواخوری و آفتاب‌گیری به نوبت از تالار به طاق‌نماها منتقل می‌کردند. در طول تالار عقب تیری سرتاسری به زمین نصب شده بود و حلقه‌های آهنین محکمی در فواصل داشت. زندانیان پس از صرف شام و رفع حاجت، در دو طرف این تیر چوبی ثابت بر روی زمین طوری مقابل یکدیگر دراز می‌کشیدند که پای آن‌ها روی تیر وسط قرار می‌گرفت؛ چون همه زندانیان به این وضع دراز می‌کشیدند زندانبان وضع را بررسی می‌کرد. در حلقه‌های نصب‌شده تیر وسط، میله‌ای آهنین قرار می‌گرفت و پاها در کند سرتاسری قفل می‌شد. با وجود اینکه پاها را در کند بسته می‌شد، برای احتیاط، سر زنجیرهای زندانیان در بالای سرشان به دیوار در میخ‌طویله قفل و بست می‌شد. در قسمت حیاط جلو زندان اتاق سرپوشیده‌ای بود که در وسط آن چاهی عمیق حفر کرده بودند و زندانیان محکوم به اعدام را در سر این چاه سر می‌بردند و اجساد آن‌ها را به چاه

می‌انداختند. دولت آبادی دربارهٔ انبار اظهار می‌کند: «انبار محبس قدیم دولت است که در دوره قاجاریه فجایع بسیار در آن واقع شده است و هر کس را می‌خواستند حبس او به مرگ منتهی شود در انبار محبوس می‌کردند». زنجیر زندانیان در انبار آنقدر سنگین بود که زندانی به زحمت می‌توانست وزن آن را تحمل کند. زندانیان در انبار طعمه انواع و اقسام حشرات موزی می‌شدند و در آنجا گرسنگی بیداد می‌کرد؛ زیرا جز تکه‌ای نان خالی و کوزه‌ای آب توشه دیگری به آن‌ها داده نمی‌شد. ساکنان انبار برای رهایی کامل از چنین وضعیت فلاکت‌باری فقط در انتظار مرگ بودند. امید و انتظاری که بسیار زود محقق می‌شد. آنچه مشخص است انبار تهران ساختاری بسیار ساده داشت و زندانیان در قسمت سرپوشیده و تاریکی در کندوزنجیر محبوس بودند. درواقع، تاریکی ازجمله صفاتی است که همواره به زندان‌ها نسبت داده‌اند؛ زیرا زندان‌ها دخمه‌هایی تنگ و تاریک بود که زندانی از رؤیت نور خورشید و ماه محروم بود و گاهی تنها از روزنی با دنیای خارج ارتباط داشت و فضا به گونه‌ای طراحی شده بود که زندانیان مگر در ساعتی برای هواخوری در حیاط، امکان تحرک و جابه‌جایی نداشتند؛ بنابراین با نبود دستشویی و حمام، می‌توان تصور کرد محل حبس زندانیان چگونه جایی بوده است.

گذار از زندان‌های پیشامدرن به مدرن

از دوران قاجار، اندک‌اندک در عرصه‌های گوناگون سیاسی و اجتماعی و حقوقی تغییراتی پیش آمد و مشروطیت برپایهٔ آن تغییرات شکل گرفت. با صورت‌بندی ساختار نوین، رعیت پیشین در شأن نوین خود به ملت موسوم شد و در قانون اساسی، ملت دارای حقوقی انکارناپذیر شد؛ به‌طوری‌که آن‌ها بودند که منبع مشروعیت‌بخش نظام سیاسی قلمداد می‌شدند. البته این تغییرات روند‌گندی داشت و پس از برقراری مشروطیت، همچنان از قلعه‌ها در حکم زندان استفاده می‌شد؛ ولی براساس مصوبه‌های دولتی در سال ۱۹۲۰ میلادی حبس در قلعه‌ها باید لغو می‌شد. با روی کار آمدن پهلوی اول، رویهٔ حبس در قلعه‌ها کاهش یافت و زندانیان سیاسی را نه به قلعه‌ها یا انبارها بلکه به زندان‌های جدیدی روانه می‌کردند که به این منظور ساخته بودند. یکی از علت‌های حذف تدریجی قلعه‌ها در تمام کاربری‌هایی

که داشتند این بود که حکومت پهلوی ساختار جامعه و شهرها را دگرگون کرد و در ساختار نوین، برای حفظ امنیت دیگر به خندق پیرامون شهر و قلعه‌ها نیازی نبود. از این رو به تدریج قلعه‌ها از ساحت شهرها و نقاط پیرامونی آن محو شدند.

تصویر ۱-۲: سلول‌های انفرادی در زندان قصر

در دوران پیش از مشروطه قوانینی برای مجازات تدوین نشده بود و این براساس عرف و شرع و تا حد بسیاری به میل و خواست حاکم بستگی داشت که چگونه و با چه شدتی با مجرم و محکوم برخورد کند. چنانکه در چنین نظامی، مجرمان خطرناک این امکان را داشتند که عفو شوند و افراد بی‌گناه نیز تعقیب و شکنجه می‌شدند؛ اما با شکل‌گیری مشروطه، در جامعه شعار قانون بر سر زبان‌ها افتاد و قانون اساسی در حکم میثاق ملت و حکومت مبنای عمل سیاسی قرار گرفت. درحالی‌که پیش‌تر بین جرم و مجازات تناسبی وجود نداشت در دوره مشروطه، قانون جدید می‌بایست این نقیصه را پر می‌کرد. در متمم قانون اساسی و در اصل دهم آن آمده بود: «غیر از مواقع ارتکاب جنحه و جنایات و

تقصیرات عمده، هیچ کس را نمی‌توان دستگیر کرد؛ مگر به حکم کتبی رئیس محکمه عدلیه براساس قانون و در آن صورت نیز باید گناه مقصر بلافاصله یا منتهی در ظرف بیست و چهار ساعت به او اعلام و اشعار شود». در اصل دوازدهم متمم قانون اساسی نیز آمده بود: «حکم و اجرای هیچ مجازاتی نمی‌شود مگر به حکم قانون». درواقع اینکه با صدور فرمان مشروطیت و تدوین قانون اساسی، زندان‌ها به یکباره دگرگون شوند انتظار و توقع درستی نبود و در عرصه عمل، این تغییرات با حرکت بسیار کندی پیش می‌رفت. نظام سیاسی استبدادی به مشروطیت مبدل شده بود؛ اما بسیاری از رویه‌های پیشین کماکان تداوم داشت؛ برای مثال در اوایل دوران مشروطیت، در کرمانشاه عدلیه و محاکم دیگر وجود نداشت و والی خود دستور حبس و آزادی مجرمان را صادر می‌کرد. گاه با وساطت یک فرد و گاه با دادن وجهی در حکم رشوه، زندانیان از حبس رهایی می‌یافتند؛ و گرنه ممکن بود تا مدتی طولانی در زندان باقی بمانند. برای به سامان رسیدن تغییر و تحولاتی که در آیین‌نامه‌ها و قانون‌ها پیشنهاد شده بود، تحول در عرصه‌های دیگر نیز ضرورت داشت. یکی از این عرصه‌ها اقتصاد بود و شاید با اقتصاد سنتی، امکان تأمین هزینه‌های سرسام‌آور نهادهایی مثل زندان متصور نبود. از هنگامی که نخستین چاه نفت در مسجدسلیمان کشف شد، یکی از منابع مالی دولت پدید آمد. زندان مدرن بدون تأمین اعتبار و تخصیص بودجه کافی تصورکردنی نیست. اگر قرار است زندانی ساخته شود می‌بایست هزینه‌های خرید زمین، مصالح ساختمانی، دستمزد معماران و... پرداخت شود. پس از آنکه زندان آماده بهره‌برداری شد و زندانیان در آن جای گرفتند می‌بایست سالانه بودجه‌ای برای نگهداری زندانیان اختصاص داده شود. این بودجه صرف هزینه‌هایی همچون خرید لباس، غذا، دارو و... می‌شود. در سیاه‌چال‌های پیشین بسیاری از این هزینه‌ها به‌طور کلی موضوعیت نداشت؛ زیرا آن سیاه‌چال‌ها مشتمل بر محوطه‌ای بودند که تمام زندانیان در یک مکان حبس می‌شدند؛ اما زندان نوین از ساختاری پیچیده متشکل بود و برای ساختمان آن هزینه‌های هنگفتی نیاز بود. به این ترتیب معلوم می‌شود فرایند گذار از انبار به زندان مدرنی همچون قصر، متضمن تغییر و تحولات در عرصه‌های دیگر بوده است و در این دوران، به تدریج این تغییرات حادث شد و با تغییر ساختار سیاسی و حقوقی، زندان هم دستخوش تغییر شد.

زندان قصر معروف ترین زندان دوره پهلوی اول بود که به طور عمده، به علت حبس زندانیان سیاسی شهرت داشت. همان طور که از نام زندان پیداست این محل در ابتدا کاخ سلطنتی بود. در سال ۱۷۹۹ میلادی فتحعلی شاه قاجار به منظور ساخت قصری، قطعه زمینی را در نیم فرسنگی تهران در نظر گرفت.

تمام این قصر به نام «قصر قاجار» از آجر پخته ساخته شد و در پیرامون آن باغ بسیار بزرگی از درختان سرو و چنار وجود داشت. از آنجایی که زندان های دوره قاجار گنجایش زندانیان سیاسی را نداشت رضاشاه دستور ساخت زندان جدیدی را صادر کرد. در ابتدای امر، پیشنهادهایی به مقام های مربوط ارسال و تقاضا کردند محل مناسبی از مکان های دولتی خارج شهر را که خوش آب و هوا نیز باشد برای زندان محکومان اختصاص دهند. به این منظور، معماران و مهندسان نقشه های خود را به نظمیه ارسال کردند و در نهایت پس از بررسی های صورت گرفته نقشه مارکف پذیرفته شد. مارکف ساخت زندان را در اراضی قصر قاجار سابق شروع کرد و پس از قریب به دو سال آن را به اتمام رساند. در طرح زندان قصر، با وجود عملکردی متفاوت، مارکف شیوه های به کار گرفته شده در سایر بناهای اداری و مسکونی را به کار بست. برج بلند مشابه با برج ورودی ورزشگاه امجدیه، ایوان های مشابه با ایوان خانه های مسکونی کارخانه قند ورامین و پنجره هایی با قوس تیز که مکرر در زندان قصر به کار رفته اند از ویژگی های معماری زندان قصر است. زندان قصر به هنگام افتتاح گنجایش ۸۰۰ زندانی را داشت و براساس مراجع رسمی علاوه بر باغ عمومی، حمام، مریض خانه عمومی و مریض خانه مخصوص امراض مسری تعداد بسیاری سلول نیز داشت. در چهارسوی زندان چهار برج وجود داشت. در این برج ها نگهبانان مسلح مشغول کشیک بودند و شب ها با نورافکن دورتادور زندان را مراقبت می کردند. باغ بزرگ زندان قصر دور ساختمان اصلی زندان را احاطه کرده بود و دور باغ دیوارهای بلند زندان کشیده شده بود که آن را از خارج جدا می کرد. زندان قصر از بخش های مختلفی تشکیل شده بود که به طور کامل آن را از زندان های گذشته متمایز می کرد. در ادامه عناصر تشکیل دهنده زندان قصر معرفی می شوند:

- سلول: در زندان مدرن برای نگهداری محکومان و متهمان اتاق‌هایی تعبیه شده بود که زندانیان را برحسب عوامل مختلف در آن ساکن می‌کردند. در سیاه‌چال‌های پیشین چنین اتاق‌هایی تعریف نشده بود و درواقع، زندانیان را داخل محوطه‌ای سرپوشیده و وسیع کنار هم قرار می‌دادند؛ اما در زندان مدرن هر بند متشکل از چندین سلول بود که در این بندها و سلول‌ها زندانیان را برحسب متغیرهایی مانند نوع جرم (عادی یا سیاسی)، سن افراد، وضعیت حقوقی فرد (متهم یا مجرم) یا متغیرهای دیگر تقسیم‌بندی می‌کردند. این سلول‌ها یا مانع ارتباط و تعامل زندانیان با یکدیگر می‌شدند یا آن را محدود می‌کردند. این جداسازی مزیت‌های فراوانی داشت: ازجمله اینکه در صورتی که فردی به بیماری مسری مبتلا بود از سرایت بیماری به دیگران اجتناب می‌شد؛ دیگر اینکه حبس در سلول‌ها از همکاری زندانیان با یکدیگر به منظور فرار از زندان، شورش و... ممانعت به عمل می‌آورد؛ ازسوی دیگر این ساختار برای تنظیم روابط جمعی و نظم و انضباط مهم بود. انضباط با ساماندهی «سلول‌ها» و «مکان‌ها» و «ردیف‌ها»، هم از لحاظ معماری و هم کارکردی، مکان‌های درهم‌بافته‌ای می‌سازند و همین مکان‌ها هستند که استقرار در جایی را امکان‌پذیر می‌کنند و جای‌گیری افراد در مکان‌ها و توزیع آن‌ها در جای معین، اطاعت و انقیاد آن‌ها را تضمین می‌کند. در زندان، هر سلول شماره خاصی داشت و زندانی تازه‌وارد را با شماره سلولش می‌شناختند؛ بنابراین شماره‌گذاری سلول‌ها یکی از علائم تشخیص و تمایز زندانیان از یکدیگر بود. مساحت هر سلول به‌طور عادی یک متر و نیم در دو متر و نیم بود و درون هر سلول برای هر زندانی یک تخت‌خواب قرار داده بودند که به‌طور تقریبی نیمی از فضایی آن را اشغال می‌کرد. کف سیمانی سلول نیز با زیلویی مفروش می‌شد و هر سلول گنجایش سه زندانی را داشت. در سلول‌های زندان قصر پنجره‌هایی تعبیه شده بود که ابتدا در قسمت پایین‌تری قرار داشت. هنگامی که رضاشاه از زندان دیدار کرد دستور داد پنجره‌های سلول‌ها را در قسمت بالاتری قرار دهند تا زندانیان نتوانند به تماشای حیاط مشغول شوند و به این ترتیب، خود را در محیط بسته‌تر سلول احساس کنند. در درب هر سلول سوراخی به شکل

لوزی تعبیه شده بود که این سوراخ فقط از بیرون بازوبسته می‌شد. این سوراخ به نگهبانان این امکان را می‌داد که هرازچندگاهی داخل سلول را مشاهده و اقدامات خلاف مقررات زندانیان را گزارش کنند. زندانیان نیز هنگامی که در سلول خود کارهای خلاف مقررات انجام می‌دادند همواره در حین انجام کار یک چشم خود را به سوراخ درب سلول می‌دوختند تا با آمدن پاسبان خود را جمع‌وجور و وسایل ممنوعه نظیر شطرنج و کاغذ را پنهان کنند.

- کَریدور (بند): کَریدور یا بند از دیگر قسمت‌های مهم زندان نوین بود و سلول‌های انفرادی و سالن‌های بزرگ عمومی را شامل می‌شد. از عمده‌ترین کارویژه‌های کَریدور جداسازی زندانیان مختلف از یکدیگر بود. هر کَریدور با شماره مخصوص به خود، جایگاه زندانیان ویژه‌ای بود. زندان قصر از چهار کَریدور بزرگ و پنج کَریدور کوچک تشکیل شده بود. کَریدور یا بندهای بزرگ قصر شامل یک، پنج، شش و نه به صورت مربعی در وسط محوطه زندان قرار داشت. سلول‌های این بندها بزرگ بود و هریک گنجایش ده تا بیست نفر را داشت. در بندهای یادشده راهزنان، قاتلان و اختلاس‌کنندگان جای داشتند و زندانیان سیاسی در این بندها سکونت نداشتند. در زندان‌های پیشین به علت نبود کَریدور گاه زندانیان مختلف را کنار یکدیگر حبس می‌کردند و این نداشتن تناسب و تجانس زندانیان در یک مکان، خود اسباب ستیز و نقار میان زندانیان را فراهم می‌کرد. در چهارگوشه بندهای بزرگ قصر، چهار هشتی قرار داشت. هشتی عبارت بود از دایره‌ای که در بندها به آن باز می‌شد و قرارگاه نگهبانان این بندها بود. در زندان قصر، داخل بندها نگهبان وجود نداشت و فقط یک نظافتچی مأمور جاروکردن بند و شاید گزارش وقایع روزانه داخل بند بود. هشتی نخست که در ورودی به داخل زندان و در بندهای یک و نه به آن باز می‌شد محل بازرسی و تفتیش زندانیان بود و اتاق ریاست زندان نیز در آنجا قرار داشت. از هشتی دوم غیر از بندهای بزرگ یک و پنج، سه بند کوچک دو و سه و چهار منشعب می‌شد که بند سه محل بیمارستان زندان و بند دو و چهار مخصوص زندانیان سیاسی بود. در هشتی سوم غیر از بندهای پنج و شش فقط

آشپزخانه قرار داشت و از هشتی چهارم غیر از بندهای بزرگ شش و نه، دو بند کوچک هفت و هشت منشعب می‌شد که آن دو نیز مخصوص زندانیان سیاسی بود. به این ترتیب بندهای دو، چهار، هفت و هشت مقرر زندانیان سیاسی بود. سلول‌های این بندها به طور تقریبی ۲×۳ بود و در هر کدام دو یا سه نفر ساکن بودند. بند هفت زندان قصر ویژه زندانیان کمونیست بود و در مجاورت این بند، خان‌های قشقای و بختیاری محبوس بودند. در بند نه اختلاس‌کنندگان و در بند یک سارقان محکوم به حبس‌های کوتاه‌مدت زندانی بودند. گنجایش هر بند معمولی پنجاه تا شصت نفر بود و زندانیان برای برقراری ارتباط با سایر بندها با مشکلات بسیاری مواجه می‌شدند. برای وصول به کریدورهای دیگر می‌بایست از چند در آهنی قفل‌شده گذشت که کلید آن‌ها در دست پاسبانان بود و اجازه بازکردن آن کلیدها با سرپاسبان و گاهی با صاحب‌منصب کشیک یا مدیر زندان بود. زندانیان برای رفتن به کریدور دیگر، باید اجازه مخصوصی از مسئولان می‌داشتند. هفته‌ای یک‌مرتبه که زندانیان سیاسی به حمام می‌رفتند از وسط کریدور می‌گذشتند و برای زندانیان این اتفاق مهمی تلقی می‌شد.

- اتاق ملاقات: در ساختار زندان مدرن، اتاق یا اتاق‌هایی تعبیه شده بود تا زندانی در آن با اعضای خانواده و بستگان خود ملاقات و گفت‌وگو کند. با پدیداری مشروطیت در ایران، به زندانیان حق ملاقات اعطا شد. محتمل است پیش از آن‌هم برخی زندانیان با کسان خود ملاقات‌هایی داشته‌اند؛ اما برای آن‌ها این یک حق به شمار نمی‌آمد و زندانی هم این امکان را نداشت که به اجازه‌دادن مسئولان زندان در دادن ملاقات اعتراضی کند. خانواده‌هایی که به‌منظور ملاقات به زندان می‌آمدند می‌بایست دارای ورقه ورودی به زندان بودند. در روز ملاقات نیز برای زندانی برگه‌ای ارسال می‌شد که این برگه در چندین دفتر ثبت می‌شد و به‌منزله جواز عبور زندانی از کریدورهای زندان بود. فردی که برای ملاقات با زندانی قصد ورود به زندان را داشت در کنار در ورودی زندان تفتیش می‌شد تا مبادا در ملاقات، به‌طور مخفیانه به زندانی بسته‌ای بدهد. بسیار بعید بود هنگام ملاقات خبری از بیرون به

زندانی برسد؛ زیرا مأموران از هر حیث زندانیان، به‌ویژه زندانیان سیاسی را زیر نظر داشتند؛ اما با وجود این، گاه اخباری به آن‌ها می‌رسید. در دوره رضاشاه نیز هر هفته دو روز برای ملاقات زندانیان در نظر گرفته شده بود؛ یک روز برای زندانیان غیرسیاسی و یک روز برای زندانیان سیاسی. از این‌رو، زندانیان دو روز یادشده را به‌شوخ «یوم‌الملاقات» نامیده بودند. روز پیش از ملاقات، اداره زندان وسایل صورت‌تراشی زندانیان را که در انبار بود در اختیار آن‌ها قرار می‌داد که زندانیان آن روز را «یوم‌التراش» نام‌گذاری کرده بودند. باید توجه کرد ملاقات یکی از راه‌های ارتباط زندانی با دنیای خارج است و در این تعامل، باید نقش خانواده زندانیان را تحلیل کرد. در این ارتباط، یکی از مسائل اساسی فاصله زندان با محل سکونت خانواده زندانی بود. در آیین‌نامه‌های این دوره، حبس زندانیان در محلی نزدیک به محل سکونتشان گنجانده نشده بود؛ از این‌رو خانواده‌های زندانیان می‌بایست از راه‌های دور و نزدیک برای ملاقات بستگان خود می‌آمدند که با وسایل و امکانات آن روزگار این امر برای هرکسی مقدور و میسر نبود. بسیاری از زندانیان سیاسی از نقاط مختلف کشور به تهران جلب شده بودند و به‌طور طبیعی، خانواده‌های آن‌ها این امکان را نداشتند از حق ملاقات خود استفاده کنند. کردها و لرها با دوری از خانه و کاشانه خود، در تبعید تهران به سر می‌بردند و ارتباط آن‌ها با خانواده و ایلشان منقطع شده بود و با دوری مسافت، امکان ملاقات خودبه‌خود از بین رفته بود. آنچه پیش از این درباره ملاقات زندانیان در دوره مشروطه گفته شد نشان‌دهنده آن است که ملاقات زندانی با افراد خانواده و بستگان خود آشکارا و به‌صورت حضوری صورت می‌گرفت و دو طرف اجازه داشتند با یکدیگر تماس بدنی برقرار کنند و از یکدیگر دلجویی کنند. به نظر می‌رسد با حضور نظمیه ایران در کنگره‌های بین‌المللی پلیس و زندان، تکنیک‌های نوین فراگرفته شد و در نهادهای مرتبط استفاده شد؛ با وجود این در سال‌های نخست دوره پهلوی این تغییرات حادث نشده بود. بنابه‌نوشته پیشه‌وری، مسئولان امر در اداره زندان و اداره سیاسی، به خواست و میل خود در باب ملاقات‌ها نظر می‌دادند و عمل می‌کردند؛ چنانکه در

سال ۱۹۳۰ میلادی که سال نخست حبس او بود می‌گفتند زندانیان سیاسی باید در اداره سیاسی و در حضور بازپرسان آن اداره با بستگان و خانواده خود ملاقات کنند و زندانیان به این روند معترض بودند. در میان زندانیان سیاسی تنها پیشه‌وری و طبری هوشمندانه به تغییر وضعیت و فضای درونی اتاق ملاقات اشاره کرده‌اند. در این باب، پیشه‌وری با تفصیل بیشتری سخن گفته است. بنابه‌نوشته او، اداره زندان نمی‌خواست هر هفته زندانیان سیاسی، به‌ویژه زندانیان فقیر را از زندان به اداره سیاسی منتقل کند. در ابتدا ملاقات‌های زندانیان، حتی در اداره سیاسی، آزادانه‌تر بود. برخی مواقع هم ملاقات‌ها در خارج از محوطه اصلی زندان قصر، در درون باغ زندان و با حضور یک نگهبان، انجام می‌گرفت؛ اما به‌تدریج شرایط ملاقات‌ها سخت‌تر شد و هر نگهبان مقررات جدیدی وضع می‌کرد و ملاقات‌ها از باغ به پشت در داخلی زندان کشیده شد و مدتی بعد هم در درون اتاق ملاقات نرده‌های آهنین ایجاد شد که به‌واسطه فاصله دور، صدای ملاقاتی‌ها به‌زحمت به گوش می‌رسید. ازسوی دیگر در ملاقات‌ها، افراد به‌سختی قادر بودند از پشت دو شبکه آهنی بستگان خود را بشناسند.

- بیمارستان: یکی دیگر از اجزای زندان مدرن بیمارستان بود. وجود بیمارستان در درون زندان نشان‌دهنده حقوق‌داشتن افراد در این نهاد است. درواقع، زندان مدرن ترکیبی از نهادهای مختلف بود که در پیوند با هم، نهادی باعنوان زندان شکل می‌گرفت. از دوران درگاهی، ایجاد شعبه‌ای در زندان برای مداوای بیماران در دستور کار قرار گرفت. در آیین‌نامه سال ۱۹۲۸ میلادی مواد ۲۳ تا ۲۵ به مریض‌خانه و بیماران اختصاص یافته بود. مریض‌خانه زندان قصر از شش اتاق شش نفری و شش اتاق یک نفری تشکیل شده بود. در حیاط مریض‌خانه زندان قصر دری وجود داشت که از آنجا متوفیان زندان را با آمبولانس به قبرستان می‌بردند. این در به «علیم‌الدوله» شهرت داشت؛ زیرا بنیان‌گذار بیمارستان زندان محمودخان ثقفی، ملقب به علیم‌الدوله، بود. در مذکور تنها هنگامی باز می‌شد که می‌خواستند از آنجا مرده‌ای را به قبرستان ببرند. برای آنکه بیمارستان زندان کارایی لازم را داشته باشد می‌بایست

وسایل ضروری آن تأمین می‌شد و برای این منظور، نظمیۀ از وزارت داخله منابع مالی آن را تأمین می‌کرد. زمانی که بیماری زندانی تشخیص داده می‌شد، گزارشی نوشته می‌شد تا براساس آن، بیمار از سلولش به بیمارستان منتقل شود.

- کارگاه: کارگاه یا به‌قول منابع کارخانه، یکی دیگر از اجزای زندان مدرن بود که با ایجاد آن در محوطه زندان، زندانیان می‌توانستند خود را به کاری مشغول کنند و از بیکاری که منشأ بسیاری از بزه‌کاری‌هاست، مصون بمانند. براساس قانون مقرر شده بود تنها زندانیان عادی در کارگاه‌ها اشتغال یابند و بابت آن دستمزد دریافت کنند. پس از تأسیس زندان قصر، در آن کارگاه‌های مختلفی از قبیل نجاری، کفاشی، خیاطی، جوراب بافی و... ایجاد شد. بیشتر دزدان در این کارگاه‌ها مشغول به کار بودند. کسانی که در کارخانه کار می‌کردند ده‌درصد پولشان را نگه می‌داشتند تا اگر روزی از زندان آزاد شدند، خرجی داشته باشند. در کارگاه زندان مواد اولیه از قبیل چوب، عاج، نقره و... برای کارهایی همچون خاتم‌کاری و ظریف‌کاری وجود داشت. کالاهایی را که زندانیان تولید می‌کردند اداره زندان به فروش می‌رساند و در مواقع برگزاری نمایشگاه‌های دائمی ایران، غرفه‌ای هم به کالاهای زندانیان اختصاص داده می‌شد؛ برای مثال در سال ۱۹۴۱ میلادی در نمایشگاه مذکور، تالاری به کارهای دستی زندانیان تهران و شهرستان‌ها اختصاص یافته بود. در این تالار انواع تابلوهای نقاشی، فرش‌های نفیس، ابریشم‌دوزی‌های عالی و مبل‌های چوبی به نمایش درآمده بود.

- حمام: در زندان مدرن مکانی برای شست‌وشوی زندانیان ایجاد شد که در زندان و سیاه‌چال‌های پیشین محلی از اعراب نداشت. پیش‌تر زندانیان مشهور یا متنفذ را برای استحمام به حمام شهر می‌بردند. علی‌دشتی مدتی را در حبس گذراند؛ چون در آن زمان هنوز در زندان‌های نظمیۀ تهران حمام ایجاد نشده بود او با همراهی دو آژان مسلح از زندان به حمام شهر رفت. دشتی اظهار می‌کند مدت‌ها به حمام نرفته بود و به‌هنگام عزیمت برای حمام، نگاه‌های متجسس مردم او را آزار می‌داد. آژان‌ها حتی در خزینۀ حمام هم دشتی را مشایعت می‌کردند؛ اما اسلحه خود را به گرم‌خانه حمام

نیاورده بودند. این وضعیت زندانیان سیاسی معروف، نظیر دشتی بود؛ ولی زندانیان در محبس عمومی نظیر قاتلان، سارقان حرفه‌ای و... حق حمام رفتن نداشتند. با افتتاح زندان قصر، حمام‌های نوین و باکیفیتی در آن ایجاد شد که باید گفت یکی از معدود زندان‌های این دوران بود که حمام مناسبی داشت. با این حال آب خنک زندان قصر از قنات‌های پیرامون آن تأمین می‌شد که به علت گذر آب از سربازخانه قصر غیربهداشتی بود. زندان در خلال هشت روز، از قنات دارآباد یک ساعت و نیم آب می‌گرفت و این مقدار آب برای مصرف زندانیان و شست‌وشوی آن‌ها و نیز مشروب ساختن باغ زندان کافی نبود و به این علت زندانیان از حیث مصرف و استحمام، به‌ویژه در تابستان، در مضیقه بودند. آب زندان قصر در آن موقع لوله‌کشی نبود و از چشمه یا کاریز مستقیم به زندان می‌آمد. حمام‌های زندان قصر دو شیر آب سرد و گرم داشت. استحمام برای زندانیان و نحوه زیست آن‌ها در زندان اهمیت بسیار داشت و در حیات و مرگ آن‌ها تأثیرگذار بود. از این رو هنگامی که زندانیان برای حمام آماده می‌شدند این گونه به نظر می‌رسید که برای عزیمت به مراسم جشن مهیا می‌شوند.

ساختار فیزیکی زندان‌های پیشامدرن با ساختار سیاسی و فکری آن دوران مشابه بود. ساختار سیاسی که در آن رابطه ارباب‌رعتی حاکم بود. همان‌گونه پادشاهان گذشته اختیار جان و مال مردم را داشتند و اجازه داشتند آن‌ها را با گناه و بی‌گناه اعدام کنند، در انبار هم وجود چاه و بریدن سر زندانیان و انداختن اجساد آن‌ها درون چاه در همین چارچوب فکری درخور تبیین است.

با وجود اختلاف در شکل ظاهر و معماری می‌توان برخی ویژگی‌های مشترک را در زندان‌های پیشامدرن احصاء کرد؛ از آن جمله می‌توان به تاریکی و نبود نور، نداشتن سلول و به دنبال آن تفکیک نشدن زندانیان، کاربرد کندوزنجیر و... اشاره کرد. انبار تهران در حکم زندانی از نوع پیشامدرن، ساختاری معین داشت؛ این گونه که زندانیان همه در محوطه‌ای سرپوشیده، کنار یکدیگر و در کند و زنجیر دربند بودند و در این محوطه برای ورود نور

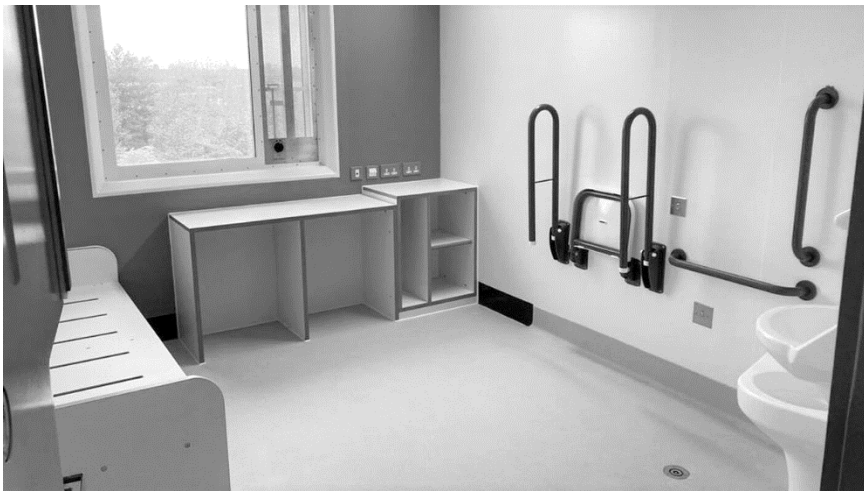
هیچ روزن و پنجره‌ای وجود نداشت و از این نظر چنین ساختاری، زندانی را در تاریکی محض فرو می‌برد؛ بنابراین برای اطلاق نام زندان‌های پیشامدرن، سیاه‌چال از هر نامی بامسماتر است؛ اما ازسوی دیگر، از دوران مشروطیت به‌تدریج تغییر و تحولاتی در ساختار سیاسی و به‌دنبال آن ساختار نهاد زندان صورت پذیرفت.

با حذف رابطه ارباب‌رعیتی، ساختار سیاسی دموکراتیکی تعریف شد که در آن پادشاه مقید شد و مردم دارای حقوقی انکارناپذیری شدند. در این تحولات، زندان مدرن قصر گسستی ساختاری از انبارها به شمار می‌آمد. زندان قصر در حکم نخستین زندان مدرن ایران و البته نه از نوع سراسرین آن، با انبارهای ساختاری به‌طور کامل تفاوت داشت. در ساختار و فضای کالبدی زندان مدرن، حقوق زندانیان لحاظ شده بود؛ بنابراین در آن‌ها خرده‌نهادها و عناصری مانند بیمارستان، کارگاه، اتاق ملاقات، حمام و دستشویی ایجاد شده بود که در ساختار زندان‌های گذشته محلی از اعراب نداشت. جالب اینکه حبس تاریک یا سیاه‌چال یکی از بخش‌های زندان قصر بود که از آن برای مجازات زندانیان خاطی استفاده می‌شد. این مجازات شدید درواقع زیست عادی زندانیان در انبارها و سیاه‌چال‌های گذشته بود. از حیث نشانه‌شناسی باید گفت درحالی که در دوران گذشته، در ساحت زندان قدرت خود را در تاریکی متجلی می‌کرد در دوره جدید، قدرت در نور و روشنایی اعمال می‌شد. ازاین‌رو زندان مدرن تجمیعی از خرده‌نهادهای گوناگون بود که قرارگیری آن‌ها در کنار یکدیگر، امکان ارتباط زندانیان را با دنیای خارج قطع یا محدود می‌کرد. درحالی که در زندان‌های گذشته، زندانیان متنفذ را گاه برای درمان یا حمام به بیرون از زندان می‌بردند، در زندان قصر با ایجاد حمام و بیمارستان از خروج زندانیان به نیت‌های اشاره‌شده ممانعت می‌شد و این یکی از ویژگی‌هایی است که در مقایسه با گذشته، قدرت و انضباط افزون‌تر را در زندان نوین نشان می‌دهد.

زندان‌های مدرن

همان‌طور که اشاره شد، روند گذار از زندان‌های مخوف و تاریک پیشامدرن به زندان‌های مدرن، در مدت زمان کوتاهی اتفاق نیافتاده، بلکه این فرایند قرن‌ها به طول انجامیده

است. به مرور زمان و با قانونمند شدن جوامع، انتظارات و نگرش افراد جامعه به مقوله زندان و زندانی تغییر نمود. همچنین برخوردهای سلیقه‌ای با زندانیان از میان رفت و به جای آن قانون بر نظام کیفری جوامع حاکم شد. به مرور علم زندان‌ها تکامل یافت و شیوه‌هایی برای تربیت و اصلاح مجرمین مطرح شد. به طور کلی می‌توان گفت که فرآیند تغییر زندان‌ها معلول تغییرات سیاسی و اجتماعی می‌باشد و با صعود یا افول جامعه، زندان‌ها نیز متناسب با آن تغییر می‌کنند.

تصویر ۲-۲ بالا: فضای جمعی در زندان مدرن هالدن، پایین: اتاق معلولان در این زندان

نقش طراحی و معماری زندان‌های مدرن در فرآیند بازاجتماعی‌سازی و توان‌بخشی زندانیان و آماده‌سازی آن‌ها برای حضور در اجتماع را می‌توان در موارد زیر بررسی نمود. این موارد، شاخص‌هایی در راستای سیاست‌های کلی طراحی معماری یک زندان محسوب می‌شوند.

موقعیت مکانی زندان

در رابطه با جایگاه و موقعیت مکانی زندان به‌طور کلی پیشنهاد و یا اولویتی وجود ندارد؛ اما بر اساس مصوبه سال ۱۳۸۰ مجلس شورای اسلامی، از این تاریخ زندان‌ها باید خارج از محدوده شهری ساخته شوند و زندان‌های درون‌شهری نیز به خارج از شهرها انتقال داده شوند. مساله موقعیت مکانی زندان را می‌توان از سه جهت مورد بحث و بررسی قرارداد. این جهات عبارت‌اند از:

- هویت: مکان زندان به‌نوعی شخصیت محیط اطراف آن را تعیین می‌کند و در مقابل نیز موقعیت مکانی زندان بر روی شخصیت و ماهیت زندان تأثیری مستقیم دارد. به‌طور کلی قرارگیری زندان در بافت شهری و محلات مسکونی ممکن است به افکار و احساسات عمومی لطمه وارد کند. اراضی حاشیه شهر، بافت صنعتی و محدوده زمین‌های کشاورزی می‌تواند بستر مناسبی برای احداث زندان باشد.
- تردد: جداسازی زندان از بافت‌های موجود شهری و قرارداد آن در یک محیط مجزا (به‌طور مثال در محیط با طبیعت خاص) با توجه به اثرات درمانی محیط، می‌تواند به‌نوعی اثر مثبت بر رفتار زندانی داشته باشد. هرچند که این عامل سبب دور افتادن زندان از عناصر شهری مرتبط (دادگاه، بیمارستان و ...) خواهد شد و تردد کارمندان زندان و ملاقات‌کنندگان را با دشواری بیشتری همراه خواهد نمود. ضمن اینکه زندانیان را از نظر مردم جامعه، قشری جدا و متفاوت از مردم عادی نشان می‌دهد. از طرف دیگر اگر زندان در بافت شهری موجود قرار گیرد، تمامی ارتباطات و تردها با سهولت بسیار بیشتری انجام خواهد پذیرفت.

- قابلیت توسعه: عموماً زندان‌های طراحی شده باید قابلیت برآورده کردن نیازهای ۴۰ تا ۵۰ ساله یک جامعه را داشته باشند. با توجه به رشد روزافزون تعداد مطلق و نسبی زندانیان در جوامع گوناگون، محدوده سایتی که برای طراحی زندان انتخاب می‌شود باید قابلیت توسعه بر اساس نیازهای آتی جامعه و زندان را داشته باشد. بر این اساس محدوده‌های مترکم شهری مکان مناسبی برای قرارگیری فضاهای بازداشتگاهی نمی‌باشند. اما محدوده بافت‌های صنعتی و یا کشاورزی محل مناسبی برای احداث زندان محسوب می‌شوند.

مفاهیم فضایی و ظاهر کلی زندان:

تجهیزات، ابعاد و اندازه‌ها و همچنین مصالح استفاده شده در محیط‌های داخلی و خارجی زندان‌ها، تصویری را در ذهن زندانیان تشکیل می‌دهد که آن‌ها تمایل دارند این تصویر را با سایر محیط‌های خارجی مقایسه نمایند. این تصاویر پیام‌هایی را به زندانیان انتقال داده که می‌تواند تأثیراتی مثبت و یا منفی بر روند اجتماعی‌سازی و بازپروری آنان داشته باشد. مساله مفاهیم فضایی و ظاهر کلی زندان را می‌توان از پنج جهت مورد بحث و بررسی قرارداد. این جهات عبارت‌اند از موارد زیر:

- شأن انسانی زندانیان: طراحی و مفاهیم فضایی به کار برده شده در زندان‌های نوین، باید به کسی که تازه به زندان راه می‌یابد این پیام را انتقال دهد که او موجودی ارزشمند است و شایسته رفتار و درمان محترمانه و در شان انسان است. همان‌طور که باید به کارمندان و زندانبانان یادآور شود که در حال حفاظت از "انسان‌ها" هستند. همچنین ظاهر کلی زندان باید به افرادی که از بیرون زندان نظاره‌گر آن هستند دو پیام مهم را انتقال دهد: پیام اول آن است که در این مکان افراد برای مجازات، آموزش، اجتماعی‌سازی و اصلاح زندگی می‌کنند، و پیام دوم آن است که این افراد، انسان‌هایی هستند که لیاقت یک فرصت مجدد برای داشتن یک زندگی شرافتمندانه را دارند.

- تعادل در استفاده از فضاهای ساده و پیچیده: در فضاهای طراحی شده زندان‌های مدرن، نوعی تعادل و هماهنگی در استفاده از فضاهای ساده و پیچیده به کار گرفته می‌شود. سادگی و یکنواختی بیش از حد فضاها سبب دل‌زدگی و افزایش سطح استرس زندانیان خواهد شد. همچنین تنوع رنگی و فضایی بالا نیز باعث کاهش احساس امنیت در زندانیان خواهد شد؛ بنابراین باید حد میانه‌ای از تنوع بصری و فضایی را در طراحی داخلی و خارجی معماری زندان‌ها اعمال نمود.
- رنگ و بافت: به‌طور کلی استفاده از رنگ و بافت‌های مختلف در طراحی فضاهای زندان، اثری مثبت بر روان زندانیان خواهد داشت. عدم استفاده از رنگ و بافت و یا استفاده از رنگ‌های خنثی بر دیوارهای داخلی و خارجی، سبب افزایش استرس و متعاقباً افزایش تنش در میان زندانیان خواهد شد. همچنین در سلول‌های اسکان زندانیان کم خطر می‌توان از وسایل و تجهیزات چوبی شامل میز، صندلی و تخت استفاده نمود.
- عناصر جداکننده: استفاده از فنس و میله‌ها در جداره خارجی زندان، هم از درون زندان و هم از دید افراد خارج از آن برای افراد به‌نوعی یادآور قفس می‌باشد. همچنین استفاده از دیوارهای بلند به‌نوعی تداعی‌کننده یک منطقه ممنوعه می‌باشد و به لحاظ روانشناسی یک جداکننده قوی محسوب می‌شود. در معماری زندان‌های امروزی، معمار باید با دخل و تصرف در ساختار و کالبد این دو عنصر رایج زندان، مفاهیم قفس و منطقه ممنوعه را از آن‌ها بزدايد.
- مصالح و مبلمان: به‌طور کلی استفاده از مصالح و مبلمان سخت در فضاهای داخلی زندان‌ها توصیه نمی‌شود؛ زیرا این‌گونه مصالح که در راستای مقاومت در برابر ضربات و آسیب‌های فیزیکی سخت و صلب طراحی می‌شوند، عموماً افراد را برای آسیب‌رساندن به آن‌ها تحریک نموده و به چالش می‌کشند. ضمن اینکه استفاده از اشکال و فرم‌های نرم و منحنی‌دار نسبت به اشکال زاویه‌دار، بر احساس آرامش و امنیت افراد حاضر در محیط تأثیر مثبت‌تری خواهد داشت.

سلول و بلوک‌های اسکان:

سلول‌ها و بلوک‌های اسکان عناصر اصلی در سازمان اجتماعی و فضایی زندان هستند. سلول، اولین مکان و خانه شخصی زندانی محسوب می‌شود. ویژگی‌های سلول از جمله ابعاد، جمعیت، میزان نور، ایمنی، امنیت و نظارت، همگی در پاسخ‌های روان‌شناختی تولیدشده توسط زندانیان و فرایند اصلاح آن‌ها تأثیرگذار می‌باشند.

بلوک یا بند نیز اولین محله و جامعه اجتماعی در محیط زندان می‌باشد. در این جامعه اجتماعی کوچک، زندانیان با اشتراک‌گذاری فضاهای عمومی و تعامل با سایر زندانیان، فرایند اجتماعی شدن مجدد را سپری می‌کنند. به‌طور کلی مساله سلول و بلوک‌های اسکان زندانیان را می‌توان از یازده جهت مورد بحث و بررسی قرار داد. این جهات عبارت‌اند از:

- ابعاد و اندازه: از عوامل مهمی که منجر به افزایش احساس امنیت در میان زندانیان خواهد بود، قابلیت شناسایی چهره افراد نزدیک آن‌ها می‌باشد. تحقیقات نشان داده است که هر انسان با قابلیت بینایی سالم تا حداکثر فاصله ۹ متر قابلیت تشخیص چهره صددرصدی را دارد. به‌مرور و با افزایش این فاصله توانایی شناسایی افراد کاهش می‌یابد و در فاصله ۴۵ متری این میزان به صفر می‌رسد.
- مناظر و چشم‌انداز: به‌طور کلی مناظر و چشم‌اندازی که زندانیان از پنجره سلول‌ها و بندهای خود مشاهده می‌کنند، از عناصر مهم در جانمایی و جهت‌گیری ساختمان زندان می‌باشد. اگر در طراحی یک زندان نتوان چشم‌انداز مناسبی را برای زندانیان فراهم نمود، افزایش استرس و افسردگی میان زندانیان اجتناب‌ناپذیر خواهد بود. همچنین چشم‌اندازی از یک فضای بسته منجر به کاهش احساس امنیت زندانیان خواهد شد.
- فضای سبز: استفاده از فضای سبز درون محیط زندان سبب کاهش فشار خون افراد حاضر و افزایش سطح هشیاری آنان می‌شود. همچنین این عمل تأثیر مستقیم بر تلطیف روان زندانیان دارد و از یکنواختی محیط نیز می‌کاهد.

- تهویه و دمای مناسب هوا: تهویه مناسب هوا و دمای تنظیم شده در محیط‌های داخلی زندان، علاوه بر بهبود عملکرد و ایجاد حس رضایت و آسایش میان زندانیان و کارکنان زندان، سبب کاهش پرخاشگری و خشونت میان زندانیان خواهد شد. همچنین این عمل سبب کاهش شیوع بیماری‌های مسری و انواع آلودگی در زندان‌ها خواهد شد. تطبیق اقلیمی ساختمان زندان با محیط اطراف آن و استفاده از تهویه طبیعی نیز می‌تواند از هزینه‌های نگهداری زندان بکاهد.
- استفاده از نور طبیعی: استفاده از نور طبیعی خورشید در نورپردازی زندان‌ها از اهمیت قابل توجهی برخوردار است. استفاده از نور مصنوعی باکیفیت نورانی یکسان در طول شبانه‌روز می‌تواند منجر به برهم زدن درک محیطی زندانیان و ساعت بدنی و فیزیولوژیکی آنان شود؛ بنابراین پلان و طرح زندان باید به گونه‌ای تهیه شود که حداکثر میزان نورپردازی فضاهای داخلی از نور طبیعی تأمین شود.
- فضاهای باز: شکل فضاهای باز و محوطه زندان نباید تحت تأثیر ساختمان زندان قرار گیرد. بلکه این فضا باید با توجه با نوع فعالیت و کارکرد خود و بر اساس استانداردهای مشخص طراحی شوند.
- انعطاف و گسترش: پلان و محوطه زندان باید به گونه‌ای طراحی شود که امکان گسترش مجموعه بر اساس نیازهای آینده را فراهم سازد. بسیاری از زندان‌ها پس از تکمیل فرایند ساخت و بهره‌برداری، دچار تغییرات در راستای افزایش ظرفیت شده‌اند. در نظر داشتن این نکته می‌تواند اقدامات توسعه زندان را تسهیل نماید و بر کیفیت فضاهای اضافه‌شده بیافزاید. لازم به ذکر است که استفاده از سلول‌های چندنفره بر انعطاف ظرفیت زندان‌ها می‌افزاید و ایجاد تغییر در ظرفیت سلول را برای مسئولین زندان تسهیل می‌نماید.
- ظرفیت سلول‌ها: بهترین و مؤثرترین شیوه اسکان زندانیان در سلول و بندهای زندان، استقرار آنان در سلول‌های تک نفره می‌باشد. این امر سبب افزایش حس امنیت در زندانیان و همچنین حفظ حریم شخصی آنان می‌شود. به‌طور کلی برای کسب بهترین

نتیجه در بازپروری و اجتماعی سازی زندانیان، اکثر سلول های زندان باید سلول های تک نفره باشد. لازم به ذکر است که باقی سلول های موجود نیز با حداکثر ظرفیت دو نفر و برای اسکان زندانیان آسیب پذیرتر مورد استفاده قرار می گیرد. زندانیانی که در سلول های یک نفره اقامت دارند نسبت به زندانیانی که در سلول های دو نفره ساکن هستند از احساس امنیت بالاتری برخوردار می باشند و ارتباط آنان با زندانبانان کمتر با مشکل مواجه می شود.

- مبلمان سلول ها: در طراحی مبلمان سلول های یک زندان باید در راستای ایجاد حداکثر میزان سادگی مبلمان تلاش نمود. چراکه با تحقق این امر، بررسی سلول ها توسط زندانبانان با سهولت و سرعت بیشتری انجام می پذیرد. همچنین در بسیاری از زندان ها استفاده از مبلمان فلزی قابل شست و شو توصیه و اجرا می شود.
- پیش بینی نیازهای آینده زندانیان: در طراحی سلول ها باید نیازهای فعلی زندانیان را شناخت و نیازهای آینده آنان را پیش بینی نمود. عموم زندانیان در سلول های خود حرکات ورزشی و یا اصلاحی ساده ای را انجام می دهند؛ بنابراین به جز فضای لازم برای میز، صندلی، تخت و سرویس بهداشتی، باید فضای حداقلی برای فعالیت های ساده ی ورزشی زندانیان را نیز فراهم آورد.
- حریم شخصی زندانیان: از مهم ترین مواردی که در طراحی و اداره زندان باید به آن توجه داشت، حفظ حریم شخصی زندانیان می باشد. عدم وجود حریم شخصی منجر به رفتارهای خشن و پرخاشگرانه از جانب زندانیان در فضاهای عمومی زندان خواهد شد. به طور مثال در طراحی پلان زندان باید به این نکته توجه داشت که پنجره سلول ها روبروی هم قرار نگیرند و به هم دید نداشته باشند. این امر موجب حفظ و تقویت حریم شخصی زندانیان می شود.

محتوا و عملکرد زندان:

به طور کلی می توان گفت که بزهکاران تحت تأثیر عوامل فردی و محیطی که خود در پدید آمدن آن ها چندان نقش نداشته اند به بزهکاری روی آورده اند. به همین علت بازپروری

زندانیان مهم‌ترین هدف در نظام عدالت کیفری به شمار می‌رود. نظام عدالت کیفری وظیفه دارد تا برنامه‌های تأمینی و تربیتی متناسب با شخصیت هر یک از زندانیان را اجرا نموده و با عوامل مخل اجرای این برنامه‌ها برخورد مقابله نماید. مساله محتوا و عملکرد زندان را می‌توان از چهار جهت مورد بحث و بررسی قرار داد. این جهات عبارت‌اند از:

- شبیه‌سازی جامعه بیرون از زندان: در زندان‌ها فعالیت‌های متنوعی را در محیط‌های باز و بسته و به صورت گروهی یا انفرادی می‌توان انجام داد که فرد زندانی را برای اجتماعی شدن مجدد و هماهنگی با جامعه بیرون کمک می‌کند. این فعالیت‌ها عبارت‌اند از: مشاوره روانی، کار، آموزش‌های علمی و فرهنگی، آموزش‌های حرفه‌ای، فعالیت‌های تفریحی و ورزشی و حتی خرید. در زندان‌ها علاوه بر طراحی مناسب و فراهم آوردن پتانسیل فیزیکی لازم برای این گونه فعالیت‌ها، می‌توان منطقه‌بندی و محدوده فیزیکی این فعالیت‌ها را تا حد امکان از یکدیگر جدا طراحی نمود (همان‌طور که در دنیای خارج از زندان از هم جدا می‌باشند). ضمن اینکه محیط‌های داخلی و خارجی متنوع سبب می‌شود که زندانیان با زندگی و محیط‌های خارج از زندان آشنایی داشته و عادت پیدا کنند.
- تفکیک و طبقه‌بندی: زندان محل سلب آزادی مجرمان و بزهکارانی است که هر یک از آنان دارای ویژگی‌های متفاوت و گذشته مجرمانه گوناگون هستند. به همین دلیل در کنار هم قرار دادن بدون ضابطه زندانیان می‌تواند به انتقال تجارب و شگردهای بزهکاری و شکل‌گیری باندهای درون زندان بیانجامد. به این ترتیب، زندان به جای اصلاح و درمان بزهکاران به بستری برای تجربه‌آموزی و تکرار جرائم تبدیل می‌شود. همچنین کنار هم قرار دادن بدون ضابطه زندانیان، زمینه را برای تشکیل باندهای مجرمانه فراهم آورده و می‌تواند به پایداری بزهکاری در آنان منجر شود. این اتفاق زمانی تشدید می‌شود که بزهکاران با تجربه یا تکرارکننده جرم در کنار بزهکاران بدون پیشینه و یا مرتکب جرم‌های سبک و دارای حالت خطرناک ساده و یا با شدت کم قرار می‌گیرند. به همین علت جداسازی زندانیان

از ضرورت‌های بازپروری زندانیان است. جداسازی زندانیان فرآیندی است که در پرتو آن زندانیان بر اساس درجه خطرناکی، تحصیلات، سن، جنس، نوع جرم و شدت آن، شرایط جسمانی و یا ویژگی‌های اخلاقی دسته‌بندی می‌شوند تا نسبت به هر یک از طبقه‌های بزهکاران، برنامه‌های اصلاح و درمان متناسب تدوین و اجرا شود. این امر مدیریت زندان و کنترل بحران‌ها و مشکلات را نیز ساده‌تر می‌کند. چراکه برخورد با گروه‌های کوچک زندانیان راحت‌تر از کنترل حجم عظیمی از آنان در یک ساختمان می‌باشد. همچنین برای حفظ آرامش در زندان‌ها مبتلایان به بیماری‌های روانی باید از سایر زندانیان تفکیک و در زندان و یا قسمت خاصی از زندان‌ها نگهداری شوند. مراکز زندان‌های روانی نباید به‌منزله آسایشگاه تلقی شود محکوم ضمن مداوا و درمان پزشکی و روان‌پزشکی، بایستی ملزوم به رعایت نظم و انضباط بوده و روش‌های اصلاحی و تربیتی در مورد آنان اجرا شود تا محکوم اجرای کیفر را درک نماید. اجرای روش‌های اصلاحی و تربیتی و یا درمانی در زندان‌ها و مراکز که مبتلایان به بیماری‌های روانی نگهداری می‌شوند باید متناسب با نوع بیماری محکوم باشد. نوع کار این‌گونه زندانیان بایستی متنوع بوده و برنامه تفریحی برای آن‌ها به روش گروهی تنظیم گردد. ملاقات و بازدید آنان تابع آئین‌نامه زندان‌ها باشد. در صورت تخلف نمی‌توان تنبیهاتی را که درباره دیگران اجرا می‌شود در مورد بیماران روانی اجرا کرد ولی باید با پند و اندرز اثرات مجازات را به آن‌ها تفهیم کرد. زندانیان معتاد به مواد مخدر و الکل نیز بایستی از سایر زندانیان مخصوصاً محکومین به جرم قاچاق مواد مخدر تفکیک و در زندان و یا در قسمتی از زندان و یا مؤسسات درمانی به‌طور کاملاً مجزا از سایر محکومین نگهداری و تحت درمان قرار گیرند و پس از مداوا، روش‌های اصلاحی و تربیتی در آنان اجرا شود. زندانیان معتاد باید از لحاظ روانی نیز تحت درمان قرار گیرند تا روش درمانی را بپذیرند. پس از ترک اعتیاد نیز این زندانیان باید تا مدتی تحت مراقبت روانشناس و روان‌پزشک باشند. زندانیان معتاد مکلف و موظف به اجرای مقررات و آئین‌نامه‌های زندان بوده و ملزم به کار کردن می‌باشند. چراکه کار در فضای آزاد در درمان و تقویت جسمی آنان

مؤثر است. وسایل تفریح و سرگرمی نیز در زندان‌ها و مؤسسات درمانی معتادین برای پر کردن اوقات فراغت آنان بایستی فراهم گردد.

- نظارت: میزان نظارتی که بر فضا اعمال می‌شود، یکی از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر احساس امنیت افراد می‌باشد. به‌طور کلی می‌توان گفت که میزان نظارت مسئولین و نگهبانان زندان بر زندگی روزمره زندانیان، بر میزان احساس امنیت زندانیان اثرگذار است و با افزایش میزان نظارت (حضور نگهبانان و یا دوربین‌های نظارتی) میزان احساس امنیت زندانیان نیز افزایش می‌یابد. همچنین به نظر می‌رسد که حضور فیزیکی نگهبانان و گارد حفاظتی زندان نسبت به نظارت با دوربین‌ها احساس امنیت بیشتری را در زندانیان به وجود می‌آورد؛ زیرا در چنین شرایطی علاوه بر اینکه افراد ناظر می‌باشند، در صورت لزوم و در جهت جلوگیری از اعمال مجرمانه، می‌توانند مستقیماً وارد عمل شده و با فرد مجرم برخورد نمایند. به همین دلیل افزایش میزان شفافیت در فضاهای عمومی زندان، منجر به افزایش نظارت بر فضاها شده و فرصت‌های مجرمانه را کاهش می‌دهد.

- جمعیت زندان‌ها: در فرآیند اصلاح و تکامل طراحی زندان‌ها، بعضاً افزایش کیفیت فضایی زندان‌ها منجر به کاهش تسلط زندانبانان بر زندانیان و متعاقباً کاهش امنیت در مجموعه زندان می‌شد. به همین علت کاهش ظرفیت زندان‌ها در راستای افزایش کنترل و نظارت بر زندانیان در دستور کار قرار گرفت. همچنین در زندان‌هایی با جمعیت کمتر، برنامه‌های اصلاحی به شکلی بهتر و مؤثرتر اجرا می‌شوند. زمانی که زندان‌ها بر اساس ابعاد و اندازه متوسط (نه بسیار بزرگ و نه خیلی کوچک) طراحی و نگهداری می‌شوند، دارای عملکردهای اصلاحی بهتری بوده و سلامت آن‌ها نیز بالاتر می‌باشد. همچنین در زندان‌هایی با جمعیت بالا، حریم شخصی زندانیان از دست می‌رود که این امر منجر به رفتارهای خشونت‌آمیز، شکاف‌های اجتماعی و کاهش احساس امنیت در زندانیان خواهد شد.

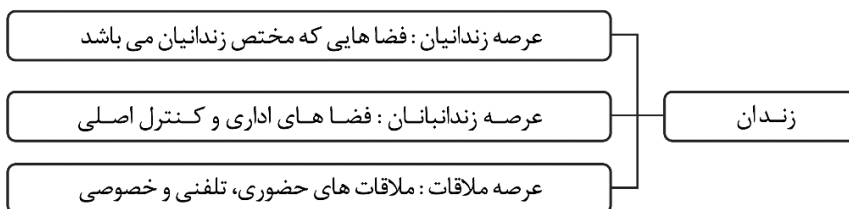
فصل سوم

عرصه‌های فضایی در زندان

مقدمه

در این فصل عرصه‌های موجود در یک زندان و ریزفضاهای موجود در هر عرصه معرفی شده و نحوه ارتباط و عملکرد این عرصه‌ها با هم تبیین می‌شود. در ادامه نیز مساحت هر یک از فضاها با توجه به ابعاد و سرانه‌های فضایی معرفی شده در منابع مختلف محاسبه شده و برنامه فیزیکی کلی زندان تهیه و تبیین می‌شود.

مهم‌ترین هدف در طراحی یک زندان، ایجاد محیطی امن در راستای برقراری صلح میان زندانیان و زندانبانان برای دستیابی به اهداف اصلاحی می‌باشد. در این بین طراحی معماری زندان می‌تواند با برقراری ارتباط مناسب میان اجزای محیطی مختلف و همچنین برآورده ساختن نیازهای موجود زندانیان، در دستیابی به این هدف نقشی اساسی ایفا نماید. به‌طور کلی فضاهای مختلف موجود در یک زندان را بر اساس نوع عملکرد آن‌ها می‌توان به سه عرصه تقسیم‌بندی نمود. این سه عرصه عبارت‌اند از: عرصه زندانیان، عرصه زندانبانان و عرصه ملاقات‌کنندگان.

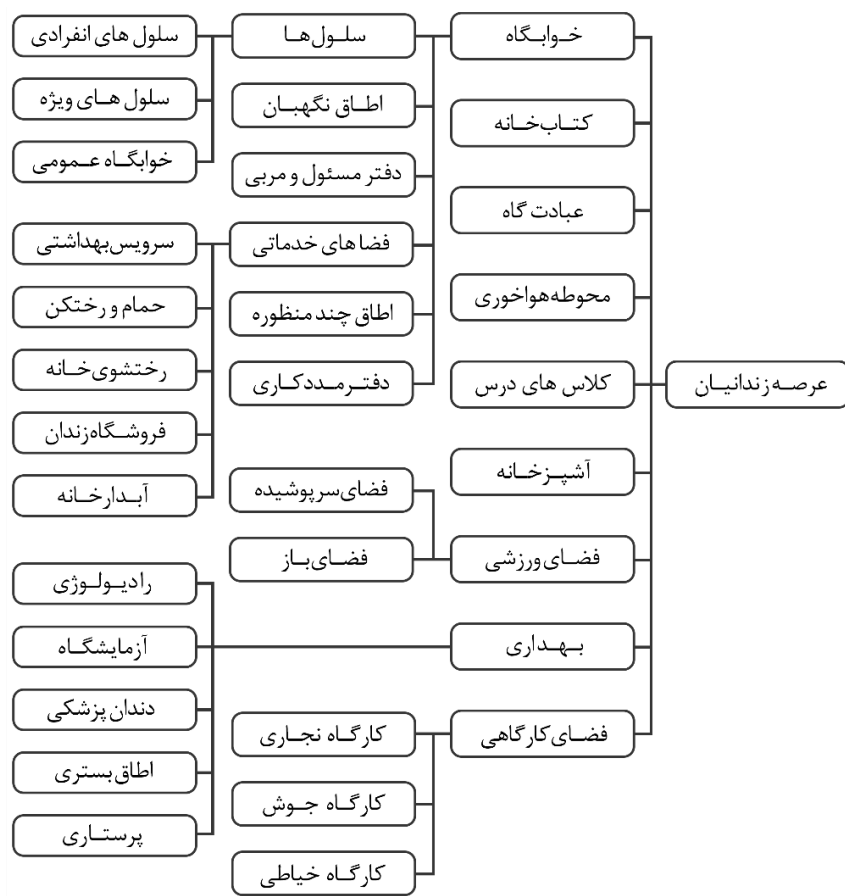

نمودار ۱-۳: عرصه‌های موجود در یک زندان

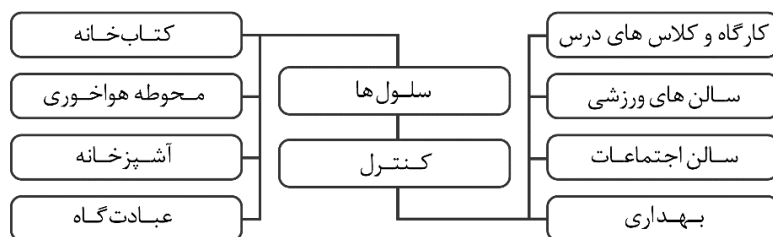
عرصه زندانیان

عرصه زندانیان مهم‌ترین بخش از فضاهای تشکیل‌دهنده زندان می‌باشد. این عرصه مجهز به دقیق‌ترین سیستم‌های امنیتی در زندان می‌باشد و فضاهایی مانند سلول‌ها، کارگاه‌ها و کلاس‌های درس، کتابخانه، بهداری و ... را شامل می‌شود. سلول، اولین مکان و خانه شخصی زندانیان محسوب می‌شود. ویژگی‌های سلول از جمله ابعاد، جمعیت، میزان نور، ایمنی، امنیت و نظارت، همگی در پاسخ‌های روان‌شناختی تولیدشده توسط زندانیان و فرایند اصلاح و بازپروری آن‌ها تأثیرگذار می‌باشند. بلوک یا بند نیز اولین محله و جامعه اجتماعی در محیط زندان می‌باشد. در این جامعه اجتماعی کوچک، زندانیان با اشتراک‌گذاری فضاهای عمومی و تعامل با سایر زندانیان، فرایند اجتماعی شدن مجدد را سپری می‌کنند. در این عرصه تردد زندانیان در برخی فضاها (مانند کتابخانه، عبادتگاه و محوطه هواخوری) به‌صورت آزاد و بدون محدودیت می‌باشد؛ اما حضور زندانیان در باقی فضاها به‌صورت

تحت‌الحفظ بوده و با کنترل زندانبانان همراه خواهد شد. لیست ریز فضاهای موجود در این عرصه و نحوه حرکت زندانیان در آن‌ها در نمودارهای ۲-۳ و ۳-۳ نمایش داده شده است.

نمودار ۲-۳: عرصه زندانیان: فضاهای اصلی و ریز فضاهای مختلف موجود در آن

نمودار ۳-۳: عرصه زندانیان: نحوه حرکت زندانیان در فضاهای مختلف این عرصه

همان‌طور که در نمودار ۳-۲ نمایش داده شده است، عرصه زندانیان را می‌توان به ۹ ریزفضا تقسیم‌بندی نمود. در ادامه فضاهای مختلف موجود در عرصه زندانیان مورد بررسی قرار می‌گیرد و نکات مهم و ملاحظات آن‌ها باید مدنظر قرار گیرد عنوان می‌شود. این نکات عبارت‌اند از:

- سلول‌های اقامت زندانیان در خوابگاه‌ها می‌تواند به‌صورت جمعی و یا انفرادی طراحی و ساخته شود. سلول‌های انفرادی با ابعاد تقریبی ۱۰ مترمربع باید از نور کافی و دریچه‌ای برای تهویه هوا برخوردار باشد. در هر سلول یک تخت خواب، میز و صندلی در اختیار زندانی قرار می‌گیرد. باقی امکانات (به‌طور مثال وسایل و تجهیزات الکترونیکی) به تشخیص مسئولین زندان می‌تواند در اختیار تمام و یا عده‌ای خاص از زندانیان قرار گیرد. همچنین در خوابگاه‌ها بخشی به نام سلول‌های ویژه در نظر گرفته می‌شود. این سلول‌ها محل اقامت زندانیان با بیماری یا معلولیت‌های خاص و همچنین شاهدانی می‌باشد که می‌بایست به‌صورت جداگانه از سایر زندانیان نگهداری شوند. در خوابگاه‌های عمومی تخت‌ها باید به حد کافی از هم فاصله داشته باشند تا نظارت زندانبانان بر سلول‌ها تسهیل شود. همچنین باید تعدادی سلول انفرادی برای تنبیه زندانیان سرکش و متخلف، بافاصله کافی از محل اقامت سایر زندانیان در نظر گرفته شود.
- کتابخانه زندان نیز یکی دیگر از بخش‌هایی است که در عرصه زندانیان قرار می‌گیرد و رفت‌وآمد زندانیان به این بخش بدون کنترل همراهی نگهبانان می‌باشد. کتابخانه شامل سه بخش مطالعه، مخزن و کتابدار می‌باشد و مجموعاً برای سرویس‌دهی به ده درصد ظرفیت زندان طراحی می‌شود. کتابخانه بایستی مجهز به کتب علمی، مذهبی، اجتماعی و ... باشد و در صورت لزوم کتب دیگری نیز برای مطالعه زندانیان فراهم شود.
- از مهم‌ترین فضاهای زندان که نقشی مهم در بازپروری و اجتماعی سازی زندانیان دارد، کارگاه‌ها و فضاهای اشتغال زندانیان می‌باشد. در یک زندان باید تا حد امکان

بستر اجرای فعالیت‌های مختلف کارگاهی و تولیدی متناسب با سلیقه و توانایی زندانیان فراهم گردد. کارگاه‌ها باید از نور طبیعی مناسب و تهویه کافی برخوردار باشد. به علت حجم آلودگی بالای صوتی کارگاه‌ها، بهتر است این فضا به‌دوراز سلول‌های اسکان زندانیان بنا شوند.

- سالن اجتماعات به‌عنوان عنصری برای گردهمایی زندانیان، می‌تواند نقشی مهم در فرایند باز اجتماعی سازی زندانیان ایفا کند. سالن اجتماعات را می‌توان به‌عنوان عنصری جداگانه از خوابگاه زندانیان و یا در ارتباطی نزدیک با آن طراحی نمود؛ اما در هر دو حالت رفت‌وآمد زندانیان به این فضا باید تحت کنترل زندانبانان باشد. وجود چنین فضایی به تقویت و تشویق استعدادهای نهفته زندانیان کمک می‌کند و در پرورش ذوق هنری آنان تأثیری مستقیم دارد.

- بسیاری از افرادی که به علل مختلف در زندان حضور دارند، از میزان تحصیلات بسیار پایینی برخوردار می‌باشند. درصد قابل‌توجهی از آنان از توانایی خواندن و نوشتن محرومند و این میزان از تحصیلات بر زندگی پیش از زندان آن‌ها تأثیرگذار بوده است. بسیاری از این زندانیان، برای اولین بار در زندان فرصت مناسب برای سوادآموزی را پیدا می‌کنند. لذا اهمیت آموزش‌های علمی (پایه) در زندان‌ها دوچندان می‌باشد. این آموزش‌ها عمدتاً در سطوح خواندن و نوشتن و انجام محاسبات ریاضی ساده می‌باشد. استانداردها و ملاحظات طراحی در مدارس و سایر محیط‌های آموزشی، در کلاس‌های درس درون زندان نیز بایستی اجرا شود تا محیطی با کیفیت فضایی مطلوب را برای زندانیان فراهم آورد.

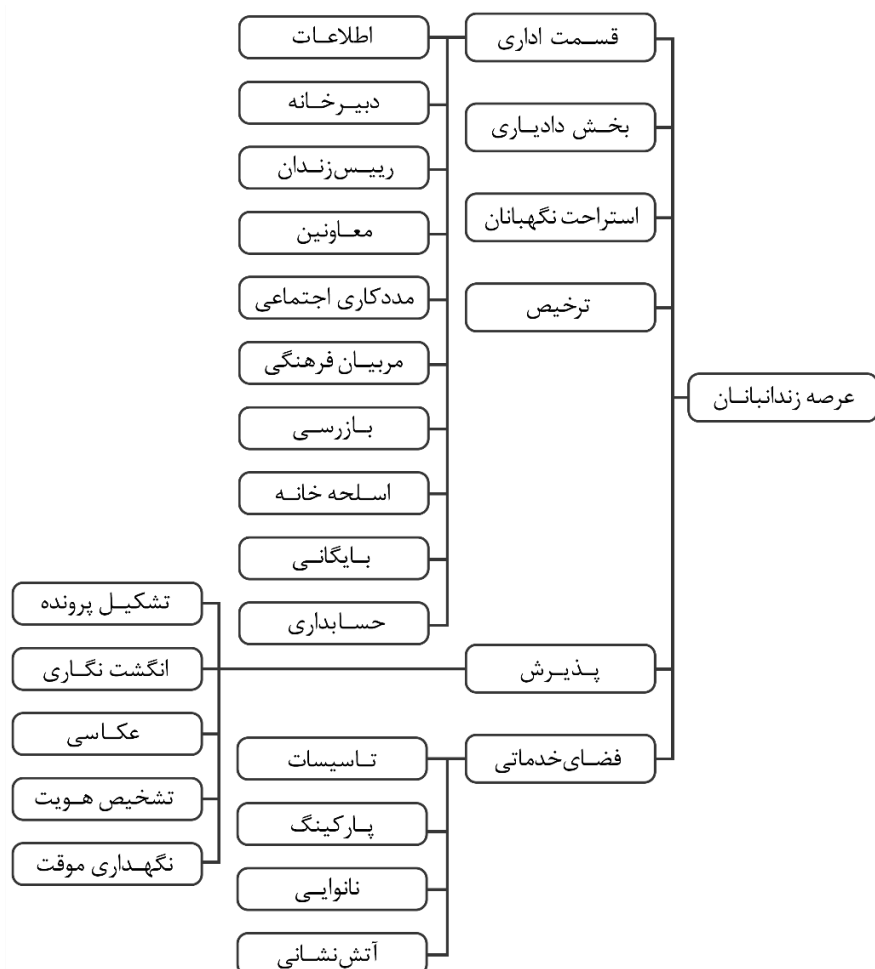
- وجود برنامه‌های ورزشی منظم در زندگی روزمره زندانیان نه‌تنها عاملی کلیدی در سلامت جسم زندانیان می‌باشد، بلکه سبب تخلیه انرژی آنان شده و از وقوع درگیری‌های فیزیکی معمول زندان تا حدودی جلوگیری می‌نماید. همچنین شرکت در ورزش‌های گروهی آن‌ها را به مشارکت و معاونت در امور وامی‌دارد که امری مؤثر در فرایند اجتماعی‌سازی زندانیان محسوب می‌شود. فضاهای ورزشی درون زندان به دودسته سرپوشیده و روباز تقسیم می‌شوند. فضاهای سرپوشیده شامل سالن

بدن‌سازی و سالن پینگ‌پنگ می‌باشد و محوطه روباز نیز بستر لازم برای ورزش‌های والیبال و فوتبال را فراهم می‌آورد.

- مسئولیت آماده کردن زندانیان برای تربیت مجدد از طریق آموزه‌های دینی و اخلاقی، بر عهده روحانیون و مربیانی است که با تشکیل جلسات وعظ و خطابه، می‌کوشند تا از راه پند و اندرز وجدان مجرمین و خلاف‌کاران را بیدار نمایند و مسئولیت‌های اخلاقی او در برابر سایر اعضا جامعه را به او یادآوری کنند. باید توجه داشت که آموزه‌های دینی در زندان‌ها به صورت تحمیل یک دین و یا مذهب مشخص نمی‌باشد و فرد زندانی می‌تواند با نماینده واجدالشرايط مذهبش (ادیان رسمی کشور) در ارتباط باشد. همچنین او می‌تواند از کتب مربوط به عقاید مذهبی خود استفاده نماید و در حد امکان فرائض دینی را به جا آورد. لذا فراهم آوردن بستر فیزیکی لازم برای این هدف امری لازم و ضروری می‌باشد.
- در زندان‌ها عموماً غذای زندانیان از جانب مسئولین زندان تهیه و در سالن‌های غذاخوری سرو می‌شود؛ اما عده‌ای از زندانیان تمایلی به استفاده از غذای زندان ندارند و ترجیح می‌دهند که خود آن‌ها برای تهیه و پختن غذا اقدام نمایند. به همین علت آشپزخانه موجود در زندان را می‌توان به دو بخش تقسیم‌بندی نمود که هر دو بخش بایستی در ارتباطی نزدیک با خوابگاه زندانیان باشد. در ادامه و در قسمت توضیح برنامه فیزیکی، ریز فضاهای موجود در این بخش معرفی می‌شوند.
- به علت قرارگیری زندان در محدوده حاشیه و یا خارج شهری، مسئولین زندان باید از آمادگی نسبی برای پاسخ‌دهی به نیازهای پزشکی زندانیان برخوردار باشند. همچنین انتقال زندانیان به فضاهای درمانی خارج از زندان عموماً به نگهبان و نیروی محافظتی نیاز دارد و همواره خطراتی را به همراه دارد. به همین علت لازم است که قسمتی از نیازهای پزشکی و درمانی زندانیان درون خود زندان برآورده شود و در موارد جدی‌تر، زندانیان به همراه نگهبان به بیمارستان‌های درون شهری ارسال شوند.

عرصه زندانبانان

عرصه زندانبانان یکی از مهم‌ترین عرصه‌ها در تقسیم‌بندی فضایی زندان محسوب می‌شود. این عرصه پلی ارتباطی میان زندان و فضای خارج از آن است و تمام ورود و خروج‌ها از زندان تحت کنترل و از طریق عرصه زندانبانان انجام می‌پذیرد. معماری عرصه زندانبانان باید به گونه‌ای باشد که در شرایط مختلف آزادی عمل را در اختیار زندانبانان قرار دهد. این عرصه به نوعی مرکز کنترل و نظارت بر تمامی قسمت‌ها و فضاهای درون زندان می‌باشد و وظیفه مانیتورینگ و رصد رفتار روزمره زندانیان در این بخش صورت می‌پذیرد.

نمودار ۳-۴: عرصه زندانبانان: فضاهای اصلی و ریزفضاهای مختلف موجود در آن

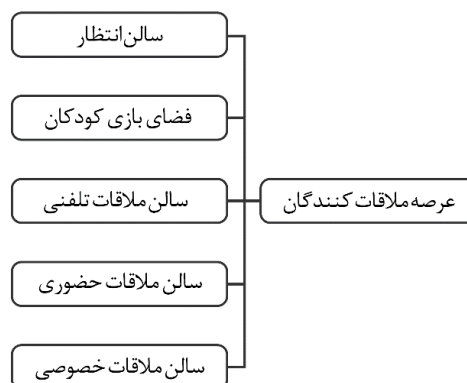
همچنین این عرصه باید دارای ورودی‌های متعدد برای مقاصد و اهداف گوناگون (ورود کارکنان، بازدیدکنندگان، ورود زندانی و ...) باشد. در این عرصه مراحل پذیرش زندانیان انجام می‌گیرد و امور اداری مرتبط با زندان صورت می‌پذیرد. همچنین فضاهای تأسیساتی و استراحت کارکنان نیز در این عرصه جای می‌گیرند. در نمودار ۳-۴ لیست ریزفضاهای موجود در این عرصه نمایش داده شده است. همان‌طور که در این نمودار نمایش داده شده است، عرصه زندانبانان را می‌توان به ۶ ریزفضا تقسیم‌بندی نمود. در ادامه فضاهای مختلف موجود در این عرصه مورد بررسی قرار گرفته و ملاحظات که در طراحی آن‌ها باید مدنظر قرار گیرد عنوان می‌شود. این نکات عبارت‌اند از:

- فضاهای خدماتی و تأسیساتی باید در محیطی خارج از حصارهای امنیتی شدید زندان قرار گیرند. همچنین برای تردد و دسترسی افراد از خارج زندان به این فضاها باید تسهیلات و مسیرهای تردد مجزا در نظر گرفته شود.
- بخش پذیرش زندانیان باید دارای فضای کافی برای انجام مراحل ورود، ثبت و نگهداری موقت از زندانیان تازه‌وارد باشد. همچنین نگهداری از سوابق زندانیان و فرایند تفکیک آن‌ها به سلول و بندهای مختلف نیز در این بخش صورت می‌پذیرد. به علت عملکرد نزدیک و مشابه بخش‌های دادیاری و ترخیص زندانیان با بخش پذیرش، این دو بخش را می‌توان به صورت مستقل و یا زیرمجموعه‌ای از بخش پذیرش طراحی نمود. در صورت طراحی این بخش‌ها به عنوان عناصر مستقل، باید ارتباطی قوی میان این دو بخش و بخش پذیرش ایجاد نمود.
- عموم مراجعین به زندان، بازدیدکنندگانی هستند که برای ملاقات با زندانیان به زندان مراجعه می‌کنند. به همین علت و برای جلوگیری از ازدحام جمعیت در بخش اداری، این بخش باید از مسیر منتهی به عرصه ملاقات جدا شده و به صورت مستقل عمل نماید.
- نگهداری از زندانیان درون زندان، امری شبانه‌روزی می‌باشد و به حضور دائمی زندانبان در محیط زندان نیاز است. به عبارت دیگر زندان محل زندگی زندانبانان نیز

می‌باشد. همچنین خستگی ذهنی و بدنی زندانبانان ممکن است منجر به برخورد نامناسب آنان با زندانیان شود. به همین علت در نظر گرفتن بخشی برای ساعات استراحت زندانبانان امری ضروری است. این بخش باید از مجموعه پذیرش و اداری زندان فاصله داشته باشد و برای تعیین جایگاه آن باید به‌نوعی مانند فضاهای خدماتی و تأسیساتی با آن رفتار نمود.

عرصه ملاقات‌کنندگان

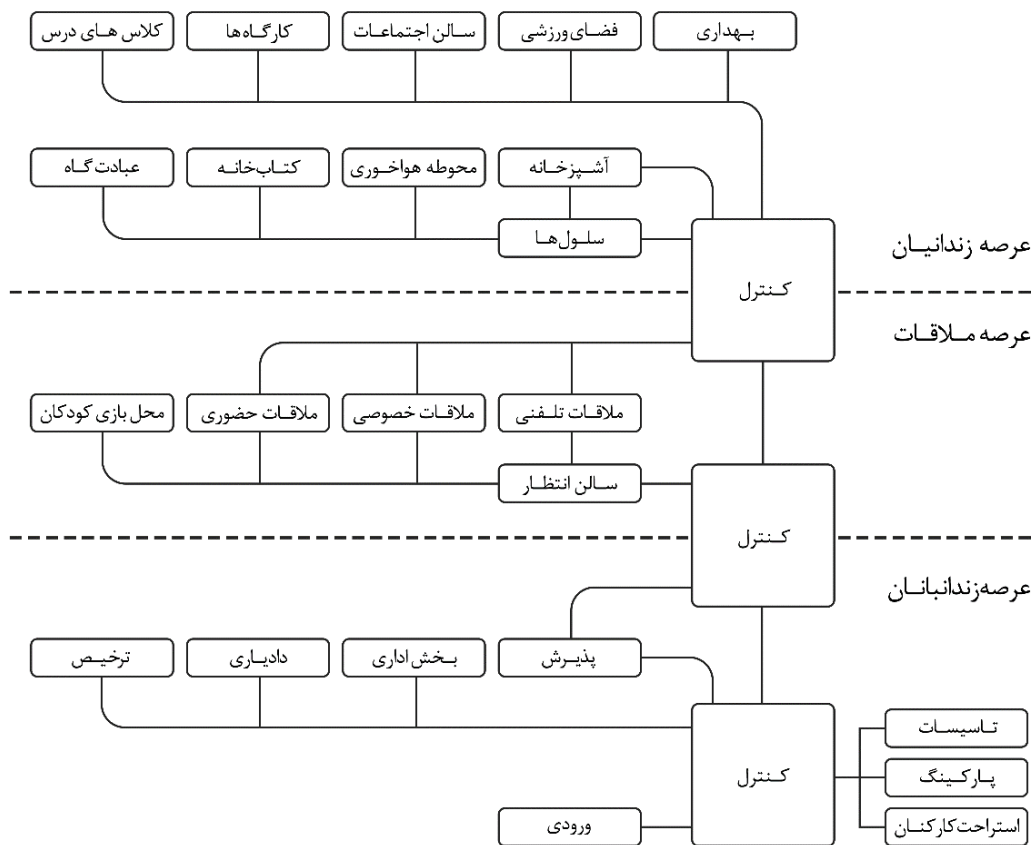
به‌منظور حفظ رابطه فرد زندانی با جامعه و تسهیل هدف اجتماعی سازی زندانیان، حفظ رابطه فرد زندانی با خانواده او از اهمیت بالایی برخوردار می‌باشد. این امر در خصوص زندانیان با مدت حبس کوتاه دارای اهمیت دوچندان می‌باشد. به همین منظور باید تمامی لوازم و امکانات برای این امر محقق گردد. سالن‌های ملاقات دارای نظارت بالایی از جانب مسئولین زندان می‌باشد و امنیت زندانیان و ملاقات‌کنندگان به‌وسیله حضور متعدد نگهبانان تأمین می‌شود. نوع ملاقات فرد زندانی با خانواده او بسته به درخواست فرد زندانی و همچنین تشخیص مسئولین زندان می‌تواند یکی از موارد ملاقات تلفنی، حضوری و خصوصی باشد. لازم به ذکر است که ملاقات خصوصی برای زوجها و در سوییتهایی جداگانه صورت می‌پذیرد. در نمودار ۳-۵ لیست ریز فضاهای موجود در این عرصه نمایش داده شده است.

نمودار ۳-۵: عرصه ملاقات : فضاهای اصلی موجود در این عرصه

نحوه ارتباط سه عرصه زندانیان، زندانبانان و ملاقات کنندگان

همان‌طور که توضیح داده شد، عرصه زندانبانان محل اتصال محیط زندان به دنیای خارج از آن می‌باشد. این عرصه اولین محیطی است که زندانی، زندانبان و ملاقات کننده به آن وارد می‌شوند. همچنین قرارگیری بخش اداری در این عرصه سبب می‌شود که عرصه زندانبانان اولین عرصه در نظام ساختار معماری زندان باشد. موقعیت مناسب برای قرارگیری عرصه ملاقات کنندگان، محلی میان عرصه زندانبانان و عرصه زندانیان می‌باشد. به همین دلیل دومین عرصه در این نظام ساختاری، عرصه ملاقات کنندگان می‌باشد. در نمودار ۳-۶ رابطه میان سه عرصه زندانیان، زندانبانان و ملاقات کنندگان و ریز فضاهای موجود در هر عرصه نمایش داده شده است.

نمودار ۳-۶: نحوه ارتباط سه عرصه زندانیان، زندانبانان و ملاقات کنندگان

ابعاد و سرانه فضایی

در بسیاری از جوامع ارزش و نیاز به برنامه فیزیکی قبل از طراحی نادیده گرفته می‌شود. وقتی ساخت یک مجموعه زندان جدید الزام پیدا کند، این جوامع خواستار حرکت سریع به سوی یک راهکار می‌باشند. استخدام یک معمار برای شروع ترسیم پلان‌ها، خرید یک طرح پیشنهادی یا امضای یک پیمان طراحی-ساخت بر پایه بودجه و تخمین تعداد تخت‌های موردنیاز، این خواسته جامعه را برآورده می‌کند. زندانی که بدون برنامه‌ریزی پیش از طراحی ساخته شود، از همان زمان گشایش دارای مشکلاتی خواهد بود. این مجموعه شاید بسیار کوچک بوده و به سرعت دچار ازدحام شود یا شاید آنقدر بزرگ باشد که نگهداری و استفاده از آن برای مدیران مجموعه زندان بسیار گران تمام شود. قابلیت‌های مهم طراحی مانند توانایی دید به نواحی زندگی زندانیان از یک نقطه کنترلی واحد یا حرکت ساده در ساختمان ممکن است نادیده گرفته شوند. فضاهای پشتیبانی در این مجموعه ممکن است نامناسب بوده یا اصلاً موجود نباشند. ممکن است ساختمان فاقد تجهیزات و قابلیت‌های مهم باشد و یا از مصالح نامناسب ساخته شود. ساختمان کامل شده ممکن است با انتظارات ارگان‌های دولتی سفارش‌دهنده و یا نیازهای عملکردی آن‌ها فاصله داشته باشد.

وقتی این مشکلات در سازه‌ای به اهمیت و با استفاده دائم مانند زندان دیده شود، ارگان‌های محلی باید برای سالیان سال منتظر عواقب و پیشامدهای آن باشند. چیزی که این جوامع از فرآیند ساخت چنین ساختمانی حذف کرده‌اند، برنامه‌ریزی قبل از طراحی یا برنامه فیزیکی است. کاری که باید معمار قبل از برداشتن قلم طراحی انجام دهد. این برنامه‌ریزی اولیه باید پاسخگوی تعدادی از سوالات باشد:

- زندان مورد طراحی باید ظرفیت چه تعداد زندانی را داشته باشد؟
- این زندان در چه زمانی قرار است افتتاح شود، و برنامه زمانی توسعه و گسترش آن به چه ترتیبی خواهد بود؟
- نحوه نظارت بر زندانیان به چه شکلی خواهد بود؟

- چند نوع و چه نوع زندانیانی قرار است در زندان باشند و نحوه تفکیک و طبقه‌بندی آن‌ها به چه شکلی خواهد بود؟
- در هنگام توسعه زندان بر اساس نیازهای آتی، گزینه‌های موجود از نظر نوسازی، توسعه یا ساختمان جدید کدام‌اند؟
- زندان چگونه باید با دیگر عملکردهای قانونی مرتبط با جرائم (زندان، بازداشتگاه و یا دادگاه) در ارتباط باشد؟
- چند نفر کارکنان موردنیاز خواهد بود؟
- چه برنامه‌ها و خدماتی از طرف زندان ارائه خواهد شد و تا چه زمان و حدودی پیش خواهد رفت؟
- چه نوع فضاهایی باید در زندان وجود داشته باشد و ابعاد و اندازه هر یک از این فضاها چقدر باید باشد؟
- فضاها و عرصه‌های درونی زندان به چه نحوی با هم عمل خواهند نمود؟
- چه میزان و چه نوعی از قابلیت‌های توسعه باید در زندان پیش‌بینی شوند؟
- چه میزان هزینه برای ساخت و نگهداری زندان در نظر گرفته شده است؟

پیش از آغاز فرآیند طراحی مجموعه زندان، باید به سوالات قبل پاسخ داده شود. چراکه پاسخ این سوالات نقشی اساسی در جهت‌دهی به روند و الزامات طراحی دارند. با تعیین پاسخ پرسش‌های بالا، اهداف مورد نظر در طراحی و ساخت مجموعه زندان تبیین شده و فرآیند طراحی و پس از آن ساخت زندان آغاز خواهد شد.

در این بخش ظرفیت، سرانه فضایی و مساحت هر یک از فضاهای معرفی شده در بخش قبل ارائه می‌شود و مجموع زیربنای خالص و ناخالص برای هر یک از عرصه‌های زندان محاسبه و ارائه می‌شود. استانداردها و سرانه‌های فضایی معرفی شده در این بخش به کمک تحقیقات پیشین داخلی و منابع خارجی تهیه شده است. در ادامه با بررسی تحقیقات موجود و نمونه‌های موردی موفق داخلی و خارجی، جمعیت بهینه در یک زندان مدرن در حدود ۳۵۰ نفر برآورد گردید. در جدول ۳-۱ فضا، ظرفیت، تعداد، سرانه فضایی و زیربنای خالص هر یک

از فضاهای موجود در عرصه زندانیان در یک زندان بسته ۳۵۰ نفره محاسبه شده است. همان‌طور که در جدول ۱-۳ نمایش داده شد، زیربنای خالص عرصه زندانیان برای یک زندان ۳۵۰ نفره ۸۶۷۲ مترمربع برآورد گردید. بر اساس نتایج به دست آمده از این جدول می‌توان عنوان نمود که بخش خوابگاه (سلول و بندهای اسکان زندانیان) بیشترین مساحت را در عرصه زندانیان به خود اختصاص داده است. پس از بخش خوابگاه زندانیان، بخش مجموعه ورزشی در رده دوم و سالن اجتماعات در رده سوم بیشترین مساحت‌ها قرار می‌گیرند.

جدول ۱-۳: برنامه فیزیکی عرصه زندانیان

فضا	ریز فضا	تعداد	ظرفیت (نفر)	سرانه فضایی (m ²)	زیربنای واحد (m ²)	زیربنای کل (m ²)
کتابخانه	بخش مطالعه	۱	۹۰	۰/۴	۱۴۰	۱۴۰
	مخزن کتاب	۱	-	-	۸۰	۸۰
	کتاب دار	۱	۲	۱۰	۲۰	۲۰
خدمات	رختکن و حمام	۲۵	۱	۰/۶	۸/۵	۲۱۰
	رختشوی خانه	۱	۴	۴۰	۱۶۰	۱۶۰
	سرویس بهداشتی	۳۵	۱	۰/۶	۶	۲۱۰
	آبدارخانه	۷	۸	۰/۶	۳۰	۲۱۰
	فروشگاه	۴	۲	۶	۱۲	۴۸
سلول‌ها	سلول‌های ویژه	۵۰	۱	۱۰	۱۰	۵۰۰
	سلول‌های جمعی	۷۵	۴	۷	۲۸	۲۱۰۰
خوابگاه	دفتر مددکاری	۷	۱	۲۰	۲۰	۱۴۰
	سالن چندمنظوره	۷	۳۰	۱/۲	۶۰	۴۲۰
	اتاق نگهداری	۷	۲	۶	۱۲	۸۴
	دفتر مسئول	۷	۲	۱۰	۲۰	۱۴۰
	محوطه هواخوری	۱	۳۵۰	۴	۱۴۰۰	۱۴۰۰
	عبادت گاه	۱	۱۰۰	۰/۶	۲۰۰	۲۰۰
بهداری	داروخانه	۱	۱	۵	۳۰	۳۰
	دندان پزشکی	۱	۱	۱۰	۲۰	۲۰
	رادیولوژی	۱	۱	۳۰	۳۰	۳۰
	اتاق بستری	۱	۳	۱۰	۳۰	۳۰
	اتاق پرستاری	۱	۲	۱۲/۵	۲۵	۲۵

جدول ۱-۳: ادامه

فضا	ریز فضا	تعداد	ظرفیت (نفر)	سرانه فضایی (m ²)	زیربنای واحد (m ²)	زیربنای کل (m ²)
بهداری	آزمایشگاه	۱	۱	۳۶	۳۶	۳۶
	اتاق معاینه	۱	۱	۲۰	۲۰	۲۰
آشپزخانه	محل پخت غذا	۱	-	-	۱۵۰	۱۵۰
	سردخانه	۱	-	-	۵۰	۵۰
	انبار	۱	-	-	۵۰	۵۰
	استراحت کارکنان	۱	۴	۵	۲۰	۲۰
ورزشی	سالن بدنسازی	۱	۳۰	۰/۶	۲۰۰	۲۰۰
	سالن پینگ پنگ	۱	۳۰	۰/۶	۲۰۰	۲۰۰
	زمین فوتسال	۲	۱۰	۱/۶	۲۸۰	۵۶۰
کارگاه و کلاس درس	کارگاه نجاری	۱	۵۰	۲	۱۰۰	۱۰۰
	کارگاه جوش	۱	۵۰	۲	۱۰۰	۱۰۰
	کارگاه خیاطی	۱	۵۰	۱/۵	۷۵	۷۵
	انبار	۳	-	-	۱۰	۳۰
	کلاس درس	۴	۲۰	۱/۵	۳۰	۱۲۰
سالن اجتماعات	بخش تماشاچیان	۱	۲۰۰	۱	۳۵۰	۳۵۰
	پیش ورودی	۱	۲۰۰	۱	۳۵۰	۳۵۰
	صحنه و نمایش	۱	-	-	۴۰	۴۰
	اتاق پشت صحنه	۲	-	-	۱۲	۲۴
مجموع						۸۶۷۲

در ادامه و در جدول ۲-۳ فضا، ظرفیت، تعداد، سرانه فضایی و زیربنای خالص هر یک از فضاهای موجود در عرصه زندانبانان محاسبه شده است. با توجه به نتایج به دست آمده از این جدول می توان گفت که مساحت خالص مورد نیاز برای عرصه زندانبانان در یک زندان ۳۵۰ نفره در حدود ۲۳۱۰ مترمربع می باشد.

جدول ۲-۳: برنامه فیزیکی عرصه زندانبانان

فضا	ریز فضا	تعداد	ظرفیت (نفر)	سرانه فضایی (m ²)	زیربنای واحد (m ²)	زیربنای کل (m ²)
بخش اداری	دفتر کار رئیس	۱	۱	۳۰	۳۰	۳۰
	منشی رئیس	۱	۱	۱۵	۱۵	۱۵
	بایگانی	۱	۴	۶	۲۴	۲۴

جدول ۳-۲: ادامه

فضا	ریز فضا	تعداد	ظرفیت (نفر)	سرايه فضایی (m ²)	زیربنای واحد (m ²)	زیربنای کل (m ²)
بخش اداری	معاون	۲	۲	۱۵	۳۰	۶۰
	کنترل	۱	۲	۱۵	۳۰	۳۰
	حسابداری	۱	۴	۶	۲۴	۲۴
	مربی فرهنگی	۱	۳	۸	۲۴	۲۴
	مددکار اجتماعی	۱	۵	۶	۳۰	۳۰
	دبیرخانه	۱	۴	۶	۲۴	۲۴
	بازرسی	۱	۴	۶	۲۴	۲۴
خدمات	سرویس بهداشتی	۸	۱	۰/۷	۶	۴۸
	پارکینگ	۱۰۰	-	-	۱۲/۵	۱۲۵۰
	تأسیسات	۱	-	-	۱۲۰	۱۲۰
	انبار	۲	-	-	۲۰	۴۰
	نانوایی	۱	۲	۲۰	۴۰	۴۰
	آبدارخانه	۴	۴	۰/۷	۱۲	۴۸
	آتش‌نشانی	۱	۲	۲۰	۴۰	۴۰
	استراحت کارکنان	۴	۲	۱۰	۲۰	۸۰
پذیرش	تشخیص هویت	۱	۴	۷/۵	۳۰	۳۰
	تشکیل پرونده	۱	۴	۵	۲۰	۲۰
	انگشت‌نگاری	۱	۲	۱۰	۲۰	۲۰
	عکاسی	۱	۲	۱۵	۳۰	۳۰
	نگهداری موقت	۱	۴	۱۰	۱۰	۱۰
	اسلحه‌خانه	۱	-	-	۲۵	۲۵
	دادباری	۱	۴	۷/۵	۳۰	۳۰
	ترخیص	۱	۶	۷/۵	۴۵	۴۵
	معاینه پزشک	۱	۱	۲۴	۲۴	۲۴
ورودی	لابی	۱	-	-	۸۰	۸۰
	نگهبانی	۱	۲	۱۵	۳۰	۳۰
	اطلاعات	۱	۱	۱۵	۱۵	۱۵
مجموع						۲۳۱۰

همچنین بر اساس نتایج این جدول می‌توان گفت که بیشترین مساحت در عرصه زندانبانان را پس از بخش خدمات، بخش پذیرش و ترخیص به خود اختصاص داده است. در ادامه و در

جدول ۳-۳: فضا، ظرفیت، تعداد، سرانه فضایی و زیربنای خالص هر یک از فضاهای موجود در عرصه ملاقات کنندگان محاسبه شده است.

جدول ۳-۳: برنامه فیزیکی عرصه ملاقات کنندگان

فضا	ریز فضا	تعداد	ظرفیت (نفر)	سرانه فضایی (m ²)	زیربنای واحد (m ²)	زیربنای کل (m ²)
ورودی	سالن انتظار	۱	۸۰	۱/۵	۱۲۰	۱۲۰
	ملاقات تلفنی (الف)	۱	۲۵	۵	۱۲۵	۱۲۵
	ملاقات تلفنی (ب)	۱	۲۵	۵	۱۲۵	۱۲۵
	ملاقات حضوری	۱	۱۵	۶	۹۰	۹۰
	ملاقات خصوصی	۱	۵	۴۰	۴۰	۲۰۰
	بازی کودکان	۱	۲۰	۵	۱۰۰	۱۰۰
	فروشگاه	۱	۲	۱۰	۲۰	۲۰
	کنترل	۱	۴	۱۰	۴۰	۴۰
	پذیرش	۱	۲	۱۰	۲۰	۲۰
	ملاقات مجازی	۱	۱۰	۶	۳۰	۳۰
	تلفن خانه	۱	۱۰	۲	۲۰	۲۰
	سرویس بهداشتی	۲	۱	۰/۲	۷/۵	۱۵
مجموع						۹۰۵

جدول ۴-۳: زیربنای خالص و ناخالص مجموعه زندان

عرصه	زیربنای خالص (m ²)	زیربنای ناخالص (m ²)
عرصه زندانیان	۸۶۷۲	۹۷۵۰
عرصه زندانبانان	۲۳۱۰	۲۶۰۰
عرصه ملاقات کنندگان	۹۰۵	۱۰۰۰
مجموع	۱۱۸۸۷	۱۳۳۵۰

همان‌طور که در جدول ۳-۳ نمایش داده شد، زیربنای خالص عرصه ملاقات کنندگان برای یک زندان ۳۵۰ نفره مساحتی در حدود ۹۰۵ مترمربع برآورد گردید. به این ترتیب عرصه زندانیان با مساحتی در حدود ۱۰ برابر مساحت عرصه ملاقات کنندگان و ۴ برابر عرصه زندانبانان، بزرگ‌ترین عرصه در ساختار فضایی زندان می‌باشد. در جدول ۴-۳ نیز مجموع زیربنای این سه عرصه نشان داده شده و زیربنای خالص و ناخالص کل مجموعه محاسبه شده

است. با توجه به نتایج به‌دست‌آمده از این جدول، مجموع مساحت فضای موردنیاز سه عرصه زندانیان، زندانبانان و ملاقات‌کنندگان در یک زندان ۳۵۰ نفره معادل ۱۳۳۵۰ مترمربع می‌باشد. همچنین در انتخاب سایت مجموعه زندان باید در نظر داشت که سطح اشغال زمین در اراضی با کاربری خدمات و تجهیزات شهری حداکثر چهل درصد می‌باشد. این موضوع در انتخاب تعداد طبقات زندان (گسترش عمودی یا افقی) موثر است.

فصل چهارم

ملاحظات در طراحی

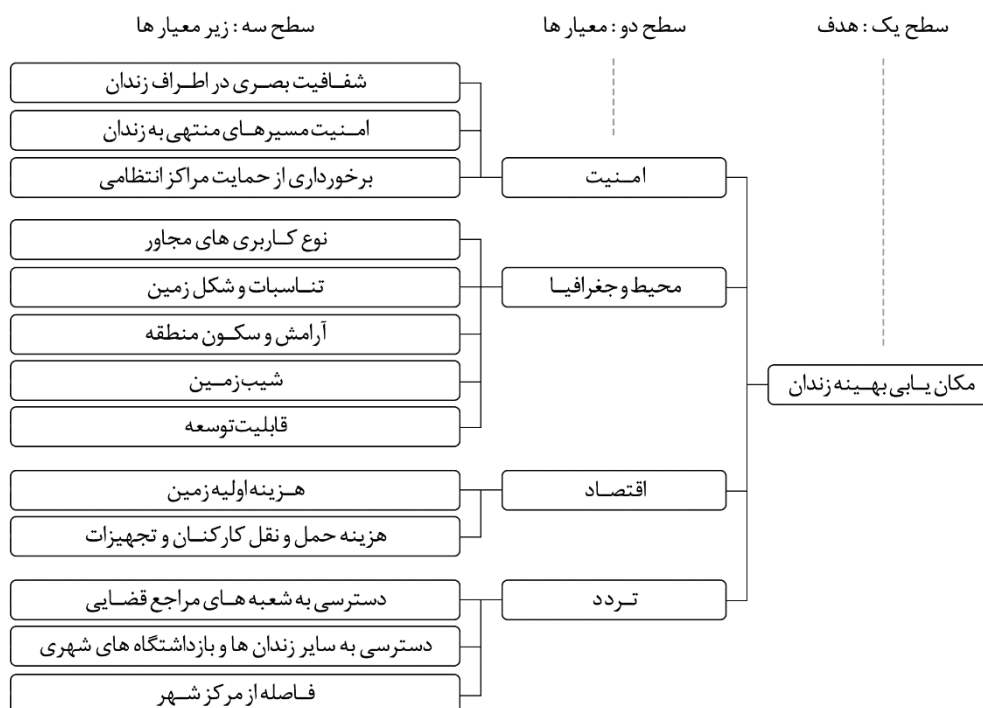
مقدمه

در این بخش به معرفی و تحلیلی ساختار و عملکرد اجزای مختلف در زندان پرداخته می‌شود. این اطلاعات می‌تواند به معماران و طراحان تصویری جامع از محیط موردبحث ارائه دهد و بر کیفیت فضای حاصله بیفزاید. بر این اساس در این بخش به معرفی و توضیح عناصر و جزییات تأثیرگذار بر روند طراحی پرداخته می‌شود. همچنین فضاها، عملکرد فضا، تصمیمات و رویکردهای اصلی در طراحی، فهرست ریزفضاها و روابط فضا با سایر اجزای زندان موردبحث و بررسی قرار می‌گیرد.

موقعیت مکانی زندان

در رابطه با جایگاه و موقعیت مکانی زندان به‌طور کلی پیشنهاد و یا اولویتی وجود ندارد؛ اما بر اساس مصوبه سال ۱۳۸۰ مجلس شورای اسلامی، از این تاریخ زندان‌ها باید خارج از محدوده شهری ساخته شوند و زندان‌های درون‌شهری نیز به خارج از شهرها انتقال داده شوند. مکان زندان به‌نوعی شخصیت محیط اطراف آن را تعیین می‌کند و در مقابل نیز موقعیت مکانی زندان بر روی شخصیت و ماهیت زندان تأثیری مستقیم دارد. به‌طور کلی قرارگیری زندان در بافت شهری و محلات مسکونی ممکن است به افکار و احساسات عمومی لطمه وارد کند. اراضی حاشیه شهر، بافت صنعتی و محدوده زمین‌های کشاورزی می‌تواند بستر مناسبی برای احداث زندان باشد. جداسازی زندان از بافت‌های موجود شهری و قراردادن آن در یک محیط مجزا (به‌طور مثال در محیط با طبیعت خاص) با توجه به اثرات درمانی محیط، می‌تواند به‌نوعی اثر مثبت بر رفتار زندانی داشته باشد. هرچند که این عامل سبب دور افتادن زندان از عناصر شهری مرتبط (دادگاه، بیمارستان و ...) خواهد شد و تردد کارمندان زندان و ملاقات‌کنندگان را با دشواری بیشتری همراه خواهد نمود. ضمن اینکه زندانیان را از نظر مردم جامعه، قشری جدا و متفاوت از مردم عادی نشان می‌دهد. از طرف دیگر اگر زندان در بافت شهری موجود قرار گیرد، تمامی ارتباطات و تردها با سهولت بسیار بیشتری انجام خواهد پذیرفت.

عموماً زندان‌های طراحی‌شده باید قابلیت برآورده کردن نیازهای ۴۰ تا ۵۰ ساله یک جامعه را داشته باشند. با توجه به رشد روزافزون تعداد مطلق و نسبی زندانیان در جوامع گوناگون، محدوده سائیتی که برای طراحی زندان انتخاب می‌شود باید قابلیت توسعه بر اساس نیازهای آتی جامعه را داشته باشد. بر این اساس محدوده‌های متراکم شهری مکان مناسبی برای قرارگیری فضاهای بازداشتگاهی نمی‌باشند. نمودار ۴-۱ معیارها و زیرمعیارها در راستای انتخاب سایت طراحی زندان را نشان می‌دهد. بر اساس این نمودار، انتخاب سایت زندان بر اساس چهار معیار اصلی و سیزده زیرمعیار با وزن‌های مختلف صورت می‌گیرد.

نمودار ۴-۱: معیارها و زیرمعیارها در انتخاب سایت زندان

تفکیک زندانیان

زندان محل جمع آوری مجرمین سطح شهر بوده و از جرم خیزترین و خطرناک ترین مکانها به شمار می رود. به همین دلیل حفظ امنیت فرد زندانی در برابر سایر زندانیان امری مهم و اساسی می باشد. درگیری و خشونت های فیزیکی قسمتی از ذات زندان می باشد که تمام زندانیان را در معرض آسیب قرار می دهد. زندان محل سلب آزادی بزهکارانی است که دارای ویژگی های فردی گوناگون و گذشته مجرمانه متفاوت می باشند. به همین دلیل قرار دادن زندانیان در کنار هم می تواند به انتقال تجربیات و شگردهای مجرمانه و همچنین شکل گیری گروه های بزهکاری در درون زندان منجر شود. بر این اساس، زندان به جای اصلاح و بازپروری بزهکاران به بستری برای تجربه آموزی مجرمانه تبدیل خواهد شد. از سوی دیگر کنار هم قرار گرفتن بدون ضابطه زندانیان زمینه را برای تشکیل گروه های مجرمانه فراهم

آورده و به ماندگاری شماری از آنان در ورطه بزهکاری منجر می‌شود. این حالت زمانی تشدید می‌شود که مجرمان با تجربه یا تکرارکننده جرم در کنار بزهکاران بدون پیشینه و یا مرتکب جرم‌های سبک و دارای حالت خطرناک ساده و یا با شدت کم قرار می‌گیرند. چراکه این امر فرآیند بازپروری بزهکاران نخستین را با چالش مواجه می‌سازد. همچنین مقایسه تعداد مصرف‌کنندگان مواد مخدر در قبل و بعد از ورود به زندان نشان‌دهنده افزایش قابل توجه در میان مصرف‌کنندگان مواد مخدر پس از ورود به زندان می‌باشد. تا حدی که طبق بررسی‌ها به‌طور میانگین ۵۰ درصد از زندانیان به مواد مخدر اعتیاد دارند. در زندان‌ها مواد مخدر از انواع گوناگون به‌وفور یافت می‌شود و زندانیانی که مواد مخدر مصرف می‌کنند ۴ تا ۶ برابر بیشتر مرتکب جرائم درون زندان می‌شوند. آمار ابتلا به AIDS در زندان‌ها ۱۰ تا ۱۰۰ برابر بیشتر از جمعیت عادی جامعه می‌باشد. زندگی درون زندان به‌دوراز محرک‌های اجتماعی و به‌طور کسالت‌آور و تکراری در جریان است. کاهش محرک‌های محیطی می‌تواند در رفتار و واکنش‌های روانی زندانیان آثار مخربی به بار آورد. به‌طور کلی از هر ۷ نفر زندانی یک نفر دارای اختلالات روان‌شناسی یا افسردگی اساسی است. همچنین نیمی از مردان و یک پنجم از زنان زندانی دارای اختلال شخصیت ضداجتماعی می‌باشند که این میزان در مقایسه با جمعیت عمومی بالاتر است.

در چنین شرایطی فضای زندان‌ها، فضایی مملو از ترس، نفرت و جرم و جنایت است که محیطی دور از ارزش‌های انسانی پدید آورده است. در این زندان‌ها تمامی وجوه امنیتی زندانیان (جانی، مالی، روانی و...) مورد تهدید قرار گرفته و حتی اگر این ناامنی نمود فیزیکی پیدا نکند، آثار مخرب آن بر روح و روان زندانیان باقی خواهد ماند. با توجه به آنچه گفته شد، محیط زندان باید به‌گونه‌ای طراحی شود که فرصت‌های نظارتی را برای مسئولین زندان بهبود بخشیده و در مقابل، باعث کاهش فرصت‌های مجرمانه شود تا به این وسیله امنیت و به تبع آن احساس امنیت زندانیان افزایش یابد. برای رسیدن به این هدف در بستر زندان، تفکیک و جداسازی مجرمان از مهم‌ترین سازوکارها محسوب می‌شود. طبقه‌بندی زندانیان به گروه‌هایی با ویژگی‌های رفتاری و شخصیتی مشابه ضمن این که به تقویت حس امنیت افراد می‌انجامد، روشی است که در پرتو آن می‌توان برنامه‌های اصلاحی و درمانی متناسب با

هر یک از گروه‌های زندانیان را تدوین و اجرا نمود. همچنین باید توجه داشت که همه انسان‌ها از جمله زندانیان حق دارند با آن دسته از شهروندانی که از وضعیت رفتاری و اخلاقی نزدیک به آنان برخوردارند، در یک محیط زندگی کنند.

تفکیک و طبقه‌بندی زندانیان مدیریت زندان و کنترل بحران‌ها را نیز ساده‌تر می‌کند. چراکه برخورد با گروه‌های کوچک زندانیان راحت‌تر از کنترل حجم عظیمی از آنان در یک مجموعه می‌باشد. در علم جرم‌شناسی بالینی برای شناسایی حالت خطرناک مجرمان، شاخصه‌های عینی و ذهنی در قالب دو دسته از معیارها مورد توجه قرار می‌گیرند. دسته اول معیارهای حقوقی می‌باشند که بر اساس آن نوع بزهکاری و تعداد جرم‌های ارتکاب یافته به عنوان معیار درجه خطرناکی مجرمان معرفی می‌شوند. دسته دوم معیارهای جرم‌شناسانه می‌باشند که ویژگی‌های فردی و محیطی زندانیان را مبنای تفکیک و تقسیم‌بندی قرار می‌دهند. ویژگی‌های فردی بزهکاران مولفه مناسبی برای تعیین درجه خطرناکی آنان به شمار می‌رود. ویژگی‌های اخلاقی بزهکاران، معیار مناسبی برای شناسایی ابعاد مختلف شخصیت جنایی آن‌ها بوده و مسئولان زندان از این طریق می‌توانند به درجه خطرناکی زندانیان پی برده و در رابطه با وضعیت آنان تصمیم مناسب اتخاذ نمایند. مولفه‌های اخلاقی ضمن اینکه معیار مناسبی برای تفکیک زندانیان محسوب می‌شوند، مبنای مناسبی برای پیش‌بینی تدابیر بازپرورانه نیز به شمار می‌روند. چراکه تعدادی از بزهکاران با وجود ارتکاب جرائم یکسان، از ظرفیت‌های جنایی متفاوتی برخوردار می‌باشند.

بر این اساس محققین مختلف ویژگی‌های فردی متفاوتی را به عنوان معیار جداسازی و تفکیک بزهکاران معرفی نموده‌اند. از جمله این ویژگی‌ها می‌توان به سن، جنسیت، تحصیلات، شغل، وضعیت جسمانی، خصیصه‌های نژادی و ویژگی‌های قومیتی اشاره نمود. پرونده شخصیت مجموعه‌ای از اطلاعات مرتبط با وضعیت فردی و محیطی مجرمان، نحوه ارتکاب جرم و حتی موقعیت بزه‌دیدگان است که شناخت نظام عدالت کیفری از درجه خطرناکی مجرمان را تسهیل می‌کند. نظام عدالت کیفری به واسطه تشکیل پرونده شخصیت و استفاده از روش‌های گوناگون مانند مصاحبه، مشاهده و معاینه علمی برای به دست آوردن اطلاعات مناسب از بزهکاران اقدام می‌کند. اطلاعات موجود در پرونده شخصیت بزهکاران

مانند پیشینه کیفری آن‌ها، شدت رفتار مجرمانه، وضعیت اجتماعی، فرهنگی و مالی مجرمان، علاقمندی‌های بزه‌کاران، وضعیت جسمانی و میزان تحصیلات افراد، به ارزیابی دقیق جنبه‌های مختلف شخصیت زندانیان و اتخاذ روش‌های اصلاحی متناسب با هر یک از آنان منجر خواهد شد. هنگامی که زندانیان بدون توجه به نوع جرم یا سن یا وضعیت سلامتی و تنها به توجه به یک ملاک و آن‌هم ارتکاب مطلق بزه در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند (بدون طبقه‌بندی) شانس بزه‌دیدگی آن‌ها افزایش می‌یابد و همواره تعدادی از زندانیان مورد تجاوز واقع می‌شوند. درواقع داخل زندان گروه‌های مجرمانه تشکیل می‌شود و به افرادی که داخل آن گروه نمی‌باشند صدمه می‌زنند و از آن‌ها باج‌خواهی می‌کنند. این باج‌خواهی حتی پس از خروج از زندان نیز ادامه پیدا می‌کند. به‌علاوه قرار گرفتن مجرمین دارای انحراف اخلاقی در کنار سایر زندانیان، مشکلات اخلاقی برای افراد به وجود می‌آورد و باعث رواج رفتارهای نامتعارف در بین آن‌ها می‌شود. به‌ویژه زندانیان ضعیف در ازای حمایتی که از زندانیان قوی‌تر دریافت می‌کنند یا زندانیان معتاد در ازای دریافت مواد مخدر به این عمل تن می‌دهند. هم‌چنین بیماری‌های واگیردار توسعه پیدا می‌کند و چنانچه زندانیان معتاد در کنار سایر زندانیان قرار بگیرند آن‌ها را نیز به دام اعتیاد می‌کشند.

از دیگر آثار منفی عدم رعایت طبقه‌بندی زندانیان و حبس جمعی می‌توان به پیامدهای اجتماعی منفی محبوس کردن یک سارق یا معتاد در کنار فردی که حکم حبس ابد یا اعدام برای او صادر شده اشاره کرد. فردی که به حبس ابد یا اعدام محکوم شده از آنجا که چیزی برای او دست دادن ندارد سعی می‌کند با زندانیانی که به‌زودی آزاد می‌شوند رابطه برقرار کرده و از آن‌ها به‌عنوان مهره‌ای برای ادامه کارهای خلاف خود خارج از زندان استفاده کند. زمانی که دسته‌بندی زندانیان از نظر سنی رعایت نمی‌شود تبعات حبس جمعی از قبیل بدآموزی، فریب و اغواء، خطر بروز اعمال غیراخلاقی و خلاف در مورد آن‌ها حتی بیشتر خواهد بود. جداسازی و طبقه‌بندی مجرمین در زندان‌ها تا حد بسیاری در کاهش آسیب‌های اجتماعی موجود در زندان مؤثر است. به عبارت بهتر از آثار مثبت طبقه‌بندی زندانیان کاهش یا عدم وجود مواردی می‌باشد که به آن‌ها اشاره شد. اگرچه حبس به‌طور کلی موجب تقبیح مجرمین می‌گردد، ولی با اعمال طبقه‌بندی این جهت‌گیری بیشتر به‌سوی تقبیح جرم متمایل

می‌شود. به‌خصوص هنگامی که محکومین مالی یعنی بدهکارانی که به دلیل عدم پرداخت بدهی خود زندانی شده‌اند از سایر زندانیان جدا می‌شوند. از آثار مهم طبقه‌بندی ایجاد بستر مناسب برای اقدامات بازپروری و اصلاحی می‌باشد به‌عنوان مثال برای اقدامات درمانی ترک اعتیاد لازم است زندانیان معتاد از سایر زندانیان تفکیک شوند و یا آموزش تحصیلی یا حرفه‌ای در صورت تفکیک زندانیان آسان‌تر و مؤثرتر انجام می‌شود.

همچنین در یک زندان بازداشتی‌ها (متهمین) از محکومین بایستی تفکیک و در بازداشتگاه‌های خاصی نگهداری شوند. بازداشت متهمین به‌منظور پیش‌گیری از فرار احتمالی، از بین بردن ادله و مدرک بزه، حفظ نظم و آرامش اجتماعی و تسکین افکار عمومی انجام می‌گیرد. بازداشتی‌ها با بی‌صبری انتظار می‌کشند که سرنوشتشان در پیچ‌وخم تشریفات طولانی دادگاه معلوم شود، همین بلا تکلیفی اثرات بدی در روحیه آن‌ها دارد و منجر به ناراحتی روانی و حالت عصبی شده و توقعات آنان را از مسئولین و مراقبین بازداشتگاه بیش‌ازحد می‌کند. درحالی‌که زندانی محکوم می‌داند مدت معینی باید در زندان به سر برده و نبایستی زندگی را به کام خود تلخ نماید. او برای جلب نظر مسئولین و مراقبین می‌کوشد که حسن اخلاق و رفتار از خود نشان داده و اعمال و کردار خود را با مقررات زندان تطبیق دهد تا از عفو و آزادی مشروط استفاده کند. ناراحتی روانی متهم (بازداشتی) از مسائل مهم بازداشتگاه‌هاست.

رفتار مراقبین و مسئولین در بازداشتگاه‌ها تأثیر مهمی در روحیه بازداشتی دارد. مربیان تربیتی و مددکاران اجتماعی باید برای رفع ناراحتی‌های روانی و تشویش درونی بازداشتی‌ها و اجرای برنامه‌های انضباطی با مسئولین بازداشتگاه همکاری نمایند. بازداشتی‌ها باید به‌طور انفرادی (شب و روز) نگهداری شوند. متهمین می‌توانند از لباس شخصی استفاده نمایند. ملاقات بازداشتی‌ها با اجازه بازپرس مربوطه صورت می‌گیرد بازداشتی‌های ممنوع‌الملاقات حق مصاحبه و ملاقات با مربی تربیتی و مددکار اجتماعی را ندارند. بازداشتگاه محل نگهداری متهمانی است که تحت تعقیب بوده و طبق حکم غیرقطعی یا قرار کتبی مقامات صلاحیت‌دار قضائی تا اتخاذ تصمیم نهایی در آنجا بازداشت می‌شوند. همچنین محکومین مبتلا به بیماری‌های مزمن و واگیردار بایستی از سایر محکومین تفکیک و در زندان‌ها و

مراکز درمانی نگهداری شوند. بیماری سل یکی از بیماری‌های خطرناک واگیردار در زندان‌هاست. زندانیان بیمار و مبتلایان به سایر بیماری‌های مزمن مخصوصاً ایدز که به علت ضعف قوای جسمانی قادر به اجرای برنامه‌های زندان نمی‌باشند، باید تحت رژیم مخصوص در آسایشگاه‌ها و مراکز درمانی تحت مداوا قرار گیرند تا پس از بهبودی با اراده‌ای قوی و جسمی سالم برای بازگشت به زندگی عادی اجتماعی آماده شوند و سلامتی سایر زندانیان را نیز به خطر نیندازند.

همچنین برای حفظ آرامش در زندان‌ها مبتلایان به بیماری‌های روانی باید از سایر زندانیان تفکیک و در زندان و یا قسمت خاصی از زندان‌ها نگهداری شوند. مراکز زندان‌های روانی نباید به‌منزله آسایشگاه تلقی شود محکوم ضمن مداوا و درمان پزشکی و روان‌پزشکی، بایستی ملزوم به رعایت نظم و انضباط بوده و روش‌های اصلاحی و تربیتی در مورد آنان اجرا شود تا محکوم اجرای کیفر را درک نماید. اجرای روش‌های اصلاحی و تربیتی و یا درمانی در زندان‌ها و مراکز که مبتلایان به بیماری‌های روانی نگهداری می‌شوند باید متناسب با نوع بیماری محکوم باشد. نوع کار این‌گونه زندانیان بایستی متنوع بوده و برنامه تفریحی برای آن‌ها به روش گروهی تنظیم گردد.

ملاقات و بازدید آنان تابع آئین‌نامه زندان‌ها باشد. در صورت تخلف نمی‌توان تنبیهاتی را که درباره دیگران اجرا می‌شود در مورد بیماران روانی اجرا کرد ولی باید با پند و اندرز اثرات مجازات را به آن‌ها تفهیم کرد. زندانیان معتاد به مواد مخدر و الکل نیز بایستی از سایر زندانیان مخصوصاً محکومین به جرم قاچاق مواد مخدر تفکیک و در زندان و یا در قسمتی از زندان و یا مؤسسات درمانی به‌طور کاملاً مجزا از سایر محکومین نگهداری و تحت درمان قرار گیرند و پس از مداوا، روش‌های اصلاحی و تربیتی در آنان اجرا شود. زندانیان معتاد باید از لحاظ روانی نیز تحت درمان قرار گیرند تا روش درمانی را بپذیرند. پس از ترک اعتیاد نیز این زندانیان باید تا مدتی تحت مراقبت روانشناس و روان‌پزشک باشند. زندانیان معتاد مکلف و موظف به اجرای مقررات و آئین‌نامه‌های زندان بوده و ملزم به کار کردن می‌باشند. چراکه کار در فضای آزاد در درمان و تقویت جسمی آنان مؤثر

است. وسایل تفریح و سرگرمی نیز در زندان‌ها و مؤسسات درمانی معتادان مواد مخدر برای پر کردن اوقات فراغت آنان بایستی فراهم گردد.

کنترل مرکزی

وظیفه کلی در بخش کنترل اصلی، نظارت بر تمام تردها در زندان، کنترل ورودی‌ها و خروجی‌ها و حفظ سلامت و ایمنی کارکنان و زندانیان می‌باشد. کنترل اصلی که با نام کنترل مرکزی نیز شناخته می‌شود، بعضاً ممکن است در زندان‌های کوچک‌تر با بخش عمومی زندان شامل لابی و مراجعات ادغام شود و به هر دوی این امور رسیدگی نماید. حداقل ظرفیت افراد در بخش کنترل مرکزی حتی در زندان‌های کوچک دو نفر می‌باشد. این امر سبب می‌شود که بخش کنترل مرکزی هرگز خالی از کارکنان زندان نباشد، حتی زمانی که یکی از آن دو نفر به دلایلی از اتاق خارج شود. در زندان‌هایی با اندازه و ظرفیت بیش از ۵۰ زندانی، به‌وضوح نیاز به بیش از ۲ نفر در بخش کنترل مرکزی وجود دارد. پیش از آغاز فرآیند طراحی بخش کنترل مرکزی، باید به سوالات زیر پاسخ داده شود. چراکه پاسخ این سوالات نقشی اساسی در جهت‌دهی به روند و الزامات طراحی دارند:

- آیا بخش کنترل اصلی صرفاً مسئولیت نظارت بر تجهیزات الکترونیکی را بر عهده دارد، یا وظیفه پاسخگویی در بخش لابی نیز بر عهده این گروه از افراد می‌باشد؟
- محل قرارگیری بخش کنترل اصلی در زندان کدام ناحیه خواهد بود تا حداکثر میزان هماهنگی عملکردها و اثربخشی این ناحیه حاصل شود؟
- تعداد افراد حاضر در بخش کنترل اصلی زندان چند نفر خواهند بود؟
- مسئولیت افراد بخش کنترل اصلی به‌طور دقیق و مشخص کدام اند؟

استفاده از بخش کنترل مرکزی صرفاً باید به کارمندان این بخش محدود شود و سایر کارمندان زندان حق ورود و خروج آزادانه به این بخش را نخواهند داشت. ارتباط کارمندان سایر بخش‌ها با بخش کنترل مرکزی باید از طریق اجازه ورود، راهروهای امن و... صورت پذیرد. بخش کنترل مرکزی هرگز نباید به مکانی برای زمان استراحت سایر کارمندان زندان

تبدیل شود. همچنین باید در نظر داشت که شرح وظایف و مسئولیت‌های بخش کنترل مرکزی کاملاً واضح و درعین حال ساده باشند. چراکه سپردن تعداد زیادی از مسئولیت‌های مختلف به کارمندان این بخش نه تنها باعث سردرگمی کارکنان خواهد شد، بلکه بازدهی عملکرد آن‌ها را نیز کاهش خواهد داد و امنیت زندان را با خطر مواجه خواهد نمود. وظایف بخش کنترل مرکزی به طور عمده به شرح زیر می‌باشد:

- نظارت بر کلیه سیستم‌های الکترونیکی در زندان
- نظارت ورود و خروج در بخش امنیتی زندان
- عملکرد به عنوان مرکزی برای دریافت تماس‌ها و ایجاد هماهنگی میان بخش‌های مختلف زندان
- نگهداری و نظارت بر تجهیزات ضروری امنیتی مانند آژیر خطر، سیستم تشخیص حرارت و تجهیزات ضد شورش در زندان
- نظارت بر ورود و خروج کارکنان و تغییرات نوبت آن‌ها
- توزیع امکانات میان کارکنان زندان (کلید، چراغ قوه و سایر تجهیزات)
- نظارت بر کلیه فضاهای داخلی زندان (شامل لابی، آسانسور، پارکینگ، فضاهای ورزشی، استراحت کارکنان، بلوک‌های اسکان زندانیان و...)

همان‌طور که اشاره شد حجم زیادی از مسئولیت‌ها سبب سردرگمی کارکنان خواهد شد. با این وجود استفاده از تعداد کافی کارمندان و برنامه‌ریزی مناسب می‌توان از عهده مسئولیت‌ها به نحوی برآمد که امنیت و ایمنی زندانیان و کارکنان زندان در خطر نباشد. بخش کنترل مرکزی باید از دسترس زندانیان و مراجعه‌کنندگان به دور باشد. از آنجاکه بخش کنترل مرکزی اصلی‌ترین بخش در یک زندان محسوب می‌شود، ایجاد محیطی امن و نفوذناپذیر برای عملکرد این بخش ضروری است.

به این ترتیب سقف، کف و دیوارهای جانبی این بخش باید از مصالح و مواد امن و نفوذناپذیر طراحی و ساخته شود. همچنین تمام ورودی‌ها به این بخش باید ایمن گردند. جدای از ورودی‌های واضح و مشخص مانند در ورودی، دریچه‌های ورودی و تهویه هوا نیز

در این بخش باید ایمن ساخته شوند. در زندان‌های کوچک‌تر عموماً تنها از یک بخش کنترل (کنترل مرکزی) استفاده می‌شود؛ اما در زندان‌های بزرگ‌تر با ظرفیت پذیرش زندانیان بیشتر، معمولاً بخشی از وظایف قسمت کنترل مرکزی به سایر بخش‌ها منتقل می‌شود. بر این اساس در زندان‌های بزرگ‌تر چند بخش کنترل و یک بخش کنترل اصلی وجود خواهد داشت.

تصویر ۴-۱: بخش کنترل مرکزی در زندان

بخش کنترل مرکزی باید بتواند در مواقع ضروری کنترل و مدیریت تمام مجموعه زندان را در دست گیرد. به طور مثال اگر زندان از چند بخش کنترل تشکیل شده باشد و هر یک از بخش‌ها، بخش کنترل مربوط به خود را داشته باشد، دستورات کنترل مرکزی بر دستورات کنترل هر بخش ارجحیت داشته و به صورت اتوماتیک اجرا خواهد شد. فهرست ریزفضاهای تشکیل دهنده‌ی بخش کنترل مرکزی عبارت‌اند از:

- ❖ اتاق تجهیزات کامپیوتری و الکترونیکی
- ❖ قسمت کار در بخش کنترل مرکزی
- ❖ اتاق استراحت کارکنان این بخش
- ❖ انبار عمومی تجهیزات
- ❖ راهروی ورودی امن

پذیرش و ترخیص

بخش پذیرش و ترخیص در یک زندان قسمتی است که فعالیت‌های پذیرش، ورود و ثبت زندانی، آماده‌سازی زندانیان برای ورود به زندان و آزادسازی در آن رخ می‌دهد. این بخش از قسمت‌های ضروری زندان است که طراحی معماری آن باید با دقت بالایی انجام شود. به‌طور کلی بخش پذیرش و ترخیص شامل سه دسته از فعالیت‌های عمده در راستای عملکرد بهینه زندان می‌باشد:

- انجام امور و فعالیت‌های مرتبط با پذیرش زندانیان و یا افراد دستگیرشده از دادگاه یا سایر مؤسسات کیفری:
  - ❖ ورود زندانی از راهروی امن و تایید هویت او
  - ❖ پذیرش زندانی و امانت موقت وسایل شخصی او
  - ❖ ثبت اطلاعات و تشکیل پرونده
  - ❖ انگشت‌نگاری و عکس برداری
  - ❖ نگهداری موقت
  - ❖ ملاقات (به‌صورت تلفنی و یا ملاقات حضوری با وکیل)
  - ❖ نظارت بر زندانی
- انجام امور آماده‌سازی فرد زندانی برای ورود به زندان و بلوک‌های اسکان زندانیان:
  - ❖ تعویض لباس
  - ❖ شست‌وشوی زندانی / حمام

- ❖ بازرسی دقیق بدنی
  - ❖ دریافت و انبار کردن وسایل شخصی
  - ❖ آموزش قوانین و مقررات زندان به زندانی
  - ❖ تشکیل پرونده شخصیت زندانیان
  - ❖ تفکیک و طبقه‌بندی بر اساس پرونده شخصیت
  - ❖ انتقال زندانی به بلوک‌های اسکان زندانیان
- انجام امور و فعالیت‌های مرتبط با آزادسازی و ترخیص زندانیان:
- ❖ تایید هویت فرد زندانی
  - ❖ نهایی کردن امور اداری آزادسازی زندانی
  - ❖ تعویض لباس
  - ❖ تحویل لباس و وسایل شخصی فرد به او
  - ❖ ایجاد مسیری امن برای خروج فرد از زندان

بخش پذیرش در زندان بر زندانی تأثیری مشابه تأثیر لابی یک مجموعه بر مراجعه‌کننده آن دارد. به عبارتی اولین برخورد زندانی با زندان در بخش پذیرش صورت می‌پذیرد. به همین دلیل در طراحی این بخش باید سعی بر ایجاد حسی مثبت در زندانی نمود. این بخش به‌صورت آنی در رفتار زندانیان تازه‌وارد تأثیر خود را بر جای می‌گذارد. با توجه به وضعیت روحی و روانی زندانیان تازه‌وارد، معماری بخش پذیرش باید محیطی امن، آرام و در شان انسانی زندانیان پدید آورد تا تعامل زندانی با زندانبانان به بهترین نحو ممکن انجام شود. زندان‌های کوچک یا قدیمی‌تر، مساحت و درصد کمی از زندان را به بخش پذیرش اختصاص می‌دادند و برای ورود زندانی به زندان فرآیند جداگانه‌ای را در نظر نمی‌گرفتند. در این زندان‌ها به‌ندرت از مسیر امن وسیله نقلیه استفاده می‌شد و مکانی برای نگهداری موقت زندانیان نیز وجود نداشت. در بسیاری از موارد ورود زندانی به بلوک‌های اسکان بدون معاینه و یا حتی حمام اتفاق می‌افتاد که سبب انتقال برخی بیماری‌های جمعی به زندان می‌شد.

زندان‌های مدرن اما در تلاش هستند تا مکانی امن و آسوده برای تمامی انواع فعالیت‌های بخش پذیرش و ترخیص زندانیان فراهم آورند. در این زندان‌ها برای هر یک از انواع زندانیان (بیماران روانی، افرادی که مواد مخدر مصرف نموده‌اند و...) مکان نگهداری موقت جداگانه‌ای برای افراد در نظر گرفته می‌شود. محل قرارگیری بخش پذیرش و ترخیص زندانیان امری اساسی در راستای عملکرد بهینه این بخش و افزایش بهره‌وری زندان می‌باشد. این بخش با وجود قرارگیری در محدوده امن زندان، باید در نزدیکی لابی عمومی نیز قرار داشته باشد تا خروجی امن و آسان را هنگام آزادسازی زندانیان ممکن سازد. این بخش در نزدیکی بخش رختشوی‌خانه نیز قرار می‌گیرد و تعامل و تبادل البسه تمیز و کثیف بین این دو بخش به کرات انجام می‌شود. پیش از آغاز فرآیند طراحی بخش پذیرش و ترخیص، باید به سوالات زیر پاسخ داده شود. چراکه پاسخ این سوالات نقشی اساسی در جهت‌دهی به روند و الزامات طراحی دارند:

- آیا زندانی و مأموران انتقال با وسیله نقلیه خود وارد مسیر امن نقلیه خواهند شد، یا بعد از پارک کردن خودروی انتقال، پیاده شده و به سمت بخش پذیرش حرکت می‌کنند؟
- آیا افسر انتقال زندانی به زندان، در فعالیت‌های ثبت مشخصات و آماده‌سازی زندانی نیز مشارکت خواهد نمود، یا افرادی غیر از کارکنان زندان اجازه ورود به این بخش را نخواهند داشت؟
- آیا صحبت و بازجویی از زندانی در بخش پذیرش انجام می‌شود، یا این امر پیش از انتقال زندانی به زندان انجام خواهد شد؟
- آیا این زندان انواع زندانی (بیماران روانی، دارای معلولیت جسمی، دارای اعتیاد به مواد مخدر و...) را خواهد پذیرفت، یا آنان مستقیماً به سایر مراکز نگهداری منتقل خواهند شد؟
- آیا بخش ترخیص به‌طور مجزا عمل خواهد کرد، یا هر دوی این فعالیت‌ها در یک محل صورت می‌پذیرند؟

- آیا بخش پذیرش و ترخیص به صورت دائم فعالیت خواهد داشت، یا تنها هنگام پذیرش و یا آزادسازی زندانیان فعال خواهد شد؟

انواع و ویژگی‌های فردی زندانیانی که به بخش پذیرش زندان وارد می‌شوند، در نحوه شکل‌دهی به معماری آن و امکانات موردنیاز این بخش تأثیر گذارند. برخی از این افراد ممکن است دارای بیماری روانی باشند و برخی دیگر تمایل به خودکشی یا آسیب زدن به سایرین را داشته باشند؛ بنابراین وجود تیم پزشکی و همچنین روانشناسی در بخش پذیرش توصیه می‌شود. ظرفیت و مساحت موردنیاز بخش پذیرش و ترخیص زندان بسته به عوامل مختلف می‌تواند متغیر باشد. به‌طور کلی با بررسی دفتر ثبت ورودی‌های زندان و مدت‌زمان لازم برای اقامت زندانی در این بخش می‌توان ظرفیت موردنیاز این بخش را محاسبه نمود. فهرست ریزفضاهای تشکیل‌دهنده‌ی این بخش عبارت‌اند از:

- ❖ پارکینگ وسیله حمل زندانی
- ❖ راهروی امن ورود وسایل نقلیه
- ❖ راهروی امن ورودی پیاده
- ❖ محل ثبت و پذیرش / امانت موقت وسایل
- ❖ نگهداری جمعی / نگهداری انفرادی
- ❖ انگشت‌نگاری / عکاسی
- ❖ فضای بازرسی دقیق بدنی
- ❖ کنترل / نگهبانی
- ❖ فضای ملاقات
- ❖ انبار تجهیزات
- ❖ سرویس بهداشتی کارکنان / سرویس بهداشتی زندانیان
- ❖ فضای تعویض لباس / دوش حمام
- ❖ انبار البسه دریافت شده از زندانی
- ❖ انبار وسایل ارزشمند زندانی

سلول‌های جمعی

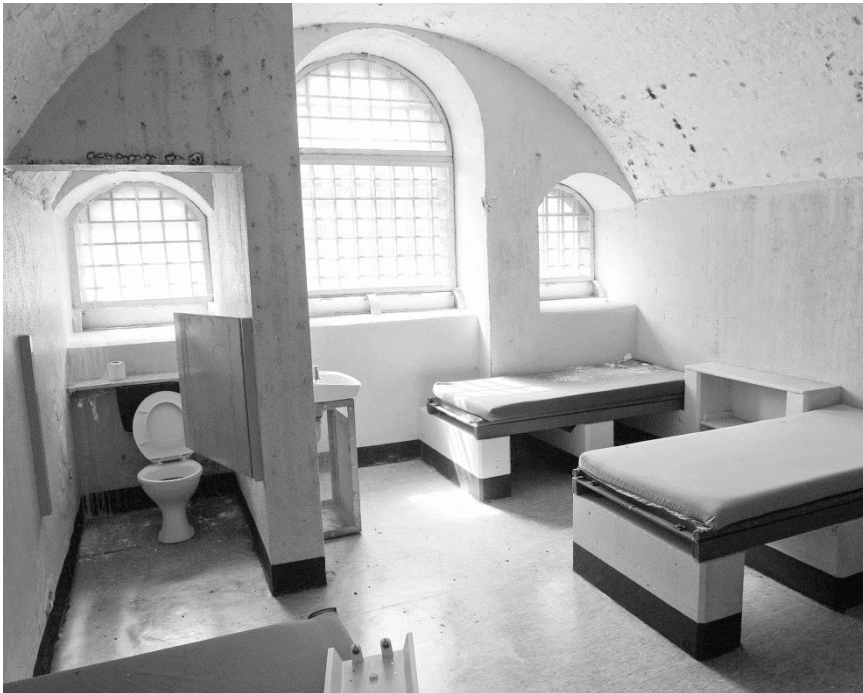
سلول‌های جمعی در یک زندان به زندانیانی اختصاص داده می‌شود که به دلایل رفتاری و یا شرایط منحصر به فرد نگهداری آنان به نفع فرد زندانی یا مجموعه زندان است و نیاز به جداسازی از سایر زندانیان ندارند. به عبارت دیگر، این سلول‌ها برای زندانیان معمولی یا "متوسط" در نظر گرفته می‌شود. به طور کلی سلول‌های جمعی برای افراد و گروه‌های زیر نامناسب تشخیص داده می‌شود:

- زندانیان با بیماری‌های مسری
- بیماران روانی
- افراد بدون هشیاری کامل (مست)
- افراد با سابقه یا تمایل به خودکشی
- افرادی که تازه وارد زندان می‌شوند (اسکان در بخش پذیرش)
- افرادی که سابقه و یا تمایل به آسیب‌رساندن به خود و یا دیگران دارند
- حبس حفاظتی (در مورد شاهدان دادگاه)

پیش از این تصور می‌شد که زندانیان با معلولیت‌های خاص باید در سلول‌های تک نفره یا ویژه نگهداری شوند؛ اما اکنون این رویکرد تغییر نموده و این زندانیان در بخشی جداگانه ولی به صورت گروهی اقامت دارند. جمعیت عمده سلول‌های جمعی شامل زنان و مردان بالغ و جوانی است که بر اساس نوع جرائم و شدت آن‌ها در درجات خطرناکی کم تا زیاد دسته‌بندی می‌شوند. این موضوع هم در بازداشتگاه‌هایی که متهمین در آن‌ها حضور دارند و هم در زندان‌هایی که محل اسکان محکومان می‌باشند، صادق است.

به طور کلی عملکرد بخش سلول‌های جمعی فراهم کردن فضای مناسب در راستای برآورده کردن نیازهای اولیه زندانیان همچون بهداشت شخصی، حریم شخصی، امنیت، استراحت، تعاملات سالم، تغذیه فرعی و علائق شخصی می‌باشد. سلول‌های جمعی به نوعی بخش اصلی در یک زندان محسوب شده و عمده هزینه‌های مرتبط با یک زندان و قسمت بزرگی از

مساحت زیربنای مجموعه به این بخش اختصاص دارد. به طور عمومی در جوامع گوناگون انتقادهایی که نسبت به وضعیت و شرایط موجود در زندان صورت می‌پذیرد، نسبت به ابعاد و سرانه بخش سلول‌های جمعی و شدت و کیفیت نورپردازی این بخش توسط نور طبیعی است.

تصویر ۴-۲: بخش سلول‌های جمعی در زندان کرک

در سال‌های اخیر شرایط موجود در بخش سلول‌های جمعی به شدت تغییر نموده است. در این سال‌ها تمرکز در طراحی این فضاها به سمت ایجاد محیطی امن و باکیفیت در راستای ایجاد رفتارهای مطلوب در زندانیان و فراهم آوردن محیط کاری بهتر برای زندانبانان تغییر نموده است. لازم به ذکر است که عموماً در مراحل مختلف طراحی زندان، نقش و اهمیت کیفیت زندگی کارکنان زندان مدنظر قرار نمی‌گیرد. افزایش کیفیت فضای کاری زندانبانان منجر به بهبود رابطه میان آن‌ها و زندانیان خواهد شد و محیطی با تنش و استرس کمتر فراهم

خواهد کرد. تمامی قسمت‌های بخش سلول‌های جمعی باید در دید مستقیم کارکنان زندان قرار داشته باشد. استفاده از تکنولوژی و دوربین‌های نظارتی در بخش‌های مختلف زندان به این امر کمک خواهد نمود؛ اما باید در نظر داشت که حضور فیزیکی نگهبانان تأثیر بیشتری بر ایجاد نظم و افزایش حس امنیت در زندانیان خواهد داشت. به‌طور کلی استفاده از مترال-های مختلف به‌جای صفحات فلزی در این بخش سبب ایجاد محیطی انسانی‌تر شده و بر کیفیت فضایی این بخش می‌افزاید. پیش از آغاز فرآیند طراحی بخش سلول‌های جمعی، باید به سوالات زیر پاسخ داده شود. چراکه پاسخ این سوالات نقشی اساسی در جهت‌دهی به روند و الزامات طراحی دارند:

- نحوه تفکیک و طبقه‌بندی زندانیان به چه شکل و بر اساس چه معیارهایی درون زندان صورت خواهد پذیرفت؟
- نحوه نظارت بر این فضا به چه ترتیب خواهد بود؟
- در طراحی بخش سلول‌های جمعی، چه میزان از انعطاف در ظرفیت سلول و بلوک-های اسکان موردنیاز است؟
- ظرفیت سلول‌های اسکان زندانیان چند نفر خواهد بود؟
- محوطه هواخوری زندانیان به شکل خواهد بود؟ (آیا گروه‌های مختلف محوطه‌های جداگانه خواهند داشت یا خیر)
- خروج اضطراری از واحدها به چه شکلی خواهد بود؟
- نحوه برخورداری سلول‌ها و راهروهای منتهی به آن‌ها از نور طبیعی به چه ترتیبی خواهد بود؟
- نحوه‌ی افزایش ظرفیت سلول‌ها و بلوک‌های اسکان زندانیان بر اساس نیازهای آینده زندان به چه شکلی خواهد بود؟

در درون سلول‌های جمعی زندانیان اتفاقات و رفتارهای مختلفی صورت می‌پذیرد. ازجمله این رفتارها و اقدامات که به شکل عمومی‌تری مشاهده می‌شوند عبارت است از: خوابیدن، تعویض لباس، صحبت با سایر زندانیان، تعامل با کارکنان زندان، خواندن و نوشتن، خوردن،

نظافت شخصی یا محیط، تماشای تلویزیون و تماس تلفنی با وکیل، دوستان و خانواده. علاوه بر فعالیت‌های ذکرشده، طراحی محیط فیزیکی زندان باید پتانسیل‌های لازم برای پاسخگویی به اتفاقات و حوادثی که کمتر رخ می‌دهند مانند تخلیه اضطراری و یا درگیری فیزیکی را نیز داشته باشد.

همچنین باید در هنگام طراحی نیازهای هر گروه از زندانیان را شناخت و الزامات و ایده‌ها را مطابق با زندانیان تغییر داد. به‌طور مثال هنگام طراحی بلوک زندانیان دارای معلولیت باید تفاوت‌های رفتاری و عملکردی محیط را در نظر گرفت. در طراحی سلول‌های جمعی زندانیان همواره باید برای ایجاد انعطاف در ظرفیت سلول‌ها راهکارهایی را مدنظر قرار داد. چراکه ظرفیت زندان‌ها در طول زمان متغیر بوده و از زمانی به زمان دیگر ممکن است نیاز به ظرفیت بیشتری درون زندان احساس شود. به‌طور کلی با برقراری دو شرط زیر می‌توان انعطاف موردنظر را به دست آورد:

- تقسیم ظرفیت کلی زندان به بخش‌های کوچک‌تر و به دست آوردن بلوک‌های کوچکی که متناسب با نیاز زندان می‌تواند تغییر کاربری داده و از بلوک زنان به مردان و یا از زندانیان کم‌خطر به پرخطر تغییر یابد.
- استفاده از تجهیزاتی که برای انواع زندانیان (کم‌خطر یا پرخطر، مردان یا زنان) کاربرد دارد. با این کار هنگام تغییر کاربری یک بخش، لوازم و امکانات برای بهره‌وری مناسب بلوک وجود خواهد داشت.

لازم به ذکر است که به‌طور کلی با افزایش درجه خطرناکی زندانیان، میزان تردد و جابجایی آن‌ها در بخش‌های مختلف زندان باید محدود شود. در این موارد بهتر است که بستر اجرای فعالیت‌های گوناگون اصلاحی و تربیتی همچون کارگاه‌ها و کلاس‌های درس در نزدیکی بلوک‌های اسکان زندانیان ساخته شود تا کمترین میزان جابجایی حاصل گردد. بر اساس آنچه گفته شد، فهرست ریزفضاهای تشکیل‌دهنده‌ی بخش سلول‌های جمعی را می‌توان در موارد زیر عنوان نمود:

- ❖ سلول‌های اسکان زندانیان
- ❖ محوطه هواخوری زندانیان
- ❖ راهروهای امنیتی (به تعداد لازم)
- ❖ نمازخانه و فضای عبادت
- ❖ اتاق‌های چندمنظوره
- ❖ اتاق کنترل نگهبانان
- ❖ اتاق نظافت
- ❖ انبار وسایل

سلول‌های ویژه

سلول‌های ویژه در یک زندان بسته برای آن دسته از زندانیان مرد یا زنی فراهم شده است که به دلیل سوء رفتار، شرایط خاص فیزیکی و یا اقدامات امنیتی از سایر زندانیان جدا شده و در محیطی با ویژگی‌های خاص معماری نگهداری می‌شوند. گروه‌هایی که در سلول‌های ویژه اسکان خواهند یافت عبارت‌اند از:

- زندانیانی که به دلیل شهادت در دادگاه نیاز به جداسازی از سایر زندانیان و اقدامات حفاظتی ویژه دارند.
- نوجوانانی که با وجود سن زیر ۱۸ سال تمام به دلایل خاصی به زندان بزرگسالان منتقل می‌شوند.
- زندانیان دارای بیماری‌های خاص و سرایت‌پذیر باید از سایر زندانیان جدا شده و تا بهبود کامل آن‌ها، در سلول‌های ویژه نگهداری شوند.
- آن دسته از زندانیانی که به واسطه درگیری‌های فیزیکی و یا سوء رفتار از خوابگاه‌های عمومی خارج شده و به صورت جداگانه نگهداری می‌شوند.
- زندانیانی که دارای سابقه خودکشی هستند و یا بر اساس تشخیص مقامات زندان به این امر متمایل می‌باشند.

- آن دسته از افراد که تحت تأثیر مصرف مشروبات الکلی و یا مواد مخدر می‌باشند.
- زندانیان با مشکلات روانی خاص که ممکن است به سایر زندانیان آسیب وارد نمایند نیز از خوابگاه‌های گروهی خارج شده و در سلول‌های ویژه نگهداری می‌شوند.

دسته‌هایی از افراد که در بالا نام‌برده شدند، عموماً بیشترین میزان توجه و مدیریت خاص در زندان را می‌طلبند. زندانیان ساکن در سلول‌های ویژه به اقدامات مختلف و متنوعی از نظارت دائمی تا مراقبت‌های پزشکی نیاز دارند. عموماً تنوع موجود در نیازهای این دسته از زندانیان سبب ایجاد مشکلات عدیده برای مقامات و مسئولان زندان می‌شود. وجود چنین بخشی در یک زندان کوچک مشکلات فراوانی از جمله توجه دائمی و کمبود فضا و کارکنان را برای مسئولان زندان به همراه خواهد داشت. به همین دلیل زندان‌های کوچک عمدتاً فاقد سلول‌های ویژه می‌باشند و این نوع از سلول‌ها تنها در زندان‌های متوسط و بزرگ کارآمد هستند. همچنین باید در خاطر داشت که اسکان فرد زندانی در سلول‌های ویژه حق او از برخورداری از مراقبت‌های بهداشتی، امکانات ورزشی، تماس تلفنی و... را سلب نمی‌کند و این حقوق در همه حال برای زندانیان محفوظ می‌باشد. پیش از آغاز فرآیند طراحی بخش سلول‌های ویژه، باید به سوالات زیر پاسخ داده شود. چراکه پاسخ این سوالات نقشی اساسی در جهت‌دهی به روند و الزامات طراحی دارند:

- کدام دسته از زندانیان در سلول‌های ویژه قرار می‌گیرند و نیازهای هر یک از این گروه‌ها چه مواردی خواهد بود؟
- حداکثر مدتی که زندانیان در سلول‌های ویژه اسکان خواهند داشت چند روز و یا ماه خواهد بود؟
- فضاهای عمومی موجود در بخش سلول‌های ویژه تا چه میزان قابلیت اشتراک میان گروه‌های مختلف زندانیان را دارا است؟
- نحوه نظارت نگهبانان بر بخش سلول‌های ویژه به چه شکل (مستقیم و یا غیرمستقیم) خواهد بود؟

عمده مطالب گفته شده راجع به انعطاف پذیری بخش سلول‌های جمعی در رابطه با سلول‌های ویژه نیز صدق می‌کنند. در این بخش نیز باید تمهیداتی برای افزایش ظرفیت گروه‌های خاص در نظر گرفت. بر اساس نیازهای زندان و ویژگی‌های افراد، سلول‌های ویژه می‌تواند ظرفیت اسکان یک یا چند نفر را داشته باشد. مصالح مورد استفاده در این بخش باید سختی قابل قبولی داشته باشند. البته این به معنای استفاده از مصالح فلزی و یا فیکس شده نمی‌باشد. نظارت مستقیم بر سلول‌ها دارای اهمیت بالایی است و حضور فیزیکی نگهبانان در این بخش مورد تأکید است. بر اساس نیازهای ویژه زندانیان، نور روز به صورت کنترل شده به سلول‌های اسکان آنان خواهد رسید. همچنین با توجه به نیازهای خاص این گروه‌ها، در ورودی سلول‌ها باید به سمت بیرون باز شود. فهرست ریزفضاهای تشکیل دهنده‌ی بخش سلول‌های ویژه به شرح زیر می‌باشد:

- ❖ سلول‌های قرنطینه پزشکی
- ❖ سلول‌های جداسازی تنبیهی
- ❖ محوطه هواخوری زندانیان
- ❖ سلول‌های بیماران روانی / متمایل به خودکشی
- ❖ محل استقرار نگهبانان
- ❖ فضای ورزشی زندانیان
- ❖ اتاق نظافت
- ❖ انبار وسایل

درمانگاه

وجود یک درمانگاه با امکانات و تجهیزات مناسب در زندان‌ها امری اساسی برای حفظ سلامت متهمان و محکومان می‌باشد و از حقوق اساسی و انسانی زندانیان محسوب می‌شود. وجود چنین فضایی نه تنها به بهبود وضعیت بیماران کمک می‌کند، بلکه موجب پیش‌گیری

از شیوع انواع بیماری‌ها و آسیب‌های درجه دوم خواهد شد. اقداماتی که توسط تیم پزشکی و پرستاری در درمانگاه‌های زندان انجام می‌پذیرد عبارت‌اند از:

- بررسی خطر خودکشی در میان زندانیان تازه‌وارد
- ترک اعتیاد به مواد مخدر و یا مشروبات الکلی
- ایزوله کردن افراد با بیماری‌های خاص
- بررسی بیماری‌های عفونی
- بررسی معاینات پزشکی معمول
- آزمایش‌های ساده خونی و ادراری
- نگهداری از زندانیان با بیماری روانی
- دندان‌پزشکی در شرایط اضطراری
- آموزش اقدامات پیشگیری و سلامتی
- اورژانس و کمک‌های اولیه
- مشاوره روانی و پزشکی
- رژیم‌های غذایی خاص

بر اساس رویکرد مسئولان زندان و همچنین درجه خطرناکی زندانیان، گاهی کارکنان زندان تصمیم می‌گیرند که زندانی بیمار را به یک درمانگاه خارج از زندان انتقال دهند. ولی به هر صورت وجود فضایی برای اقدامات اولیه پزشکی درون زندان ضروری می‌باشد. در بسیاری از زندان‌ها، امکانات پزشکی و درمانی به علل مختلف از جمله کمبود بودجه زندان در سطح نامناسبی بوده و سلامت زندانیان را با خطر مواجه می‌سازد. در این شرایط عمده پزشکان ترجیح می‌دهند تا زندانیان بیمار را خارج از زندان و در مراکز درمانی با امکانات مناسب ملاقات کنند.

این شرایط سبب هدر رفت نیروی انسانی شده و همچنین خطر بالایی را به همراه دارد؛ بنابراین وجود امکانات کافی و اثرگذار در زندان‌ها امری ضروری تلقی می‌شود. این امر به معنای استفاده از تجهیزات گران‌قیمت با بودجه زیاد درون زندان نیست. خصوصاً اگر

بیمارستان‌هایی با امکانات قابل قبول در نزدیکی زندان وجود داشته باشد، در آن صورت وجود امکانات ضروری و اولیه در زندان کفایت می‌کند. پیش از آغاز فرآیند طراحی بخش درمانگاه، باید به سوالات زیر پاسخ داده شود. چراکه پاسخ این سوالات نقشی اساسی در جهت‌دهی به روند و الزامات طراحی دارند:

- تعداد زندانیان درون زندان چند نفر خواهد بود؟
- میزان تجهیزات پزشکی موردنیاز برای زندان چه اندازه است و در چه بازه زمانی نیاز به تجهیز مجدد وجود دارد؟
- کدام یک از خدمات پزشکی قابلیت ارائه در زندان را دارد؟
- چه مراکز درمانی در نزدیکی زندان وجود دارند و خدمات ارائه‌شده توسط این مراکز کدام‌اند؟
- هزینه‌ها و خطری که زندان برای انتقال زندانیان بیمار به مراکز خارج از زندان متقبل می‌شود چه میزان است؟
- تغییرات ظرفیت زندان در آینده چه تأثیری بر عملکرد بخش درمانگاه و خدمات آن خواهد داشت؟

عمده الزامات در طراحی معماری فضای درمانگاه در زندان با سایر درمانگاه‌های خارج از زندان مطابقت دارد. معمولاً زندان‌های کوچک با کمتر از ۲۰۰ زندانی به بیشتر از یک اتاق معاینه نیاز پیدا نمی‌کنند. البته بسته به نوع خدماتی که در زندان ارائه می‌شود و میزان تفاوتی که این خدمات با هم دارند، تعداد اتاق‌های معاینه هم اضافه می‌شود. همچنین ابعاد اتاق معاینه نیز بر اساس کاربری آن و تجهیزاتی که برای تحقق هدف لازم است (تخت بیمار، ترازو، معاینه چشم و...) تعیین می‌شود. در طراحی این فضاها صحبت با متخصصان امر برای تعیین امکانات موردنیاز آن‌ها ضروری است. محل قرارگیری بخش درمانگاه در مجموعه زندان باید در مکانی انتخاب شود که ایمنی و امنیت لازم را برای کارکنان درمانگاه فراهم آورده و ورود تجهیزات لازمه به زندان و انتقال زندانیان با وضع وخیم به بیمارستان‌های خارج از زندان را تسهیل نماید.

حضور دائمی نگهبانان در این بخش و تسلط آن‌ها بر کلیه بخش‌های درون درمانگاه امری ضروری است. البته مساله نظارت نباید موجب نقض حریم بیمار و پزشک شود. باید به این نکته نیز توجه داشت که اغلب کارکنان بخش درمانگاه (پرستاران و پزشکان) هنگام معالجه با زندانیان بیمار تنها هستند و این زمینه را برای رفتارهای پرخاشگرانه و یا خشن زندانیان فراهم می‌کند. این امر سبب به خطر افتادن امنیت کارکنان می‌شود. به همین دلیل مشاهده و نظارت بر کلیه فضاهای درونی درمانگاه توسط نگهبانان ضروری است. همچنین استفاده از یک فیگور خاص به عنوان علامت هشدار و یا تعبیه دکمه خطر می‌تواند سلامت و امنیت کارکنان را تا حدودی ارتقا بخشد. فهرست ریزفضاهای تشکیل دهنده بخش درمانگاه عبارت‌اند از:

- ❖ اتاق معاینه دندان‌پزشک
- ❖ اتاق معاینه پزشک
- ❖ داروخانه / انبار داروها
- ❖ اتاق عکس‌برداری
- ❖ فضای انتظار بیماران
- ❖ کار تمیز / کار کثیف
- ❖ سرویس بهداشتی کارکنان / زندانیان
- ❖ اتاق استراحت کارکنان / آبدارخانه
- ❖ سلول‌های ویژه
- ❖ کنترل / پذیرش
- ❖ اتاق بستری
- ❖ اتاق نظافت
- ❖ انبار وسایل
- ❖ آزمایشگاه
- ❖ نمونه‌گیری

فضای ملاقات

ملاقات‌های حضوری یکی از مهم‌ترین عوامل در حفظ رابطه فرد زندانی با محیط خارج از زندان، غیر از نامه و تلفن می‌باشد. این امر سبب حفظ رابطه زندانی با خانواده، دوستان و همکاران او خواهد شد. همچنین به دلیل اهمیت ملاقات‌های حضوری برای زندانیان، این موضوع به وسیله‌ای برای کنترل رفتار زندانیان در زندان تبدیل شده است. در زندان‌های قدیمی‌تر این ملاقات‌ها درون بلوک‌های اسکان زندانیان صورت می‌پذیرفت و فضایی جداگانه به این فعالیت اختصاص نیافته بود. در این محیط نه تنها حریم شخصی ملاقات‌کننده و زندانی رعایت نمی‌شد، بلکه سلامت و امنیت ملاقات‌کننده نیز در خطر بود؛ اما به مرور فعالیت ملاقات زندانی با ملاقات‌کننده به محیطی با حریم شخصی ارتقا یافته و احساس راحتی بیشتر انتقال یافت. نوع این ملاقات (خصوصی، حضوری یا تلفنی) بسته به درجه خطرناکی زندانیان و تشخیص مقامات زندان می‌تواند متفاوت باشد. به‌طور کلی فضاهای موجود در بخش ملاقات شامل موارد زیر می‌باشد:

- تجهیزات و امکاناتی برای ملاقات‌کنندگان دارای معلولین جسمانی
- فضایی برای بازرسی بدنی دقیق ملاقات‌کنندگان (در صورت شک کارکنان زندان)
- فضای انبار برای نگهداری وسایل شخصی ملاقات‌کنندگان
- محل انتظار ملاقات‌کنندگان، سرویس بهداشتی و تلفن
- محل پذیرش ملاقات‌کنندگان در لابی عمومی
- فضاهایی برای ملاقات‌های با و بدون ارتباط مستقیم
- فضایی برای بازرسی بدنی عمومی ملاقات‌کنندگان

به‌طور کلی قوانین قضایی ایجاب می‌کند که تمامی زندانیان حق ملاقات با خانواده، دوستان و وکلای خود را داشته باشند. در این راستا پیشرفت‌های تکنولوژی می‌تواند به انواع مختلف به کار گرفته شود و ملاقات‌های مجازی به کمک اینترنت نیز در برخی از زندان‌ها استفاده می‌شود. پیش از آغاز فرآیند طراحی بخش ملاقات، باید به سوالات زیر پاسخ داده شود. چراکه پاسخ این سوالات نقشی اساسی در جهت‌دهی به روند و الزامات طراحی دارند:

- برای فضای ملاقات چه میزان از سرانه فضایی باید لحاظ شود؟ به طور هم زمان امکان ملاقات چند زندانی با ملاقات کنندگان فراهم شود؟
- هر زندانی می تواند با چند ملاقات کننده دیدار داشته باشد؟
- آیا ملاقات کنندگان به مکانی نزدیک بلوک های اسکان زندانیان انتقال داده می شوند، یا زندانیان به مکانی نزدیک به لابی ورودی منتقل خواهند شد؟
- آیا زندانیان امکان تماس بدنی با ملاقات کنندگان را خواهند داشت و اگر این گونه است، کدام دسته و گروه از زندانیان این امکان را دارند؟
- نحوه نظارت کارکنان زندان بر بخش ملاقات کنندگان به چه نحوی خواهد بود؟
- نحوه انتقال زندانیان به این بخش و نحوه بازرسی بدنی آن ها به چه شکل انجام خواهد شد؟
- نحوه بازرسی بدنی ملاقات کنندگان به چه ترتیبی خواهد بود و چه کسی این بازرسی را انجام خواهد داد؟

برای پاسخ دهی به سوالات بالا، ابتدا باید روند معمول ملاقات هایی که در زندان صورت می گیرد به طور دقیق مطالعه شود. عموماً در فرآیند ورود ملاقات کننده به زندان موارد زیر به ترتیب اتفاق می افتد:

- ملاقات کننده به زندان مراجعه نموده و ثبت نام می کند. هم زمان کارکنان بر روی اوضاع کنترل دارند و فرد را مورد نظارت قرار می دهند.
- کارکنان زندان بررسی می کنند که ملاقات کننده برای دیدن کدام یک از زندانیان به زندان مراجعه نموده و آیا فرد زندانی اجازه ملاقات دارد یا خیر.
- ملاقات کننده به بخش انتظار هدایت می شود و از قوانین و طول زمان ملاقات مطلع می شود.
- ملاقات کننده وسایل شخصی خود را به انبار زندان تحویل می دهد. کارکنان زندان مکان و نوع ملاقات زندانی با ملاقات کننده را تعیین می کنند.

- ملاقات کننده به وسیله فلزیاب بررسی می شود و در صورت عدم وجود هیچ گونه مشکلی، ملاقات کننده و زندانی به یک میز یا اتاق ملاقات هدایت می شوند.
- کارکنان زندان این ملاقات را به طور دقیق رصد می کنند و مطمئن می شوند که در چارچوب قوانین زندان عمل می شود.
- کارکنان زندان به زندانی و ملاقات کننده اطلاع می دهند که زمان به اتمام رسیده است، و یا به درخواست آن ها برای اتمام ملاقات پاسخ می دهند.
- کارکنان زندان، افراد ملاقات کننده و زندانی را به ترتیب به لابی و بلوک های اسکان هدایت می نمایند.
- خروج ملاقات کننده ثبت شده، وسایل ملاقات کننده به او برگشت داده می شود و او از زندان خارج می شود.

همان طور که پیش تر نیز اشاره شد، ابعاد و اندازه های فضای ملاقات تا حدود زیادی به تعداد ملاقات کنندگان و میزان راحتی مدنظر مسئولان زندان بستگی دارد. با این وجود باید برای هر میز یا کابین ملاقات، فضایی برای حداقل دو ملاقات کننده در نظر گرفته شود. همچنین صندلی افراد (ملاقات کننده و زندانی) باید به زمین فیکس شده باشد.

تصویر ۳-۴: بخش ملاقات تلفنی در زندان

تصویر ۴-۴: بخش ملاقات حضوری در زندان

کارکنان زندان ضمن بررسی و نظارت کامل این فضا باید در نظر داشته باشند که حریم شخصی زندانیان و ملاقات کنندگان را نقض ننمایند. همچنین در طراحی این فضا باید چند کابین مختص به زندانیان یا ملاقات کنندگان دارای معلولیت جسمی نیز در نظر گرفت. مسئولان زندان ممکن است در نظر داشته باشند که برای فضای ملاقات از یک اتاق بزرگ یکپارچه با کاربری‌های مختلف استفاده نمایند. در این صورت باید دقت نمود که برای حفظ امنیت ملاقات کنندگان و همچنین حفظ حریم خصوصی ملاقات کنندگان و زندانیان، میزهای ملاقات با فواصل کافی از هم طراحی شوند. فهرست ریزفضاهای تشکیل دهنده‌ی بخش ملاقات عبارت‌اند از:

- ❖ پذیرش / لابی / فضای انتظار ملاقات کننده
- ❖ سرویس بهداشتی ملاقات کننده
- ❖ انبار وسایل ملاقات کننده
- ❖ بازرسی بدنی ملاقات کننده
- ❖ ملاقات تلفنی

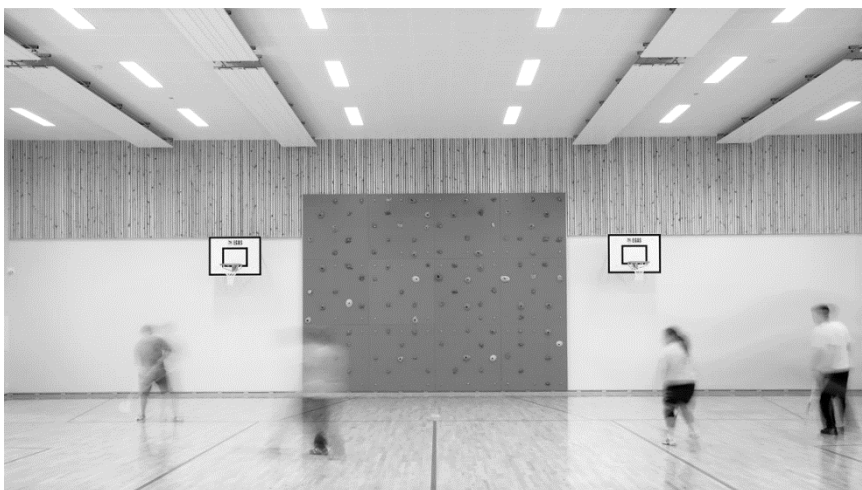
- ❖ فروشگاه / بوفه
- ❖ کنترل/نگهبانی
- ❖ ملاقات حضوری
- ❖ ملاقات خصوصی

فضاهای ورزشی

وجود فضاهای ورزشی روباز و سرپوشیده در زندان‌ها برای سلامت روح و جسم زندانیان امری ضروری است. این موضوع بر امنیت زندان و تسهیل کنترل مجموعه زندان نیز تأثیری بسیار مثبت دارد. چراکه باوجود چنین فضاهایی انرژی زندانیان تخلیه شده و در دسرهایی به مراتب خفیف‌تر برای کارکنان زندان ایجاد می‌شود. در این بین وجود فضاهای روباز ورزشی از اهمیت بالاتری برخوردار است. چراکه زندانیان با فعالیت در این فضاها ضمن برخورداری از هوای تازه و نور خورشید، برای ساعاتی از حس زندانی شدن درون یک ساختمان رهایی می‌یابند. به‌طور کلی فعالیت و ورزش‌های بسکتبال، فوتبال، والیبال و بدن‌سازی رایج‌ترین ورزش‌ها در زندان‌های جوامع گوناگون می‌باشند. زندان‌های کوچک و متوسط در گذشته تلاشی برای ارائه خدمات ورزشی مناسب به زندانیان نمی‌نمودند. به همین دلیل عمده فعالیت ورزشی زندانیان به حرکات کششی ساده درون سلول‌های خود محدود می‌شد. به‌مرور زمان تحقیقات علمی نشان داد که وجود فضاهای ورزشی روباز و سرپوشیده در زندان‌ها موجب کاهش درگیری‌ها، تجاوزات و خسارات وارده به اموال زندان می‌شود. پیش از آغاز فرآیند طراحی بخش فضاهای ورزشی، باید به سوالات زیر پاسخ داده شود. چراکه پاسخ این سوالات نقشی اساسی در جهت‌دهی به روند و الزامات طراحی دارند:

- آیا هر دو نوع فضاهای ورزشی (رو باز و سرپوشیده) برای زندان‌ها طراحی خواهد شد یا فقط یکی از این دو نوع مورد استفاده قرار خواهد گرفت؟
- آیا فضای ورزشی به‌عنوان قسمتی از بلوک‌های اسکان زندانیان طراحی خواهد شد، یا دسترسی به این بخش از طریق گذشتن از بخش‌های کنترل میسر خواهد شد؟

- آیا گروه‌های مختلف زندانیان برای استفاده از این فضا با هم ادغام خواهند شد، یا هر گروه فضای ورزشی مختص به خود را خواهد داشت؟
- در صورت توسعه‌های آتی زندان، نحوه پاسخگویی عملکردی بخش فضاهای ورزشی به چه شکل خواهد بود؟
- نحوه نظارت بر این بخش به چه شکل خواهد بود؟

تصویر ۴-۵: بخش فضای ورزشی در زندان هالدن

به‌طور کلی درون زندان‌ها می‌توان دو دسته از فضاهای ورزشی را به وجود آورد. دسته اول مخصوص زندانیان است و دسته دوم در راستای پاسخ‌دهی به نیازهای کارکنان زندان در نظر گرفته می‌شود. چرا که نباید فراموش کرد زندانبانان ساعات بسیار طولانی و بعضاً چندین روز متوالی را در زندان می‌گذرانند. برای تعیین ابعاد و اندازه هر یک از این فضاها در وهله اول باید ظرفیت مجموعه زندان را در نظر گرفت و با توجه به تقسیم‌بندی زمانی برای گروه‌های مختلف، ظرفیت هر یک از فضاهای ورزشی را محاسبه نمود.

عامل دیگری که بر ابعاد فضاهای ورزشی تأثیرگذار است، نوع فعالیت ورزشی است. در انتخاب نوع این فعالیت باید معیارهای مختلفی از جمله کم‌خطر و مشارکتی بودن را در

نظر گرفت. ضمناً برای هر یک از این فضاها باید فضاهای جانبی و خدماتی مانند سرویس‌های بهداشتی، دوش‌های حمام، تعویض لباس، نیمکت‌های استراحت، بخش تماشاچیان به صورت محدود و... را در نظر گرفت. به طور کلی زندان‌هایی با ظرفیت کمتر از ۲۰۰ نفر به یک فضای ورزشی داخلی و یک خارجی نیاز دارند. البته عوامل دیگری چون طول زمان ورزش، تعداد دفعات ورزش و شرایط آب و هوایی نیز در تعیین نوع و ابعاد فضاهای ورزشی تأثیرگذار می‌باشند. فهرست ریزفضاهای تشکیل‌دهنده‌ی بخش ورزشی به شرح زیر می‌باشد:

- ❖ فضای ورزشی روباز
- ❖ فضای ورزشی سرپوشیده
- ❖ انبار وسایل
- ❖ اتاق نظافت
- ❖ کنترل / نگهبانی
- ❖ تعویض لباس / دوش
- ❖ اتاق مربی ورزشی

بخش خدمات غذایی

خدمات تغذیه تأثیر و اهمیت بالایی در زندگی روزانه زندانیان و هزینه‌های سالانه زندان دارد. همچنین این موضوع تأثیر بالایی بر نگرش و رفتار زندانیان دارد. کمیت، کیفیت و چگونگی توزیع غذا میان زندانیان همواره مورد بحث بوده است. ساخت عرصه‌ها و ریزفضاهای لازمه برای خدمات مختلف در بخش تغذیه برای پاسخ‌دهی به نیازهای غذایی زندانیان همواره هزینه‌های بالایی را برای مسئولان زندان ایجاد نموده و مدیریت بودجه زندان را با مشکل همراه می‌نماید؛ بنابراین برای اجرای این بخش باید تمهیدات ویژه‌ای اندیشیده شود. امروزه در زندان‌های کوچک و بزرگ موضوع اصلی در راستای طراحی بخش تغذیه، فراهم آوردن فضاهایی با کیفیت است که تهیه غذا را ساده می‌کند، سرو

غذا را بدون کاهش کیفیت آن ممکن نموده و با توسعه آتی زندان، بر اساس نیازهای آینده تغییر می‌کند. به طور کلی پیش از آغاز فرآیند طراحی بخش تغذیه، باید به سوالات زیر پاسخ داده شود. چراکه پاسخ این سوالات نقشی اساسی در جهت‌دهی به روند و الزامات طراحی دارند:

- آیا غذای سرو شده در زندان، درون زندان تهیه و پخته می‌شود یا به صورت آماده از خارج زندان تهیه و به زندان منتقل می‌شود؟
- اگر غذای زندان از خارج زندان تهیه می‌شود، چه امکانات و تجهیزاتی درون زندان برای سرو غذای آماده لازم است؟ آیا غذای تهیه شده دوباره گرم خواهد شد؟
- آیا زندانیان در بخش غذاخوری حاضر خواهند شد یا غذا به بلوک‌های اسکان آن‌ها منتقل می‌شود؟
- اگر زندانیان در بخش غذاخوری حاضر می‌شوند، آیا تفکیک و طبقه‌بندی آن‌ها اجرا خواهد شد؟
- آیا زندانیان با درجه خطرناکی پایین در تهیه و سرو غذا برای کلیه زندانیان مشارکت خواهند داشت؟
- نحوه تطبیق بخش تغذیه با توسعه‌های آتی زندان چگونه خواهد بود؟

مهم‌ترین تصمیم در این زمینه، تهیه غذا از بیرون زندان یا پخت آن درون زندان است. برخی از مؤسسات غذای موردنیاز خود را از رستوران‌های نزدیک و مجاور خود تهیه می‌کنند و در زندان سرو می‌کنند. این مساله نه تنها هزینه‌های بلندمدت را افزایش می‌دهد، بلکه موجب تحمیل خطرات آلودگی و مسمومیت غذایی در آینده خواهد شد. با این وجود تهیه غذای زندان از خارج زندان منافع و مزایای زیر را به همراه خواهد داشت:

- هزینه‌های ساخت و زمین موردنیاز برای ساخت آشپزخانه و انبارهای مرتبط با آن حذف خواهند شد.

- هزینه‌های مربوط به تهیه امکانات و تجهیزات پخت‌وپز از هزینه‌های اولیه زندان حذف می‌شوند.
- هزینه‌های برق و انرژی مجموعه زندان به‌طور قابل توجه کاهش می‌یابند.
- بخشی از مسئولیت‌های مدیریت فرآیند تهیه و تولید غذا از مسئولیت‌های مدیران زندان کاسته می‌شود.
- هزینه و دستمزد آشپزها حذف می‌شود.
- هزینه‌های تعمیر و جایگزینی بخش عمده‌ای از تجهیزات آشپزخانه در طول زمان حذف می‌شود.

تصویر ۴-۶: بخش غذاخوری زندانیان در زندان هالدن

در این روش فراهم کردن مسیری امن برای انتقال غذا به درون زندان و محل سرو آن نیز اهمیت بسیار بالایی دارد. روش دیگر برای تهیه غذا در زندان‌ها، پخت غذا به‌وسیله خود زندانیان در آشپزخانه‌های کوچک درون بلوک‌های اسکان می‌باشد. در این روش زندانیان به‌صورت دستیار در تهیه غذا، نظافت محیط و... همکاری می‌کنند. البته در این روش باید

احتیاط لازمه در جمع آوری هرگونه چاقو و یا ظرفی که به عنوان سلاح می تواند مورد استفاده قرار گیرد لحاظ شود. به طور کلی و بر اساس آنچه گفته شد، محل طراحی سالن غذاخوری و نوع پخت غذا در طراحی معماری بخش خدمات غذایی نقش ویژه ای دارند و پیش از شروع به طراحی زندان باید مشخص شوند. فهرست ریزفضاهای تشکیل دهنده ی بخش فضای آشپزخانه عبارت اند از:

- ❖ انبار وسایل
- ❖ انبار ظروف
- ❖ اتاق نظافت
- ❖ غذاخوری مرکزی زندانیان
- ❖ غذاخوری کارکنان بخش
- ❖ استراحت کارکنان بخش
- ❖ نگهداری زباله
- ❖ نگهبانی / کنترل
- ❖ تعویض لباس کارکنان
- ❖ شست و شوی ظروف
- ❖ سرویس بهداشتی کارکنان / زندانیان

رختشوی خانه

فضای رختشوی خانه باید دارای ابعاد و تجهیزات مناسب برای شست و شوی تشک، ملحفه، حوله، لباس ها و... بر اساس برنامه زمانی تعیین شده باشد. همچنین این بخش باید لباس های زندانیان تازه وارد در بخش پذیرش را نیز مدنظر قرار دهد. در زندان های کوچک تر از زندانیان کارگر و مسئولیت پذیر در بخش رختشوی خانه استفاده می شود. روند کاری در این بخش عموماً به این ترتیب می باشد: دریافت، جداسازی، شستن، خشک کردن، تا زدن، انبار و توزیع. در زندان های قدیمی تر عموماً فضای رختشوی خانه را در نقاطی دورافتاده (مانند

زیرزمین) از نقاط کلیدی (مانند پذیرش یا مدیریت زندان) قرار می‌دادند؛ اما در زندان‌های جدیدتر تمایل و گرایش به سمت قرار دادن این بخش در کنار بخش‌های خدمات گیرنده، مانند بلوک‌های اسکان زندانیان و بخش پذیرش اولیه وجود دارد. پیش از آغاز فرآیند طراحی بخش رختشوی‌خانه، باید به سوالات زیر پاسخ داده شود. چراکه پاسخ این سوالات نقشی اساسی در جهت‌دهی به روند و الزامات طراحی دارند:

- آیا شست‌وشوی لباس‌ها درون زندان اتفاق می‌افتد، یا لباس‌ها به خارج از زندان برای شسته شدن منتقل می‌شوند؟
- چه نوع البسه‌ای توسط این بخش شسته خواهند شد و این امر بر اساس چه برنامه زمانی رخ خواهد داد؟
- آیا زندانیان در فرآیند شست‌وشو دخالت خواهند داشت، و اگر بله این دخالت و همکاری تا چه میزان خواهد بود؟
- بخش رختشوی‌خانه چند ساعت در هفته فعالیت خواهد داشت؟

برقراری رابطه با شرکت‌های خدماتی خارج از زندان برای ارائه خدمات شست‌وشوی البسه تا حدود کمی از هزینه‌های اولیه و ساخت‌وساز زندان می‌کاهد؛ اما به نظر می‌رسد که نفع اصلی در این مورد کاستن از هزینه‌های نگهداری، اجرایی و مدیریتی می‌باشد. با این وجود تصمیم‌گیری در این مورد بسته به بودجه زندان‌ها و تصمیم مسئولان آن دارد. راه‌حل دیگر استفاده از زندانیان در امور رختشوی‌خانه در راستای کاهش هزینه‌های زندان می‌باشد. هرچند که این روش نیز به‌طور کامل بازدهی ندارد. چراکه در بسیاری از موارد عدم تسلط زندانیان بر نحوه عملکرد تجهیزات و یا استفاده بیش‌ازاندازه از مواد پاک‌کننده سبب آسیب به امکانات و تجهیزات این بخش می‌شود. در حالت ایده آل بخش رختشوی‌خانه باید در مجاورت اماکن زیر قرار گیرد:

- در کنار مدیریت بخش ترخیص و پذیرش
- در کنار بخش انبار اصلی وسایل و تجهیزات

- در مکانی که به سادگی از بلوک‌های زندانیان قابل دسترسی باشد
- نزدیک و یا در کنار استراحت‌گاه زندانیان کارگر

تصویر ۴-۷: اتاق تجهیزات لباس شویی در بخش رختشوی‌خانه

ابعاد و تجهیزات مورداستفاده در بخش رختشوی‌خانه بسته به ظرفیت زندان، خدمات ارائه‌شده در این بخش و بازه‌های زمانی تکرار این خدمات می‌تواند متفاوت باشد. برای کاهش فشار بر روی کارکنان این بخش می‌توان گفت که شست‌وشوی لباس‌های خیابان زندانیان که در بخش پذیرش از آنان دریافت شده است، وظیفه بخش رختشوی-خانه نیست و در بسیاری از زندان‌ها این اتفاق نمی‌افتد. به‌طور کلی بخش رختشوی‌خانه باید دارای ویژگی‌های معماری متناسب با عملکرد این بخش باشد. برخی از این ویژگی‌ها عبارت‌اند از:

- در راستای تخلیه مناسب آب محیط، این بخش باید دارای تعداد مناسبی از چاهک-های آب‌رو باشد.
- این بخش باید دارای فضای ته‌شویی باشد.

- داشتن توالی برای استفاده کارکنان این بخش.
- سطوح داخلی این بخش باید در برابر رطوبت عایق شوند.
- سطح زمین در این بخش باید دارای پوششی غیر لغزنده باشد.
- داشتن یک سیستم تهویه قوی برای بیرون کشیدن گرما و رطوبت حاصل از فعالیت ماشین‌های لباس‌شویی.

به‌طور کلی می‌توان گفت که فهرست ریزفضاهای تشکیل‌دهنده‌ی بخش رختشوی‌خانه به شرح زیر می‌باشد:

❖ فضای اصلی ماشین‌آلات شست‌وشو

❖ سرویس بهداشتی کارکنان / زندانیان

❖ انبار وسایل

❖ اتاق نظافت

❖ انبار البسه شسته شده

بخش کارکنان زندان

به‌طور کلی می‌توان گفت که کارکنان زندان بیشترین میزان زمان را در زندان و تحت شرایط پرفشار و استرس‌زا می‌گذرانند. با این وجود بیشتر زندان‌ها نیازهای این گروه را نادیده می‌گیرند. استفاده از فضاهایی با کیفیت پایین و عدم توجه به نیازهای کارکنان زندان به آن‌ها یک پیام شفاف را انتقال می‌دهد: "تو برای ما مهم نیستی". با ایجاد فضای مطلوب و با بیانی معمارانه می‌توان رابطه میان کارکنان زندان و مسئولان آن را تقویت نمود و به ایجاد فضایی صمیمانه و حرفه‌ای کمک نمود. در تعریف بخش کارکنان زندان، منظور فضاهایی است که تنها برای استفاده و آسایش کارکنان خلق و طراحی شده‌اند. به‌طور مثال فضاهای استراحت، تعویض لباس و تمرین در این بخش جای می‌گیرند، اما بخش‌های نگهبانی و کنترل در این مجموعه جای نمی‌گیرند. پیش از آغاز فرآیند طراحی بخش کارکنان زندان،

باید به سوالات زیر پاسخ داده شود. چرا که پاسخ این سوالات نقشی اساسی در جهت‌دهی به روند و الزامات طراحی دارند:

- آیا اتاق تعویض لباس و دوش ضروری است؟ آیا نگهبانان با لباس فرم وارد زندان می‌شوند یا درون زندان لباس خود را تعویض می‌کنند؟
- آیا نیاز به تجهیزات ورزشی جداگانه در این بخش احساس می‌شود، یا کارکنان زندان و زندانیان از یک مجموعه ورزشی مشترک استفاده می‌کنند؟
- آیا کارکنان زمانی برای استراحت خواهند داشت؟ غذای آن‌ها در چه مکانی سرو خواهد شد، سرپست یا سالن غذاخوری؟
- آیا کارکنان زندان به‌طور منظم یا روزانه جلسات گروهی خواهند داشت؟
- آیا آموزش و تمرینات حرفه‌ای در زندان برگزار خواهد شد؟

بخش کارکنان زندان باید خارج از محدوده امنیتی زندان قرار گیرد. این بخش در حفاصل محدوده داخلی و خارجی زندان قرار می‌گیرد. این بخش باید در نزدیکی بلوک‌های اسکان واقع شود تا از تأخیر در رسیدن نیروی کمکی در شرایط اضطراری جلوگیری شود. بخش کارکنان از بخش عمومی مجزا است. به همین دلیل باید از ورود کاربران بخش عمومی و لابی حفظ و صیانت شود. برای ورود به بخش کارکنان زندان، کارکنان می‌توانند از ورودی لابی عمومی و یا ورودی مخصوص کارکنان وارد شوند. این موضوع شاید در زندان‌های کوچک تفاوتی ایجاد نکند، اما در زندان‌های بزرگ‌تر تفاوت قابل ملاحظه‌ای ایجاد می‌کند. در جوامع مختلف، نیاز به وجود بخش رختکن و دوش در فضای مخصوص کارکنان با پاسخ‌های گوناگونی مواجه شده است. برخی از زندان‌ها با وجود داشتن امکانات مناسب در این زمینه، عموماً این بخش را بدون استفاده می‌یابند. این درحالی است که برخی دیگر از زندان‌ها که فاقد رختکن و دوش هستند، وجود این امکانات را کاملاً ضروری می‌دانند. بر این اساس برای تعیین ریز فضاهای موجود در بخش کارکنان باید موارد زیر را در نظر گرفت:

- سن و علایق کارکنان
- فرهنگ و سنت مردم منطقه
- میزان نیاز کارکنان به دوش گرفتن
- نیاز به تغییر یونیفرم (به طور مثال برای مراجعه به دادگاه)
- نزدیکی و دسترسی زندان به خانه کارکنان
- میزان نیاز کارکنان به فضای ذخیره وسایل شخصی

باید یادآوری نمود که در زندان‌ها با وجود تفکیک‌های جنسیتی، همواره نیاز به وجود کارکنانی از جنس مخالف نیز احساس می‌شود؛ بنابراین در بخش کارکنان باید فضایی را مختص به زنان (و یا مردان) نیز اختصاص داد. به طور کلی ابعاد و اندازه‌های بخش کارکنان زندان تا حدود زیادی به تعداد کارکنان و جنس فعالیت‌های مرود نظر دارد. با این وجود به وسیله اشتراک گذاری فضای ورزشی زندانیان با کارکنان زندان، بخش عمده‌ای از هزینه‌های اولیه و نگهداری زندان کاهش می‌یابد. فهرست ریزفضاهای تشکیل دهنده‌ی این بخش شامل موارد زیر می‌باشد:

- ❖ فضای رختکن و دوش (جداگانه برای مردان و زنان)
- ❖ فضای استراحت (درون ساختمان و خارج از آن)
- ❖ انبار وسایل
- ❖ اتاق نظافت
- ❖ اتاق جلسات کارمندان
- ❖ فضای تمرین / چندمنظوره

فروشگاه

فروشگاه زندان این امکان را برای زندانیان فراهم می‌کند تا اقلام شخصی و ضروری خود را فراهم نمایند. این اقلام جدای از ضروریاتی هستند که خود زندان به‌رایگان در اختیار زندانیان قرار می‌دهد (مانند مسواک، دستمال توال و...). تا زمانی که نیازهای اولیه زندانیان

توسط خود زندان برآورده شوند، وجود فروشگاه در زندان یک ضرورت نیست، بلکه یک مزیت محسوب می‌شود. عمده هدف وجود فروشگاه در زندان، جلوگیری از ورود وسایل و تجهیزات به وسیله دوستان و خانواده زندانیان می‌باشد. چراکه بعضاً این امر سبب ورود اقلام غیرمجاز به صورت قاچاق می‌شود. اجازه خرید به زندانیان این فرصت را می‌دهد تا به میزان مشخصی بر روی زندگی خود کنترل داشته باشند. این موضوع همچنین یک ابزار مهم در راستای مدیریت رفتار زندانیان محسوب می‌شود. به آن معنی که زندانیان دارای سوء رفتار یا مرتکب خشونت در زندان از خرید محروم خواهند شد. در زندان‌های کوچک‌تر مدیریت مجموعه فروشگاه به کارکنان بخش غذایی و یا زندانیان کارگر سپرده می‌شود. پیش از آغاز فرآیند طراحی بخش فروشگاه، باید به سوالات زیر پاسخ داده شود. چراکه پاسخ این سوالات نقشی اساسی در جهت‌دهی به روند و الزامات طراحی دارند:

- فروشگاه زندان تا چه میزان و چه محصولاتی از مواد اولیه و ضروری زندانیان را تهیه خواهد نمود؟
- تهیه مواد اولیه و خوراکی در فروشگاه از چه طریقی خواهد بود؟ آیا مدیریت زندان اجازه ورود تمام انواع برندها را خواهد داد؟
- نحوه استفاده زندانیان از فروشگاه به چه شکلی است؟ آیا همه گروه‌های زندانیان حتی زندانیان پرخطر امکان دسترسی به فروشگاه را خواهند داشت؟
- محل قرارگیری فروشگاه در کدام عرصه فضایی خواهد بود؟ نزدیک به خروجی زندان، یا مجاور با بلوک‌های اسکان زندانیان؟

ابعاد و اندازه‌های یک فروشگاه در زندان‌های کوچک و متوسط معمولاً زیاد نخواهد بود. در زندان‌های کوچک‌تر حتی می‌توان بخش فروشگاه را با سایر فضاهای خدماتی ترکیب نمود. با این وجود عوامل زیر می‌توانند بر مساحت این ناحیه و نمودار فضایی آن اثرگذار باشند:

- تعداد زندانیانی که مورد خدمت‌رسانی قرار می‌گیرند

- تنوع در محصولات ارائه شده
- تعداد تهیه شده از هر محصول
- نوع انبارهای موجود (خشک، سرد و منجمد)
- تعداد و شکل یخچال‌های مورد استفاده

محل قرارگیری فروشگاه زندان تا حدود زیادی به میزان خدمت‌رسانی آن، دسترسی و نحوه انتقال بار به آن بستگی دارد. اگر زندانیان به فروشگاه مراجعه می‌کنند، محل قرارگیری آن باید به نحوی باشد که تشکیل صف خرید به سیر کولاسیون زندان آسیب نرساند. همچنین بهتر است که فروشگاه زندان تحت نظارت دائمی نگهبانان باشد؛ اما اگر فروشگاه و مواد را به بلوک‌های اسکان زندانیان انتقال یابد، این نظارت چندان مورد تأکید نخواهد بود. در هر صورت باید یادآوری نمود که ارتباط میان بخش فروشگاه و کنترل مرکزی امری مهم و اساسی است. همچنین رفت‌وآمد زندانیان به بخش فروشگاه از طریق بخش کنترل انجام می‌شود و مورد نظارت قوی قرار می‌گیرد.

تصویر ۴-۸: فروشگاه زندان هالدن

انبار

فضای انبار باید برای تمامی فضاهای عملیاتی و اجرایی در زندان طراحی شود. باوجود آن- که نقش و اهمیت وجود انبار در فضاهای مختلف عموماً نادیده گرفته می‌شود، وجود انبارهای مختلف با کاربری‌های گوناگون امری حیاتی در عملکرد مجموعه زندان محسوب می‌شود. پیش از آغاز فرآیند طراحی بخش انبارها، باید به سوالات زیر پاسخ داده شود. چراکه پاسخ این سوالات نقشی اساسی در جهت‌دهی به روند و الزامات طراحی دارند.

- چه مواد و مصالحی را می‌توان به‌صورت مشترک نگهداری نمود و کدام مصالح نیاز به انباری جداگانه دارند؟
- آیا لازم است که کلیه لوازم در یک انبار مرکزی ذخیره شوند، یا این مواد برای دسترسی سریع و راحت‌تر در بخش‌های مختلف زندان پراکنده شوند؟
- آیا سیاست خرید زندان بر پایه خرید عمده تجهیزات برای ماه‌ها و سال‌های پیش رو است، یا بر اساس نیازهای فعلی و روز زندان است؟

تصویر ۴-۹: انبار وسایل شخصی زندانیان در بخش پذیرش / ترخیص

جدا از انبار و فضاهای ذخیره نام برده شده در بخش‌های گذشته، در زندان تعدادی انبار اصلی با حجم و ابعاد قابل توجه وجود دارد که هر یک دارای عملکرد مشخص و ضروری می‌باشند. این انبارها عبارت‌اند از:

- انبار وسایل جایگزین: هر یک از مؤسسات برای وسایلی که در حفظ امنیت مجموعه نقش اساسی دارند، انباری شامل وسایل جایگزین تهیه می‌نماید. به‌طور مثال پنل‌های شیشه امنیتی، قفل در، دستگیره در و... از جمله این وسایل محسوب می‌شوند. به این ترتیب در صورت آسیب دیدن هر یک از این وسایل، با استفاده از جایگزین موجود در انبار وسایل جایگزین در کمترین زمان مشکل پیش آمده رفع می‌شود.
- انبار مرکزی: این انبار برای ذخیره‌سازی انواع گوناگون از وسایل و تجهیزات زندان طراحی شده است. برخی از این وسایل پیش از طراحی و برخی پس از آن مشخص می‌شوند. برخی از این وسایل عبارت‌اند از دستمال توالت، صابون، روغن، فیلتر هوا، تجهیزات اتومبیل و...
- انبار تشک‌ها: به‌طور کلی تشک‌ها و بالش‌های مورد استفاده در یک زندان حجم بالایی را اشغال می‌نمایند. به همین دلیل این مواد در یک انبار مختص به خود نگهداری می‌شوند. انبار تشک‌ها باید هم به بلوک اسکان زندانیان نزدیک باشد و هم به بخش رختشوی‌خانه دسترسی مناسبی داشته باشد.
- انبار وسایل خارجی: هر زندان به یک انبار برای وسایلی که خارج از ساختمان کاربرد دارند نیاز دارد. از جمله این وسایل می‌توان به وسایل باغچه‌بانی، نردبان و... اشاره نمود.
- انبار وسایل شست‌وشو: به‌طور کلی هر موسسه از وسایل و شیوه‌های خاص خود برای نظافت و شست‌وشوی زندان استفاده می‌کند. این وسایل در انبارهایی کوچک که در سرتاسر زندان پراکنده شده‌اند نگهداری می‌شوند و در مواقع نیاز مورد استفاده قرار می‌گیرند.

بخش اداری

بخش اداری و فضاهای عمومی عنصری اساسی در مدیریت امور روزانه زندان می‌باشد. این بخش همچنین برای پاسخ‌دهی به نیاز عموم مردم در راستای کسب اطلاعات در مورد زندان و زندانیان ضروری است. از میان کارکردهای فراوان بخش اداری می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

- تبیین سیاست‌های امنیتی و اجرایی زندان و نظارت بر اجرای صحیح آن‌ها
- مدیریت کارکنان زندان، شامل جلسات روزانه و ساماندهی تمرینات کارکنان
- مدیریت امور مالی زندان شامل حسابداری، خرید مایحتاج و پرداختی‌های زندان
- بایگانی اطلاعات مختلف از امور روزمره و وضعیت سلامت زندانیان
- دریافت و توزیع بسته، لباس و نامه‌های زندانیان
- تهیه گزارش‌های درخواست شده مقامات قضایی
- نگهداری از کلیه وسایل و تجهیزات امنیتی زندان، مگر آنکه متعلق به حوزه دیگری در زندان باشد

- تعامل با عموم جامعه به صورت حضوری، تلفنی یا از طریق نامه
- انبار کردن تجهیزات و وسایل مرتبط با حیطه مدیریت زندان

عموماً در زندان‌های قدیمی‌تر فضایی برای تعامل عموم مردم و زندان در نظر گرفته نمی‌شد. بخش بایگانی اطلاعات در محدوده امن زندان قرار می‌گرفت و مردم برای دسترسی به ساده‌ترین اطلاعات به‌طور مداوم به محدوده امن زندان نفوذ می‌کردند. امروزه با تأکید بر مدیریت حرفه‌ای زندان و تماس مداوم زندان با عموم جامعه، بخش اداری زندان در زندان-های مدرن توجه بیشتری را به خود جلب نموده است. با این حال مساحت مورد نیاز در این بخش همچنان به میزان لازم گسترش نیافته است. یکی از دلایل این موضوع کاهش هزینه-های ساخت و نگهداری زندان با کاستن از حجم و مساحت بخش کارکنان زندان می‌باشد. پیش از آغاز فرآیند طراحی بخش اداری، باید به سؤالات زیر پاسخ داده شود. چراکه پاسخ این سؤالات نقشی اساسی در جهت‌دهی به روند و الزامات طراحی دارند:

- تا چه میزان میان بخش اداری زندان و بخش عمومی آن اشتراک فضایی وجود دارد؟

- بخش پذیرش لابی عمومی و دریافت و رسیدگی به نامه‌های اداری در طول ساعات اداری به چه شکل و توسط چه کسی اداره خواهد شد؟ پس از ساعات اداری و در طول شب چگونه؟

- نامه‌ها، بسته‌ها، البسه و سایر دریافتی‌ها به چه شکل انجام خواهد گرفت؟
- آیا بخش مدیریت زندان در محدوده امن زندان قرار خواهد گرفت؟ آیا عموم مردم برای ملاقات با مدیر زندان وارد محدوده امنیتی آن خواهند شد؟
- آیا دفاتر معلمان، روحانیون و سایر کارکنان بخش‌های خدمات آموزش و پرورشی در بخش اداری قرار خواهند گرفت؟

بخش اداری زندان باید به هر دو حوزه لابی عمومی و بلوک‌های اسکان زندانیان دسترسی داشته باشد. این نوع دسترسی باید بدون نقض الزامات امنیتی صورت پذیرد. کارکنان این بخش به صورت روزانه با نامه‌رسان‌ها، فروشندگان و سایر افراد خارج از زندان در ارتباط می‌باشند. به همین دلیل دسترسی به بخش اداری زندان باید به شکل ساده و مستقیم صورت پذیرد. به همین دلیل ضرورت دارد که بخش عمومی و بخش اداری به شکل محدوده‌های مجاور طراحی گردند. همچنین مجاورت بخش عمومی و محدوده ملاقات نیز بسیار ضروری است. با این وجود دسترسی عموم مردم به بخش اداری زندان باید کنترل شود. این کنترل به سبب حفظ امنیت کارکنان این بخش و نگهداری از اطلاعات بخش بایگانی می‌باشد. با استفاده از روش‌های زیر می‌توان بر رفت و آمد عموم مردم به این بخش نظارت نمود:

- ایجاد یک در امنیتی میان بخش‌های عمومی و اداری زندان
- استفاده از یک پذیرش ایمن شده (اتاقک پنجره دار)
- اگر در طول روز از یک پذیرش امن استفاده نمی‌شود، در هنگام شب و پس از ساعات اداری باید کارکنان این بخش به پذیرش امن منتقل شوند.

تصویر ۴-۱۰: لابی عمومی و پذیرش امن در یک زندان

از آنجا که عموم مردم حق دسترسی به محدوده امنیتی زندان را ندارند، بهترین مکان برای جانمایی بخش اداری زندان، خارج از محدوده امنیتی و در مجاورت با آن می‌باشد. با وجود آنکه جداسازی بخش اداری زندان از محدوده امنیتی ایده‌ای قابل قبول به نظر می‌رسد، این مساله برای افرادی که به طور مداوم میان بلوک‌های اسکان زندانیان و بخش اداری زندان در رفت و آمد هستند مشکل ساز است. بخش اداری زندان باید با محدوده‌هایی که بیشترین تعامل را با آنها دارد هم جوار باشد. به طور مثال محدوده‌های استراحت کارکنان و بخش اداری می‌توانند در کنار یکدیگر قرار گیرند. چراکه این امر مدیریت فعالیت‌های کارکنان را ساده‌تر نموده و امکان استفاده از فضاهای مشترک را فراهم می‌آورد. تمام زندان‌ها فارغ از اندازه آنها به یک اتاق جلسات نیاز دارند. هم جوار دو بخش ذکر شده امکان به اشتراک گذاری اتاق جلسات را فراهم می‌کند.

در زندان‌هایی که از سیستم بایگانی الکترونیکی استفاده نمی‌شود و به جای آن از کاغذ برای نگهداری اطلاعات استفاده می‌شود، فضای بایگانی بخش اداری زندان باید در نزدیکی

بخش پذیرش و ترخیص و همچنین کنترل مرکزی زندان بنا شود. در غیر این صورت کارکنان زندان باید وقت زیادی را صرف انتقال دفاتر بایگانی به بخش پذیرش و ترخیص و برعکس نمایند. در طراحی این بخش همچنین باید دسترسی کارکنان به پارکینگ اختصاصی آن‌ها و سهولت ورود به بخش اداری مدنظر قرار گیرد. این دسترسی ممکن است از طریق لابی عمومی و یا ورودی مجزا مخصوص کارکنان ممکن شود.

همچنین روش‌های دریافت وسایل، البسه، بسته‌ها و... باید به روش‌های امن و آسان صورت پذیرد. مراجعه‌کنندگان به زندان انواع وسایل و لوازم را برای استفاده زندانیان به زندان تحویل می‌دهند. این لوازم ممکن است لباس‌های خیابان زندانیان برای مراجعه به دادگاه، پول نقد و یا سایر اقلام مجاز در زندان باشد. این وسایل به چند طریق ممکن است از مراجعه‌کنندگان دریافت شود:

- ممکن است در بخش پذیرش امن دریچه‌ای وجود داشته باشد تا وسایل و تجهیزات از طریق دریچه تحویل داده شوند. در زندان‌هایی که بخش پذیرش در کنترل مرکزی وجود دارد، خطر وجود مواد منفجره و یا سایر موادی که منجر به اخلاف در نظم کلی زندان می‌شوند وجود دارد.
- راه دیگر تحویل وسایل به بخش پذیرش است. کارکنان این بخش وسایل را به خارج از محدوده امنیتی زندان انتقال داده و موردبررسی قرار می‌دهند. این امر باوجود ایمنی مناسب، سادگی چندان‌ی ندارد و کارکنان زندان را از انجام وظایف خود بازمی‌دارد.
- راه سوم تحویل وسایل به پذیرش اولیه در طول روز است. کارکنان امنیتی زندان در فرصت مناسب بسته‌ها را به خارج از محدوده امنیتی انتقال داده و موردبررسی قرار می‌دهند.

وجود یک لابی عمومی و محدوده پذیرش در این بخش از ضروریات زندان است. چراکه لابی عمومی اولین فضایی است که مراجعه‌کنندگان و مقامات رسمی به آن وارد شده و تاثیری قابل توجه در شکل دهی تصویر زندان در ذهن مخاطب دارد. بخش لابی باید

مساحت لازمه برای عملکرد های مختلف را دارا باشد. در تعیین مساحت این بخش باید مشخص شود که آیا لابی تنها به بخش مراجعات اداری اختصاص دارد یا ملاقات کنندگان نیز به این لابی وارد شده و در آن منتظر خواهند ماند. سپس بر اساس عملکردهای تعیین شده مساحت مورد نیاز محاسبه و اجرا شود. همچنین در این فضا باید از مصالح عایق صدا استفاده نمود. این مصالح هنگامی اهمیت خود را نشان می دهد که جمعیت زیادی از افراد در لابی حاضر باشند. لابی عمومی باید در حد امکان از نور طبیعی بهره برد و دارای مبلمان راحت و فضایی آرام باشد. بخش پذیرش لابی باید به آسانی قابل تشخیص بوده و دسترسی مراجعه کننده به آن به سهولت انجام شود. به طور کلی فهرست ریز فضاهای تشکیل دهنده ی بخش اداری و فضای عمومی زندان به شرح زیر می باشد:

❖ انبار تجهیزات (به تعداد لازم)

❖ اتاق کپی (به تعداد لازم)

❖ انبار تجهیزات امنیتی زندان

❖ اتاق معاونین (به تعداد لازم)

❖ اتاق مدیر مجموعه

❖ اتاق جلسات

❖ اتاق بایگانی

❖ تعویض لباس کارکنان

❖ اتاق استراحت کارکنان

❖ سرویس های بهداشتی

❖ اتاق وسایل نظافت

❖ فضای انتظار

❖ پذیرش امن

❖ راهروی امنیتی

❖ لابی عمومی

فصل پنجم

نمونه‌های موردی

مقدمه

در راستای آشنایی بیشتر با معماری فضاهای خارجی و داخلی زندان، بررسی نمونه‌های ساخته و آزموده شده، لازم و ضروری می‌باشد. این اقدام، سبب آشکار شدن نقاط ضعف و قوت زندان‌های مختلف شده و راهنمای مناسبی برای پیشبرد تحقیقات مربوطه محسوب می‌شود. در ادامه چند نمونه موردی از زندان‌های موفق ساخته شده در خارج از کشور مورد تحلیل و بررسی قرار می‌گیرد. با وجود آن که از طرح و ایده‌های زندان‌های خارجی مستقیماً نمی‌توان برای طراحی زندان‌های درون کشور استفاده نمود، اما بررسی و تحلیل نمونه‌های موفق خارجی می‌تواند طراحان زندان‌های داخلی را نسبت به ابعاد مختلف موضوع آگاه نماید.

زندان هالدن

زندان هالدن^۱ که در سال ۲۰۱۰ در کشور نروژ افتتاح شد، بدون شک یکی از زیباترین زندان‌ها در سرتاسر دنیا می‌باشد. معماری این زندان تاکنون چندین جایزه بین‌المللی دریافت نموده است. طراح این زندان، معمار معروف نروژی اریک مولر^۲ می‌باشد که به عقیده او، زیبایی سبب تلطیف روح انسان می‌شود و این امر در بازسازی شخصیتی زندانیان تاثیر مستقیم خواهد داشت. به همین دلیل در این زندان، انواع شاخه‌های هنری و همچنین مهارت‌هایی همچون آشپزی و نجاری به زندانیان آموزش داده می‌شود. این زندان با هزینه‌ای در حدود ۲۵۲ میلیون دلار ساخته شده و به نظر می‌رسد نگرش و شیوه‌های اصلاحی در این زندان اثر بخشی بالایی داشته باشند. چراکه نرخ ارتکاب مجدد جرم در بین زندانیان آزاد شده از این زندان حدود ۲۰ درصد می‌باشد. این در حالی است که این نرخ در رابطه کشور ایالات متحده آمریکا بین ۴۰ تا ۵۰ درصد می‌باشد.

این زندان از نوع زندان‌های با حداکثر محافظت است و محل نگهداری از خطرناک‌ترین مجرمین شامل قاتلان، کودک ربایان و متجاوزین می‌باشد. زندگی در زندان هالدن تا حدود زیادی تجلی‌کننده زندگی افراد در خارج از زندان است. این زندان در زمینی به مساحت ۷۵ هکتار ساخته شده است و ظرفیت نگهداری از ۲۵۰ زندانی را دارد. در این زندان از سیستم‌های حفاظتی سنتی همچون سیم‌های خاردار و فنس الکتریکی استفاده نشده است. به جای آن از دیوارهای بتنی و شیشه‌ای استفاده شده است. در طراحی زندان سعی شده که مجموعه زندان را به مثابه یک دهکده طراحی نمایند، تا زندانیان خود را از اعضای جامعه جدا نبینند. در نماهای بیرونی از آجر، چوب و فولاد استفاده شده است. آجرهای سرخ و سیاه استفاده شده از خزه‌ها درختان کاج و محیط اطراف الهام گرفته شده است. لازم به ذکر است که برای انجام امور هنری در طراحی این زندان، بودجه‌ای در حدود یک میلیون دلار اختصاص داده شده بود. تمام جنبه‌های طراحی در این زندان در راستای جلوگیری از فشارهای روانی و اصطکاک میان زندانیان به کار گرفته شده است. این زندان در منطقه‌ای به

دور از بافت شهری بنا شده و پیرامون آن را نواحی سرسبز و جنگلی فراگرفته است. طرح پلان این زندان بر اساس چینش شاخه‌ای و دهلیزی طراحی شده است و نورپردازی فضاهای داخلی با نور طبیعی از کیفیت بالایی برخوردار می‌باشد. به طور کلی می‌توان گفت که نمای خارجی ساختمان این زندان از چوب و آجر است. همچنین از طرح‌های هنری با مقیاس بزرگ بر روی دیواره‌های فضاهای داخلی و خارجی استفاده شده است. محوطه این زندان تا حدودی ارتباط میان زندان و محیط اطراف آن را حفظ نموده و از پوشش گیاهی اطراف زندان در محوطه های داخلی و خارجی آن نیز استفاده شده است. همچنین با استفاده از آتریوم و درختان بلند، این پوشش گیاهی را به درون زندان نیز انتقال داده‌اند. در این زندان محوطه‌ها و فضای بیرونی از ابعاد بسیار بزرگی برخوردارند که با چمنزارهای گسترده، قسمت‌های شنی و پوشش‌های گیاهی بلند و متوسط پوشیده شده‌اند. هدف از این نوع طراحی در این زندان، شبیه‌سازی فضای موجود به یک شهر، یک جنگل و یک باغ پرورش یافته می‌باشد. در این زندان از پنجره‌های بدون فنس و میله استفاده شده و دیواره‌های بتنی نیز با ظاهری نرم اطراف زندان را در بر گرفته‌اند. در طراحی این زندان تلاش بر حفظ نهایت سادگی و در عین حال زیبایی ساختمان بوده است. بیشتر فضاهای درونی این زندان سلول-های انفرادی با ابعاد حدودی ۱۰ مترمربع می‌باشد. این سلول‌ها شامل سرویس بهداشتی، دیواره‌هایی سفید، مبلمان ساده چوبی و نورپردازی طبیعی مناسب می‌باشند و در هر بلوک تا ۱۲ سلول انفرادی قرار می‌گیرد.

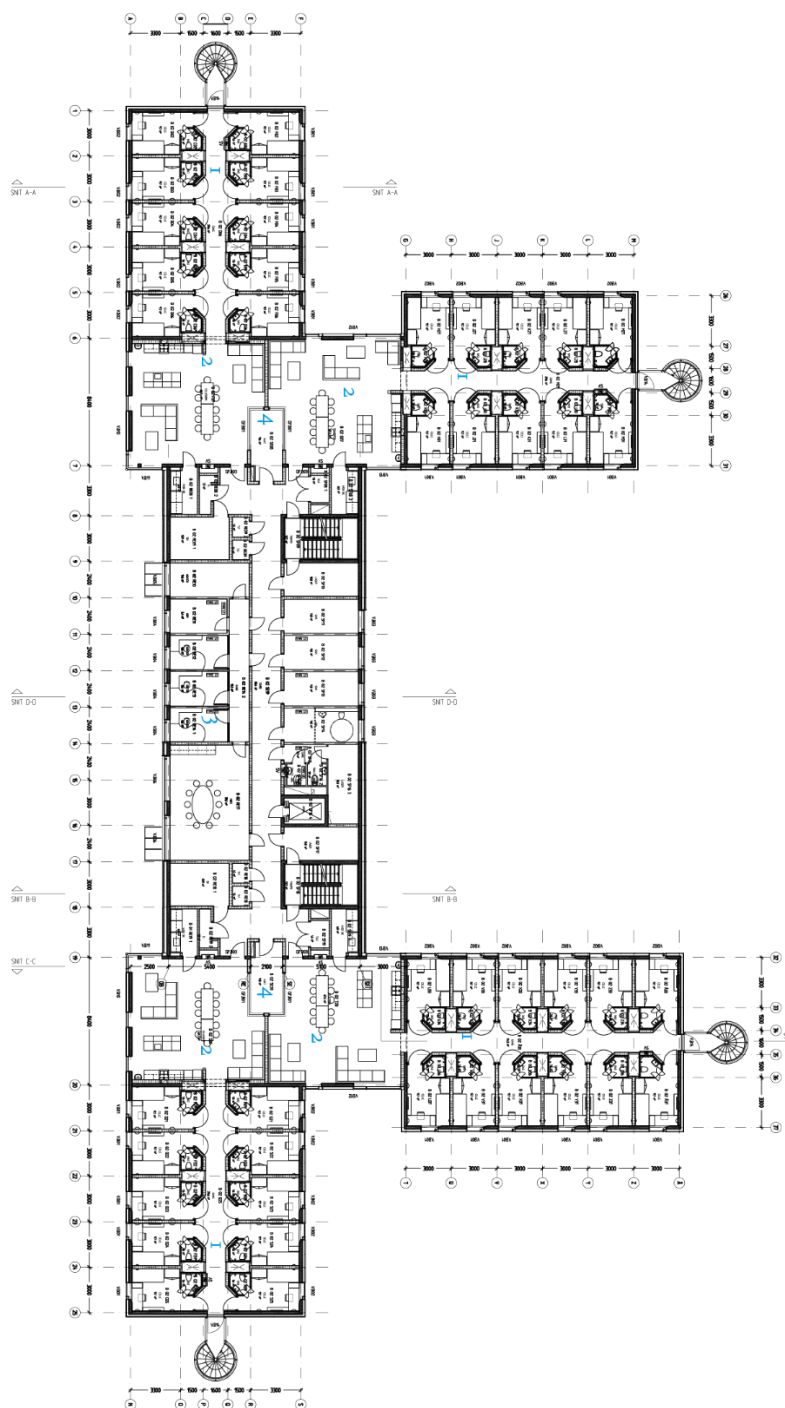
تقسیم‌بندی زندانیان در بلوک‌های مختلف این زندان بر اساس سطوح امنیتی و حفاظتی لازم برای هر گروه از مجرمین انجام می‌پذیرد. فضاهای مشترک برای تمامی زندانیان در این زندان عبارت‌اند از آشپزخانه، اتاق‌های نشیمن، رختشوی‌خانه، سالن غذاخوری، سالن ورزشی چندمنظوره، کارگاه‌ها، اماکن مذهبی، فروشگاه، کتابخانه، کلاس‌های درس، اتاق‌های ملاقات، مسیرهای پیاده‌روی و فضاهای باز. در تصاویر ۵-۱ تا ۵-۳ بخش‌هایی از فضاهای داخلی و پلان زندان هالدن قابل مشاهده می‌باشد.

تصویر ۱-۵: سلول‌های زندانیان در زندان هالدن

تصویر ۲-۵: اتاق تجمع زندانیان در زندان هالدن

تصویر ۳-۵: بخشی از پلان زندان هالدين

مرکز دادگستری لئوبن

مرکز دادگستری لئوبن^۱ در سال ۲۰۰۴ در کشور اتریش و شهر لئوبن افتتاح گردید. ساختمان این زندان شامل دو بخش می‌باشد. بخش اول آن ساختمان دادگستری می‌باشد که رو به شهر قرار گرفته و شامل دفاتر و دادگاه‌ها می‌باشد. بخش دوم این مجموعه که در قسمت پشتی قرار دارد درواقع یک زندان است. در این زندان نیز شأن و انسانیت زندانی مورد احترام بسیار قرار گرفته است. این مجموعه از استانداردهای بسیار بالایی هم برای کارمندان و هم برای زندانیان برخوردار می‌باشد. قسمت زندان به چهار بخش تقسیم شده است که هر بخش دارای آشپزخانه، سالن غذاخوری، حمام و اتاق نشیمن می‌باشد. در هنگام طراحی، تحقیقات لازم برای امکانات تفریحی و محدوده اجرایی آن‌ها به عمل آمد تا اطمینان حاصل شود که زندانیان در طول محکومیت خود از امکانات رفاهی لازم برخوردار باشند. در این زندان مناطقی نیز وجود دارد که بدون نیاز به حضور نگهبان می‌باشد. این زندان در مناطق حاشیه‌ای شهر لئوبن قرار گرفته و از سه جهت به وسیله بافت شهری محاصره شده و در سمت دیگر نیز محوطه ریلی قرار دارد. پلان این مجموعه بر اساس طرح مستطیلی و دهلیزی طراحی شده است و گنجایش ۲۰۵ زندانی را دارد. در این زندان محیط‌های عملکردی بر روی هم جمع شده‌اند و در مقابل فضای باز بیشتری را در اختیار قرار می‌دهند. سلول‌های این مجموعه از نور طبیعی بسیار مطلوبی برخوردارند و متریال اصلی در نمای آن شیشه چوب و بتن می‌باشد. همچنین در دیواره‌های فضای داخلی از نقاشی و طرح‌های گرافیکی بزرگ استفاده شده و تعدادی کار هنری با چوب نیز وجود دارد. در این زندان با قرار دادن خود زندان بر بلندای یک تپه، به نوعی محیط اطراف زندان را با آن تداخل داده و ادغام نموده‌اند. این امر سبب پیوند زندانیان با محیط اجتماعی اطراف خواهد شد. به دلیل قرارگیری زندان در بافت حاشیه شهری، فضایی که به محوطه زندان اختصاص می‌یابد به مانند زندان هالدن وسیع نمی‌باشد، بلکه ابعادی متوسط و میانه دارد. فضای باز این مجموعه از آسفالت و چمنزار پوشیده شده و مبلمان این فضاها با نیمکت‌های بتنی انجام گرفته است.

^۱Leoben Justice and Detention Centre

برخلاف زندان هالدن که محیط آن تداعی کننده جنگل می باشد، زندان لئوبن برای تداعی کردن بافت متراکم شهری طراحی شده است. طراحی این زندان با رویکرد شفافیت و محیط های باز انجام شده است و پنجره های آن به وسیله فنس و میله محافظت می شود. باید توجه داشت آنچه از این مجموعه در منظر عموم برجسته تر می باشد، دادگستری است که در قسمت جلویی قرار دارد. قسمت زندان با توجه به قرارگیری در پشت دادگستری و همچنین ارتفاع کمتر نسبت به آن کمتر مورد توجه قرار می گیرد. قسمت عمده فضاهای این زندان را سلول های انفرادی تشکیل می دهد. این سلول ها شامل سرویس بهداشتی، دیواره هایی سفید، یخچال، تلویزیون، مبلمان ساده چوبی و نورپردازی طبیعی مناسب می باشند و در هر بلوک تا ۱۰ سلول قرار می گیرد. فضاهای مشترک برای زندانیان در این زندان عبارت اند از آشپزخانه، اتاق نشیمن، رختشوی خانه، سالن غذاخوری، سالن ورزشی چندمنظوره، کارگاه ها، فروشگاه، کتابخانه، کلاس های درس، بالکن ها، زمین های بازی خارج از ساختمان و فضاهای ملاقات اجتماعی و جمعی. در تصاویر ۴-۵ تا ۷-۵ بخش هایی از زندان و مرکز دادگستری لئوبن قابل مشاهده می باشد.

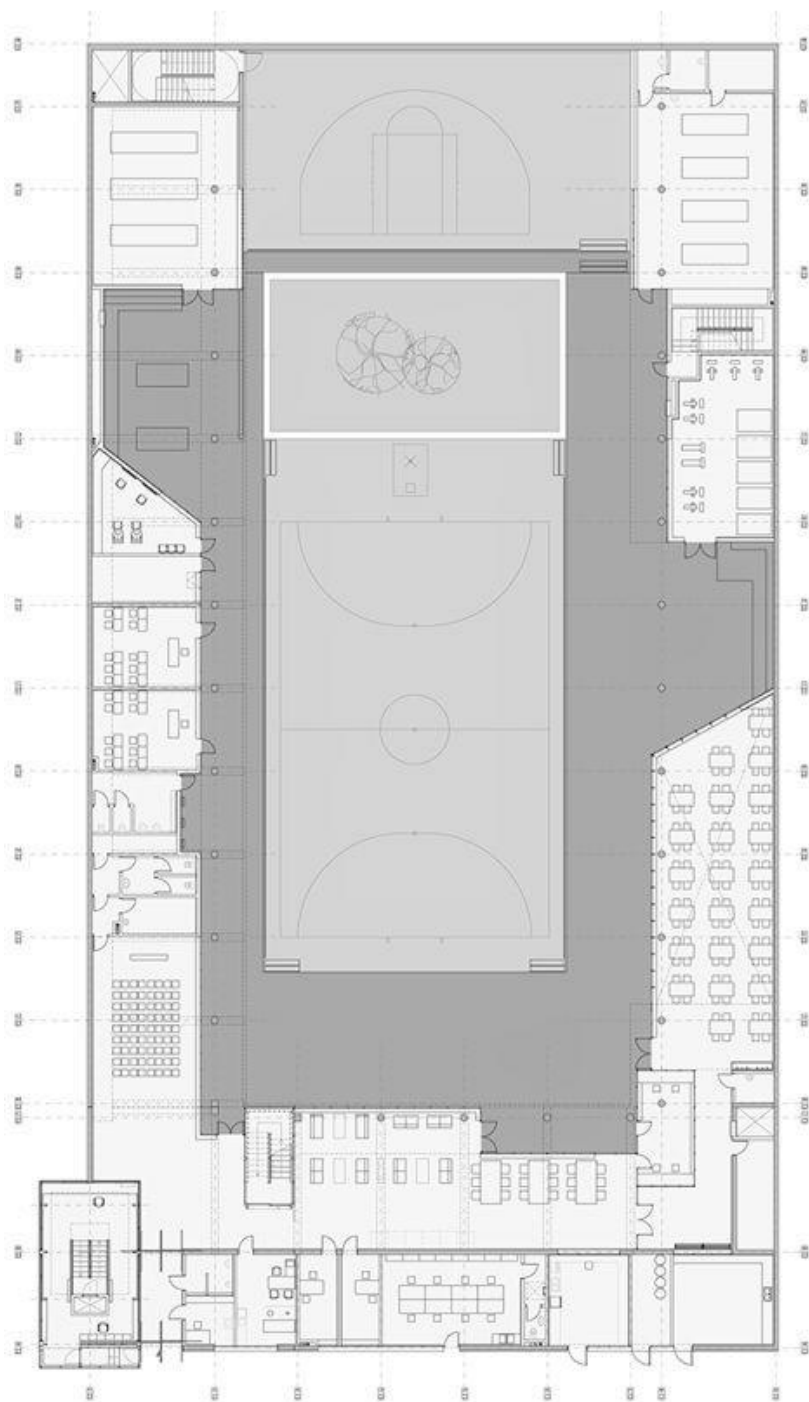
تصویر ۴-۵: زندان و دادگستری لئوبن

تصویر ۵-۵: محوطه هواخوری در زندان لئوبن

تصویر ۶-۵: سلول‌های انفرادی در زندان لئوبن

تصویر ۵-۷: بخشی از پلان زندان لئوبن

زندان ایالتی جاتلند شرقی

زندان ایالتی جاتلند شرقی^۱ در سال ۲۰۰۶ و در جزیره جاتلند شرقی واقع در کشور دانمارک افتتاح شد. به عقیده کارشناسان کشور دانمارک، زندان ایالتی جاتلند شرقی امن‌ترین زندان در سرتاسر این کشور محسوب می‌شود. ویژگی اصلی این زندان، تفکیک زندانیان به شش بخش کاملاً مجزا می‌باشد. این بخش‌ها درون یک دیوار بتنی به طول ۱۴۰۰ متر و ارتفاع ۶ متر محاط شده‌اند. جداسازی زندانیان در راستای افزایش امنیت مجموعه و همچنین ارتقا کیفیت زندگی زندانیان صورت گرفته است. همچنین کنترل و مدیریت بخش‌های کوچک و تفکیک‌شده در زندان‌ها بسیار راحت‌تر از کنترل حجم عظیمی از زندانیان در یک ساختمان می‌باشد. در این زندان، زندانیان آسیب‌پذیرتر، از سایر زندانیان تفکیک‌شده و به صورت مجزا نگهداری می‌شوند. این زندان در مجموع ظرفیت ۲۲۸ زندانی را دارد که در بخش‌های مختلف ساکن می‌باشند.

زندان ایالتی جاتلند شرقی در نواحی دورافتاده از بافت شهری و به صورت تقریباً منزوی قرار دارد. این زندان در محیطی طبیعی و بسیار زیبا و در محاصره مزارع و زمین‌های کشاورزی قرار دارد. طرح پلان این زندان بر اساس چینش شاخه‌ای و دهلیزی می‌باشد و نورپردازی فضاهای داخلی آن با نور طبیعی، از کیفیت بالایی برخوردار می‌باشد. متریاال اصلی در نمای ساختمان‌های این زندان آجرهای تولیدشده در خود منطقه جاتلند شرقی می‌باشد. بر روی دیواره‌های داخلی این زندان از مجموعه رنگ‌های خنثی استفاده شده است. همچنین یک اثر هنری به نام "حفره‌ای در دیوار" بر روی عبادتگاه این زندان نقش بسته است. در طراحی فضای محوطه خارجی این زندان تلاش شده تا به نوعی چشم‌انداز مزارع را درون محوطه خارجی زندان امتداد دهند. فضای محوطه‌های خارجی در این زندان نسبتاً وسیع و گسترده می‌باشد؛ اما استفاده از پوشش‌های گیاهی در فضای داخلی زندان موفقیت‌آمیز نبوده است. عدم دسترسی به درختان بلندقامت علت اصلی این ناکامی در طراحی می‌باشد. فضای محوطه خارجی با مناطق وسیعی از چمنزار، همراه با مسیرهای بتنی روسازی شده پوشیده

^۱ East Jutland State Prison

شده است. هدف از این نوع طراحی شبیه سازی فضای زندان به یک آبادی یا مزرعه کوچک بوده است. این امر تا حدودی سبب پیوند زندانیان با محیط طبیعی و اجتماعی خواهد شد و از انزوای ذهنی و روانی زندانیان جلوگیری می نماید. یک دیواره بتنی به ارتفاع ۶ متر اطراف این زندان را در بر گرفته است. همچنین پنجره های موجود در این زندان فاقد هرگونه فنس و یا میله برای نگه داشتن زندانیان می باشند. در طراحی ساختمان های زندان ایالتی جاتلند شرقی از فرم و ساختار ساختمان های معمول و رایج کشور دانمارک استفاده شده است تا رابطه میان فرد زندانی و جامعه خارج از زندان قطع نشود. در زندان ایالتی جاتلند شرقی، تمام زندانیان در سلول های انفرادی و مخصوص خود سکونت دارند. ابعاد این سلول ها به طور میانگین ۱۲ مترمربع می باشد. این سلول ها شامل سرویس بهداشتی، دیواره های سفید، یخچال، تلویزیون، مبلمان ساده چوبی و نورپردازی طبیعی مناسب می باشد و در هر بلوک تا ۶ سلول قرار می گیرد. تصاویر ۵-۸ تا ۵-۱۰ بخش هایی از فضاهای داخلی و خارجی زندان ایالتی جاتلند شرقی را نشان می دهند.

تصویر ۵-۸: زندان ایالتی جاتلند شرقی

در طراحی مبلمان سلول‌های این زندان، تلاش بر ایجاد حداکثر میزان سادگی بوده است. چراکه با تحقق این امر، بررسی سلول توسط زندانبانان با سهولت و سرعت بیشتری انجام می‌پذیرد. تقسیم‌بندی زندانیان در بلوک‌های مختلف بر اساس سطح امنیتی و حفاظتی لازم برای هر گروه از مجرمین می‌باشد. فضاهای مشترک برای زندانیان در این زندان عبارت‌اند از: آشپزخانه، اتاق‌های نشیمن، رختشوی‌خانه، سالن غذاخوری، سالن ورزشی، کارگاه‌ها، کلیسا، اتاق موسیقی، فروشگاه، کتابخانه، کلاس‌های درس، اتاق‌های ملاقات و فضاهای باز.

تصویر ۵-۹: پلان زندان ایالتی جاتلند شرقی

تصویر ۵-۱۰: زندان ایالتی جاتلند شرقی

زندان مرکزی لنزبرگ

زندان مرکزی لنزبرگ^۱ مدرن ترین زندان در کشور سوئیس، در درون یک چاله طبیعی قرار گرفته و به نوعی از دید عموم پنهان شده است. موقعیت مکانی این زندان درون مرزهای شهر لنزبرگ می باشد و زندان توسط زمین های کشاورزی محاصره شده است. این زندان از ۱۱۰ زندانی نگهداری می نماید و طرح پلان آن به شکل یک مستطیل به طول ۱۲۰ متر می باشد. برخلاف سه نمونه موردی قبلی، در این زندان از نور طبیعی به مقدار کمی استفاده شده است و عمده نورپردازی داخلی به وسیله نورپردازی مصنوعی تأمین می شود.

نمای خارجی این زندان از بتن و تخته سنگ های موجود در محل می باشد و در دیواره های داخلی نیز تا حدودی از رنگ ها و آثار هنری استفاده شده است. فضای این زندان به طور کامل از محیط و بافت اطراف آن جدا شده و از پوشش گیاهی منطقه نیز درون زندان

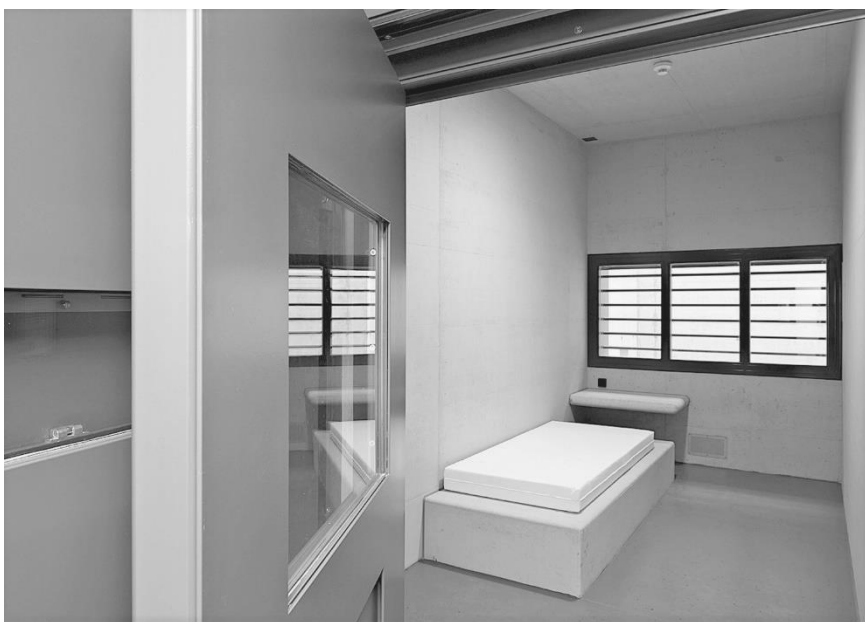
^۱ Lenzburg Central Prison

استفاده‌ای نشده است. فضای محوطه خارجی در زندان مرکزی لنزبرگ بسیار محدود و کوچک می‌باشد و در آن عمده سطوح با بتن پوشیده شده و کمتر از پوشش گیاهی استفاده شده است.

در محوطه خارجی این زندان از هیچ نوع مبلمان شهری استفاده نشده و به‌طور کلی این زندان در شبیه‌سازی فضای زندان به فضای شهری ناموفق عمل کرده است. به علت قرارگیری زندان در یک فرورفتگی، دیواره‌های بتنی زندان از سمت خارج از زندان تقریباً ناپیدا می‌باشند اما در فضای محوطه این زندان دیواره‌ها کاملاً بر فضا چیره می‌باشند. به‌طور کلی می‌توان گفت که زندانیان درون این زندان احساس سختی و به دام افتادن می‌نمایند. مساحت سلول‌ها در این زندان به‌طور میانگین حدود ۱۰ مترمربع می‌باشد و تقسیم‌بندی زندانیان در بلوک‌های مختلف بر اساس جنسیت، سن و سطح امنیتی و حفاظتی لازم برای هر گروه از مجرمین انجام می‌شود. تصاویر ۵-۱۱ تا ۵-۱۴ بخش‌هایی از فضاهای داخلی و خارجی زندان مرکزی لنزبرگ را نشان می‌دهند.

تصویر ۵-۱۱: محوطه هواخوری زندان مرکزی لنزبرگ

تصویر ۵-۱۲: سلول‌ها در زندان مرکزی لنزبرگ

قسمت عمده فضاهای این زندان را سلول‌های انفرادی تشکیل می‌دهد. این سلول‌ها شامل سرویس بهداشتی، دیوارهای سفید، یخچال، تلویزیون (پس از دو هفته)، مبلمان ساده چوبی و نورپردازی طبیعی اندک می‌باشند و بر اساس درجه خطرناکی زندانیان در هر بلوک بین ۳ تا ۱۰ سلول قرار می‌گیرد (هرچه خطرناک‌تر، ظرفیت بلوک کمتر). این زندان در راستای برآورده کردن حداقل نیازهای اولیه زندانی طراحی شده است و در طراحی معماری آن ایده‌ای مانند سه نمونه بررسی شده قبلی وجود ندارد. فضاهای مشترک برای زندانیان در این زندان عبارت‌اند از آشپزخانه، اتاق نشیمن، رختشوی‌خانه، سالن غذاخوری، سالن ورزشی، کارگاه‌ها، کتابخانه، کلاس‌های درس و فضاهای باز. فضای محوطه‌های خارجی در این زندان نسبتاً کوچک می‌باشد و استفاده از پوشش‌های گیاهی در فضای خارجی و داخلی زندان موفقیت‌آمیز نبوده است.

تصویر ۵-۱۳: فضای درونی زندان مرکزی لنزیگ

تصویر ۵-۱۴: نمای خارجی زندان مرکزی لنزیگ

زندان استورستروم

زندان استورستروم^۱ واقع در کشور دانمارک در سال ۲۰۱۷ توسط گروه معماری مولر طراحی و به اجرا رسیده است. این زندان با مساحت ۳۲۰۰۰ مترمربع یکی از بهترین مکان‌های بازپروری برای مجرمین به شمار می‌رود که با برنامه جامع طراحی و گسترده خود به بهترین زندان بسته دنیا مبدل گشته است. از مهم‌ترین اهداف طراحی زندان استورستروم، سلامت ذهنی و فیزیکی زندانیان و کارمندان مجموعه در محیطی امن و دلپذیر بوده است. طراحی زندان‌ها بر اساس ضوابط مشخص و معینی و با ویژگی‌های مختص به این کاربری صورت می‌گیرد اما شکستن این قوانین در طراحی یک فضای بسته چالش‌برانگیز می‌باشد. ایجاد امنیت و آسایش کارمندان و زندانیان در طراحی این پروژه در اولویت بود. این زندان گنجایش ۲۵۰ نفر زندانی را دارد. معمولاً فرم بیشتر زندان‌ها از شکل‌های ثابت پیروی می‌کند و در لایه‌های زیرین ساختمان‌ها عرصه‌های خدماتی، تأسیساتی و امنیتی تعبیه می‌شوند؛ اما در زندان استورستروم از این برنامه پیروی نشده و در عوض با پلانی گسترده در فرمی نامتعارف طراحی و ساخته شده است. خلق یک ساختمان و محوطه با خیابان‌ها و مسیرهای مستقیم در مقیاس زندان‌های دیگر جهان، رویکرد کلی معماری زندان استورستروم بوده است. از دیگر الزامات طراحی این پروژه ارائه فرم مربعی شکل برای عرصه‌ها و فضا بوده است؛ زیرا این امر موجب تضمین تجربه کارمندان و ساکنین از محیط زندان می‌شود و به دلایل عملکردی امنیت این مکان را نیز حفظ می‌کند. ساختار درونی این پروژه به گونه‌ای طراحی شده که تداعی‌کننده یک روستا با خیابان‌های بسته و چشم‌انداز طبیعی است. خلق یک فضای گرم و صمیمی تفاوت اصلی این زندان با نمونه‌های مشابه خود است. از ویژگی‌های منحصربه‌فرد و خاص این مکان می‌توان به پوشش سقف با چوب و ایجاد نمای مفهومی و زیبا با استفاده از متریال آجر، فولاد به همراه رنگ‌های متنوع اشاره نمود. در اطراف یک هسته مرکزی سلول‌هایی در واحدهای ۴ تایی و ۷ تایی تعبیه شده‌اند. تیم معماران به‌منظور ایجاد ارتباط حسی مناسب فضای نشیمن با زندانیان محوطه این فضا

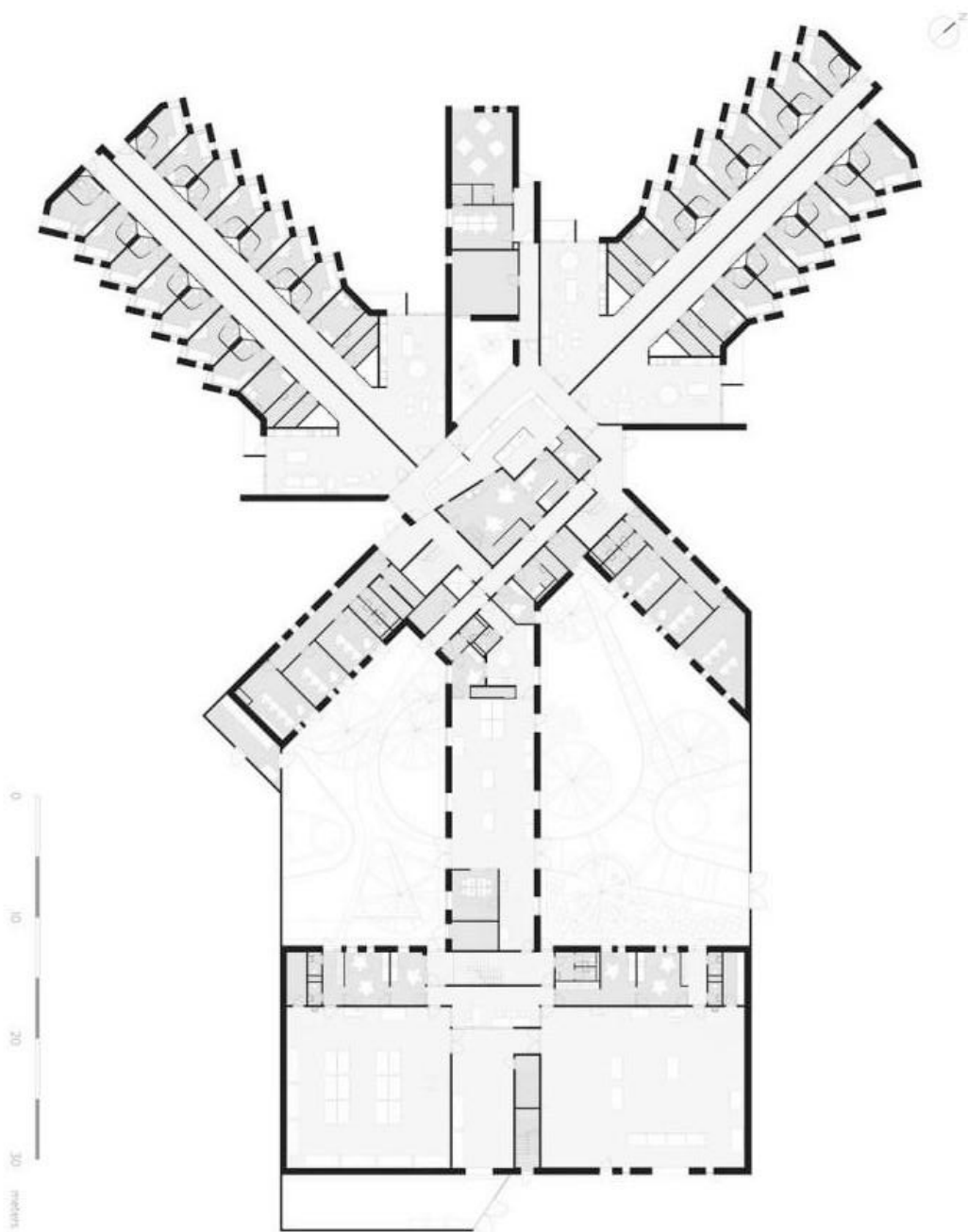
---

^۱ Stormstrom Prison

را در رنگ‌های متنوع طراحی نموده‌اند؛ و بدین ترتیب زندانیان می‌توانند به‌خوبی با این محیط ارتباط برقرار کنند. زندانیان در این زندان امکان انجام فعالیت‌های جسمانی در بین محدوده‌های گسترده چمن زندان را دارند تا بتوانند سلامت فیزیکی و روانی خود را حفظ نموده و آرامش بیشتری را در زندان تجربه کنند. درعین‌حال در طراحی فضاهای درونی و بیرونی این زندان به امنیت توجه جدی مبذول گردیده است و ۳۴ نفر از ۲۵۰ زندانی موجود در این زندان در یک منطقه ویژه حفاظت می‌شوند. این زندان با یک دیوار به ارتفاع ۶ متر از محیط اطراف خود جدا شده است. ماذز ماندروپ^۱ معمار این زندان می‌گوید " ما تمام ساختمان را در اطراف مرکز متمرکز ساخته‌ایم، جایی که فعالیت‌های مشترک مختلف صورت می‌گیرد. به‌طور مثال، جایی وجود دارد که در آن یک ساختمان برای پیش بردن بعضی رویدادها اختصاص داده شده است. در آنجا انجمن‌ها، فروشگاه مواد غذایی، کلاس‌های درس، کلیسا و نمازخانه وجود دارد. ما همچنین بسیار تلاش نمودیم تا اطمینان حاصل کنیم که زندانیان و کارکنان زندان به‌طور معمول بین خود ارتباط برقرار نمایند."

تصویر ۵-۱۵: فضای جمعی در زندان استورستروم

تصویر ۵-۱۶: بخشی از پلان زندان استورستروم

تصویر ۵-۱۷: بخشی از فضای زندان استورستروم

تصویر ۵-۱۸: عکس هوایی از زندان استورستروم

فهرست منابع

- آئین نامه اجرایی سازمان زندان ها و اقدامات تامینی و تربیتی کشور. ۱۳۸۴
- بخشی، قدیر، و رضا دوستدار. ۱۳۹۲. بررسی عوامل موثر بر عملکرد مراکز نظارت همگانی (سامانه ۱۹۷) ناجا در ارتقای احساس امنیت اجتماعی. پژوهش نامه ی نظم و امنیت انتظامی. دوره ششم. شماره چهارم. صص ۷۰-۴۳.
- بوالهری، جعفر. ۱۳۸۲. ارزیابی سو مصرف مواد مخدر در زندان های ایران. فصلنامه علمی اعتیاد پژوهی. دوره اول. شماره سوم. صص ۱۳-۵۰.
- بولک، برنارد. ۱۹۹۳. کیفرشناسی. ترجمه دکتر علی حسین نجفی ابرند آبادی. ۱۳۷۲. تهران: انتشارات حقوقی مجد.
- پاکزاد، جهانشاه. ۱۳۸۵. مبانی نظری و فرآیند طراحی شهری. تهران: شهیدی.
- جهانشاه لو افشار، نصرت الله. ۱۳۸۰. ما و بیگانگان. تهران: ورجاوند.
- خزائی، یعقوب. ۱۳۹۷. تحلیلی بر ساختار زندان پیشامدرن و مدرن (نمونه پژوهشی: انبار تهران و زندان قصر). فصلنامه پژوهش های تاریخی. سال دهم. شماره دوم. صص ۱۳-۳۰.
- دانش، تاج الزمان. ۱۳۶۸. مجرم کیست و جرم شناسی چیست. تهران: انتشارات کیهان.
- دانش، تاج الزمان. ۱۳۷۶. حقوق زندانیان و علم زندان ها. تهران: انتشارات دانشگاه تهران. چاپ سوم.
- دولت آبادی، یحیی. ۱۳۶۱. حیات یحیی. تهران: عطار. جلد دوم. چاپ سوم.
- ستوده، هدایت الله. ۱۳۸۹. آسیب شناسی اجتماعی. تهران: انتشارات آوای نور.
- سرنا، کارلا. ۱۹۸۳. سفرنامه مادام کارلا سرنا، آدم ها و آیین ها در ایران. ترجمه علی اصغر سعیدی. ۱۳۶۲. تهران: زوار.
- صالح ولیدی، محمد. ۱۳۷۲. حقوق جزای عمومی. تهران: انتشارات سمت.

- طبری، احسان. ۱۳۸۲. از دیدار خویشتن. به کوشش محمد علی شهرستانی. تهران: بازتاب نگار.
- عبدی، عباس. ۱۳۸۱. مجازات زندان و ارتکاب جرم مجدد. مجله جامعه شناسی ایران. دوره چهارم. شماره دوم. صص ۷۷-۹۱.
- عسکری، سعید، و سعید صادقی. ۱۳۹۲. رابطه تعهد مذهبی و سازش یافتگی با احساس امنیت اجتماعی در میان زندانیان مرد. امنیت پژوهی. دوره دوازدهم. شماره ۴۳. صص ۹۶-۱۰۶.
- فرهادی خواه، حسین، احمد پور احمد، محمود اروین، و سید خلیل سیدعلی پور. ۱۳۹۴. تاثیر فضا های بی دفاع بر احساس امنیت شهروندان (مورد مطالعه محله بازار تهران). فصل نامه علمی-پژوهشی جغرافیا. دوره یازدهم. شماره ۵۴. صص ۱۴۷-۱۵۸.
- فوکو، میشل. ۱۹۹۹. مراقبت و تنبیه. ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهان دیده. ۱۳۷۸. تهران: نشر نی.
- کی نیا، مهدی. ۱۳۴۶. علوم جنایی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- مدیری، آتوسا. ۱۳۸۵. جرم خشونت و احساس امنیت در فضا های عمومی شهر. فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی. دوره ششم. شماره ۲۲. صص ۱۱-۲۸.
- مظلومان، رضا. ۱۳۵۲. حقوق جزا و جرم شناسی. تهران: انتشارات کانون معرفت.
- معصومی، زیبا، و روزبه نقشینه. ۱۳۹۴. تبیین اصول و معیار های طراحی فضا های بازداشتگاهی شهری با تاکید بر روانشناسی اجتماعی (مورد پژوهی معماری زندان). مدیریت شهری. شماره ۴۰. صص ۲۰۷-۲۳۵.
- ملازاده، کاظم، و مریم محمدی. ۱۳۸۵. قلاع و استحکامات نظامی. تهران: سوره مهر.
- مهدوی پور، اعظم، شهین دارابی پناه، و نجمه شهرانی کرانی. ۱۳۹۷. بررسی جایگزین های زندان با تکیه بر دیدگاه زندانیان. فصلنامه پژوهش حقوق کیفری. دوره ششم. شماره ۲۳. صص ۲۸۱-۳۱۷.

- نوربخش، منیره، محمدرضا کیخا، و فاطمه حسن تبار. ۱۳۹۷. فصلنامه تحقیقات حقوقی معاهده. دوره دوم. شماره پنجم. صص ۴۴-۲۹
- یثربی، نوید. ۱۳۷۴. ندامتگاه و مرکز بازپروری زنان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.

- Adams, W. L. 2010. Norway builds the world's most humane prison. Time Magazine, 10.05.2010. (accessed 15th Jan 2021). <https://b2n.ir/k65563>
- Berger, R. A. 2016. Kriminalomsorgen: A look at the world's most humane prison system in Norway. (accessed 15th Jan 2021). <https://b2n.ir/t33495>
- Bernheimer, Lily & O'brien, Rachel & Barnes, Richard & Korsak, Agata & Karthaus, Roland. (2017). Wellbeing in Prison Design: A Guide.
- Brun, T. 2013. Material Matters - The Social Choreography of the State Prison of Eastern Jutland. *International journal of language and communication* No.39 : 37-66.
- Dazkir, S.S., & Read, M.A. 2011. Furniture Forms and Their Influence on Our Emotional Responses Toward Interior Environments. *Environment and Behavior* 44(5): 722-732.
- Fazel S, Danesh J. 2002. Serious mental disorder in 23000 prisoners: A systematic review of 62 surveys. *Lancet* 359: 545-50.
- Figueiro, M.G., J.A. Brons, B. Plitnick, B. Donlan, R.P. Leslie, & M.S. Rea. 2011. Measuring circadian light and its impact on adolescents. *Light Res Technol* 43(2): 201-215.
- Fikfak, A. Kosanović, S. etc. 2015. THE CONTEMPORARY MODEL OF PRISON ARCHITECTURE: SPATIAL RESPONSE TO THE RE-SOCIALIZATION PROGRAMME. *De Gruyter* No.34 : 27-34.
- Grahn, P. & U.K. Stigsdotter. 2010. The Relation Between Perceived Sensory Dimensions of Urban Green Space and Stress Restoration. *Landscape and Urban Planning* No.94 : 264-275.

- Harrel A. 2001. Reducing drug use and crime among offenders: The impact of graduated Sanctions. *Journal of drug Issues* 31(1): 207-231.
- Herzog, T.R., & Flynn-Smith, J.A. 2001. Preference and Perceived Danger as a Function of the Perceived Curvature, Length, and Width of Urban Alleys. *Environment & Behavior* 33(5): 653-666.
- Jewkes, Y. and Moran. D. 2014. Should prison architecture be brutal, bland or beautiful. *Scottish Justice Matters* 2(1): 8–10.
- Lohr, V.I., C.H. Pearson-Mims, & Goodwin, G.K. 1996. Interior plants may improve worker productivity and reduce stress in a windowless environment. *Journal of Environmental Horticulture* 14(2): 97- 100.
- National Institute of Corrections. 1998. *Jail Design Guide: A Resource for Small and Medium-Sized Jails*
- Salingaros, N.A. 2012. Fractal Art and Architecture Reduce Physiological Stress. *Journal of Biourbanism* 2(2) : 11-28.
- Szuta, A. 2019. A NEW TAKE ON PENITENTIARY ARCHITECTURE. *space & FORM* No.39 : 131-142.
- UNAIDS. 1997. Prisons and AIDS: UNAIDS point of view. (accessed 15th Jan 2021). <https://b2n.ir/m83969>